

МАЛА КЊИГА

100

УРЕДНИК
СЛОВОДАН ГАЛОГАЖА

АТАНАСИЈЕ СТОЈКОВИЋ

АРИСТИД
И
НАТАЛИЈА

ФИЗИКА

НОЛИТ • БЕОГРАД

1973

ИЗБОР, РЕДАКЦИЈА, ПОГОВОР И РЕЧНИК
ЈОВАН ДЕРЕТИЋ

АРИСТИД И НАТАЛИЈА

ГЛАВА I

*Намјереније списатеља. Предел — Дом —
Вертоград — Град — Друзи от младих љет.*

Ја пишем повест истиноподобну за чисте и чувствитељне душе рода мојего. Нелицемернаја љубов и правоје наклоњеније к овом сердце моје исполњава. Ласкательна помисл да ће онај ко ово читати буде један весели час провести, руку моју ободрава. Ја желим да би истина, Неба Дшчи, Дух мој оживљавала и неискусно перо моје водила. Нескверни нрави, свјатост добродјетели, њено јешче на овом свету награжденије и погубна сљедствија порока јесу предмет повести моје. Просто и без всјакаго художества ову предложи-ти, и стази живота различних људеј јавити, јест моје намјереније. У целом сочињенију не мислим ни једну версту бити, која би незлобној души камен претиканија била. Само злобно и полно ненависти сердце може каков смисл у речи моје унети, кој честном человјеку не приличествујет. Скверна помишљенија нигде нису из пера мојего истицала. То ми свидјетелствујет моја совјест, то ће ми всјаки беспристрастни Читатељ освидјетелствовати. Времја, у које сам от других важних

дјел отмарао се, јесам на чтеније оних Књиг обратио, које су у овом писанија роду от всех разумних постављене. Писајући ово, услаждавао сам се, Надежду имам, да и они за којих на свет дајем, без увесељенија читати не будут.

У тихом пределу, гди је само јестество царствовало, обиташе Аристид. Божество је у време созданија света силним својим словом заповедило да страна ова плодносна и смејушћомсја одеждом вечно покривена будет. Благоухајушчи балзамски мириси воздух овде наполњаваху, дрва поред пута насаждена утруженому путнику прихладитељне сенке подаваху. Различним плодом украшена поверхност земнаја доказиваше да ту трудољубиве обитавајут душе. Честни старец Теодат, Родитељ Аристида, научио је овога јешче от колевке, како благодјетельно земљу воздјелавати јест потребно. Аристид, совјетом оца своего сљедујући, није всује труд свој полагао, но что је у њедру њено у пристојно времја метнуо стократно получивао. Всако лето ново с новим својим прелестми позивало је његову руку на воздјеланије благотворне ове матере. Пред његовим обиталиштем лежаше со всех стран зелена, руком благога јестества простерта постеља. Нежни љубичице струкови, ките шебојне и Царица пролећа, румена ружица, около њега простерти бјаху и всјако лето воскресеније своје из мертвих торжествоваху. Божије Дервце и многостручни Каранфил пут к дому показиваху, пред којим високи свод от винове лозе сенку творјаше и ово зеленостију, овоже порјадком својим увесељаваше. Всује би се трудио искусни живописац десницом својом лепшу изобразити страну, всује би образосечец дивноје художество своје употребљавао да би на драгоценому мрамору из далека само красоти

овој подобну извајати могао. За домом находјаше се Вертоград, кој је всјакому разумном набљудатељу показивао какве дарове от благотворнаго Неба има ожидавати неутрудимо приљежаније. Всаке године времја сходне предмете очесем представљаше. У време весни видјаху се овде долуповешене, различнејшими плоди обешене грање, ове зеленим, оне већ зарумењеним зрелим овошчијем окрашене. Оно које је бледи вид чрез целоје прољетије пронело, у лето от проницајушчих Солнца луч ружеобразноје лице добиваше. Је ли дошла јесен, то се силни Грозд лозе тјаготом својом савијао. Радина рука творила је да је и у саму зиму, под белим снегом стижу побјеждајушча зелен позјабавала.

Недалеко от радостног овога жилишта видјаху се тихе стреје красног неког места. У овом је многа душа обитавала, која је с Аристидом у вјашчши сојуз дојти желила. Није ово била једна от оних варошеј у којима бестудни пороци без покривала срамна лица своја показивајут и у којима всјако благо дело и всјака добродјетель за подсмех держитсја. Благослов Неба је на њеј царствовао и втеченије у сердца обиватељеј величајше имао. Правосудије је украшавало судејска лица. Неусипно трудољубије јест својствени знак всех гражданов био. Всаки ко је чувство за красно и добро у себи имао наслаждавао се јест видом овог места. У најмењшој кућици царствовало јест удовољствије, мати мира и спокојствија гражданског. Ових благостојаније творило је да су вси као Братија под покровительством Отца и Благодјетельа својего, под зашчишченијем Владјетельа својего живили. Није се ту очима представљао јадни просјак кој би от дома до дома у раздратом оделу ишао и милостињу просио. Они су имали обшчи

дом и у њему све потребе живота от грађанов добивали. Старешине града били су отци сиромасов. Није ни једна ни најсиромашнија стреја остала под коју ови нису долазили и слези потајно трепјашче Братије своје благодјетелством својим слушали. Знали су они да се може честних Људеј најти, који се просјачества стиде и тјаготу живота с горчајшеју печалију носе. Всака удовица неимушча имала је от њих по нешто по числу дечице своје опредељено. Училишта су за младе грађане отворена и у цветушчем состојанију била. У овима су се само онакове науке предавале, које су втеченије на дјејствителни живот имале. Сиромасов чада добивала су туне всја за благоображеније ума потребнаја. Учители су у чести чрезвичајној били. Знали су Родители да ово јест начин и у ученикам вољу побудити, учитеље своје као вторе Родитеље своје почитовати; а и Учителима љубов к чадом њиховим сохранили. Често су зато многи от њих у селскоје Аристиде жилиште отходили и часе от дела празне у простими увесељенијама, којих јестество всеми без различја предлажет, незлобно проводили. Аристид их је почитовао и с особитим гостољубијем пријмао. Била је у истом граду нека покојне његове Матере Друга, и зато и његова пријатељица, која је двоје дечице имала: Софију и Хелидона. Ове је он с величајшеју радостију код себе виђао; у њихова три тела једна токмо честна душа је обитавала. Что су више скупа били, то су више бити желили. Није дан прошао да Брат и Сестра к Аристиду дошли нису. Јесу ли к њему дошли, на персима су му лежали; јесу ли отходили из објатија су његових извијали се. Проливали су слези радости и слези печали једно другом у крепко ударајушча недра, опомињући се времене, када су у шча-

стљивој младости заједно се невино играли, заједно у полезним вешчима упражњавали, заједно се веселили, заједно плакали. Сојуз љубве у нежним летма свјазан добивао је с лети то вјашчше и вјашчше укрепљеније. Ти си Сердца их, о божественно дружество, оним благородним сојузом сочетало, којего само чисте и непорочне душе чувствујут, које завет себи взаимно творе: и добро и зло заједно делити, себе взаимно водити, и трудити се да једна чрез другу велика, добра и шчастљива будет! Дружество, свјатоје имја, које многи смертни непоњатним легкомислијем оскверњавају! Ти ниси у персима ових јуношеских лица сујетно и празно било. Многи су сушчество твоје оставили и имја само за штит слабости или неваљалства својего узели. Но Аристиде, Хелидона и Софије имена стоје на олтару твојему вечними писмени написана.

ГЛАВА II

Величајши непријатељ јест гнев — Добро и зло у јестеству заједно — Хелидона званије — Печални растанак.

От всех непријатељеј највјашчши јест онај којего человек у себи носит, најпаче ако силе толико себи јешче задржао није да га может победити или поне себе от њега отергнути. Љута страст, буди име њено које му драго; помрачава у једному ока мгновенију вес наш разум; и чувственому нашему јестеству толику снагу придобива да духовно побеждено с слезјашчим очима безумнаго человека гледати јест принуждено. Скажи ми ти, о внезапни гневу, исчадије самага

Адом царствујушчаго Сатане, колике си храмине у једној минути разрушио, које је постојани разум чрез многа лета зидао? Благо оному кој у оваковим приликама пријатеља лишен није, кој побеждени већ страстију душу паки у живот возива и венец победе над телом јеј у руку даје! Бежи, нешчастни јуноша, бежи от гнева когга га само из далека к теби приходјашча видиш! То је био велишашчи Радованов противник и враг. Но оне с његовом сојужене душе помагале су њему против њега силно вооружавати се, њему преодолевати и к красној добродјетели возвращавати се. Колика је полза имати искреног Друга!

Благо теби, о Аристиде јуноша, скорим временом препојасан силоју мужа, да си поред здравија, које је перво на земљи благо, поред благослова милостиваго јестества, два с твојим сердцем сопрјажена добродјетелна сердца имао! Благо теби, благо и всјаком, на кога је подобно твојему жребије пало!

Ах, зашто у јестеству никакова власт без горкости бити не может? Зашто не может ружа без прилежашчаго тернија дивну главу своју возносити? Зашто мора на восхитителнејшем живота пољу извор печали извирати? Извирало је већ овај и на Аристидовом. Благом Божества руком покривена јесу очесем смертних всја будушча, нити может земнородних око онде луче света видети, гди је Божество мраку бити хотело. Хелидона таланти, вежества и воља роду человјеческому себе полезним учинити јесу од једног правдољубитеља владетелу предела представљена. Господин благородна сердца всјаког по заслугам награждава. Хелидон позват буде у престолни град пријмити званије, званије које је ревност његова добро творити от давна со слезами от неба просила. Но час

растанка с Аристидом био је час горке жалости: убо је он шчистија његова восходјашче Солнце закривао, а Аристида веселе дне у темност преоблачио. Зашто су се морале две добродјетелне душе познати, које вечно скупа живити не могут? С тешким сердцем он к селскому друга жилишту ступа и сестру своју Софију за руку водит. Била је овде радост, ретка человјекот другиња, но чисти њен образ био је с слезами обливен. Објатија су била нема. Жалост је јазик неподвижним сотворила. Сто пута су се опростили, сто пута су се опет вратили за нешто казати које јазик није изговорити хотео. Аристид није от њих остати могао. Он их је к престолном граду један дан пратио. Но опет дошао печали посвјашчен час, опет је час растанке ударио. Софија с братом из руку Аристида отергну се, на колесницу седну и за бердо зајду. Зајде за њим и все Аристида веселије. Он се попне на бердо и види с горкоју жалостију миле своје у близулежашчеј шуми ишчезавати. Тако гледи с брега морског нежна мати љубимог својег сина којег је скупи отац једној даски и струјам морским поверио!

ГЛАВА III

Памјатствованије — Печал Аристидова — Алкида пришествије — и познанство. Черни његов план.

Кто может из памети тако легко изгладити онакови час у којему су всја наша чувства у величашчем движенију била? Тако је руком јестества ово духа нашего жилиште созидано да предмети који су га у велико какво движеније положили, чрез много време пред очеса памјати

наше исходе и у нами подобна првим дјејствија производе. Слезе и обиманије при растанку долго су времја у воспоминанију Аристиде пребивале. У његовом помраченом оку већ се мрачније представљало све шчистије његово. С тешким је сердцем он поред оних места пролазио, на којима се често с онима благима душама у невиности забављао. Он је сам с горкостију приметио да љубов његова к всем добродјетелем јест хладнити почела, јербо му је сердце оне изгубило, који су у њему свјати онај огањ восплаљивали. Всјака иначе за њега весела страна у печалну одежду облечена видјаше се и за милими његовими тужити чињаше. Он сам себе затворит и утешава се да ће оно с временом видити што му је судбина сад отела. Но ово је било утјешеније слабо, нити је маглу мрачних јего днеј растворити могло. Кој је год у оваковом состојанију, њему је всјаки добро дошао. Сердце његово тугом отјагошчено не гледа кому ће се доверити, но како се кто јави, у објатија његова терчи и, себе откривајући, отдаје неку част претискивајушче њега тјаготе. Алкид, порасл некојего благороднаго племе не којего блеск он с обхожденијем својим смутном облијао јест бојом, Алкид случајем неким на селскоје Аристиде жилиште дојде и от овога с величајшим гостољубијем пријмит буде.

Алкид је овде видио богатог наследника и велике источнике раскошнейших радостеј, из којих он обаче није иначе черпати могао разве ако добродјетел Аристиде со всем под ноги најпре не повргне. Онај кој је сам толико пао да снаге више нејма устати и заблудшу душу своју от даљшија пропасти избавити, онај заборавља благополучије ближњаго и Брата својего. Борио се сам собом Алкид, но борио се кратко време и већ

је черни план направио: љубов, наклоњеније и доверије Аристиде придобити, а потом сердце његово с пожеланијама, со страстими и услажденијама наполнити, које чувствителности ласкајут, но дух в пучину низвергавајут. Намерио је он њега у велики свет увести и овог забаве и прелести њему показати, надајући се, да кад се ове њему осласе, он начелнику и виновнику ових благодјетелствовати и с њим богатство своје братски делити буде. Није он мислио хоће ли Аристиде с време не бич совјести со срамом и стидом шибати. Није мислио неће ли он оног вечно проклињати, кој је причина всего био. Он је сатанскоје дело почео и основаније, на ком је добродјетел Аристиде укрепљавала се, порушио.

Аристид је јешче у оним летма био, у оним шчастљивима но и нешчастљивима, у којима сердце всјаком верује, всјаком себе доверава и онде где само најмењше согласије ошчутит, абије завет вечнаго соједињенија закључити желит. Њему је дакле огњени Алкид у време дошао. Аристиду се чињаше да он у очима Алкиде ону невиност види, која душу његову украшава. Он је у сердцу његовом оно бити мислио, што је желио да у њему буде. Мислио је он да се опет Солнце ражда, које ће жалостне његове дне осветлити. Овај је тако себе знао у сердце Аристиде увући, да овај ни час ни пол без њега није весело провести могао. Он је сиреч дјејствовао по правилам изучених прелстителијеј. Аристид је откровен био, зато га је он скоро до најмењше шупљике изучити могао. Хвалећи добродјетели које је он Аристиду миле бити видио, укрепиио је он господство своје над оним, а ласкајући слабостем његовим и ове видом красним прикривајући, учинио је себе сердцу Аристидеу совсем потребним.

ГЛАВА IV

Четири сестре — препорука игре — управитељ добра — печални Аристидов от места рожденија растанак.

Где је красота, богатство и младост дворе водрузила, ту обикновено и сујета на близу обитавалишта своја има. Редко се оне три скупа виде, да не би четврта себе њима присовокупила. Сердце и у великом степену благоображено, ако је њима обдарено, не може власти ове последње тако противостати, да не би ова каковонибуд господство над њим добила. Аристид је био красан, богат, млад. То је довољно било Алкиду за уловљеније невинаго сердца његова. Он је старао се уверити њега да человјек његових љет и красоте, његових нравов и вјежеств у великом каквом граду љубов и удивљеније всех гражданов задобити, и радост, на коју се год страну обратит, распрострајети може. Аристид је особито обиталиште своје селскоје миловао и нерадо от њега растајао се. То је они приметио и градске забаве њему с живејшом бојом оживописивао, представљао како у граду у пол зиме највјашчша увесељенија царствујут, а како, напротив тог, јестество у то исто времја тужи и всјаком присуствујушчем ону исту печал сприобшчава, која на лицу јего види се. Он је употребио все своје красноречије и обещчаније напоследок от Аристида добио да овај мутну зиму у једном великом граду с њим пробавити хоће.

Перви корак всегда скоро многе друге за собом вуче. Кад је Алкид врашкоје своје намјереније до толико успевше видио, с особитом је он притворностију доводио Аристиду да игра с градским животом и великим светом неопходимо ну-

жно сојужена јест. Он је казивао и самог себе от игре бити непријатеља, но принуђена по прочему свету себе владати. Он је нашао различнејше доводе с којима је он игре извинити и скоро као неку невину и притом увеселитељну вешч препоручити знао. Аристид, речем јего противостојати немогући, себе у красноје оно художество посвјатити даде.

Добро своје препоручи Аристид управитељу добра Алкидова, једному многолетну старцу којего је овај бити честна, верна и разумна похваљивао. Ден отшествија дојде. Солнце је весело над Оризонт исходило и сијајушчесја звезде побеждавало. Но смутно је било сердце Аристидово. Непокојно је он сад у вертоград уходио, сад пред врата дома свјега исходило. На все стране је он онакова места виђао којих воспоминаније њему јест драгоцено било и у сердце његово печал усипало. Овде је било место гди се он као дете играо, онде је била сеница у којој је он завет небесне љубави с Хелидоном и Софијом повторавао. Овде су се возвишчала дрва која је покојни родитељ јего садио, онде је осењавала земљу благоухајушча липа под којом је мати његова често за њега на колени Богу се молила.

О, колику су печал ова воспоминанија у внутреност његову усула! Два потока слезна низ младоје лице његово течаху. Једино нешто које он није изговорити, но токмо темно чувствовати могао, памети његовој представљаше се и к том месту њега везати чињаше, к месту гди је детињска лета проживио, гди је он сладост незлобне љубови окусио, гди је он шчестије без примешане горести уживао. „О красна Рождества мојего страно“, с печалним вопијаше он гласом, „страно украшена руком јестества и художества, на којој всјаки

најмењши просторчић благослов плодородија носит и велику цену за мене от воспоминанија мојега задобива! Страно младости и радости моје, с Богом остај! Немој ти за љубимцем твојим толико тужити, колико љубимец твој за тобом мора. Темна ће боја памети мојеј образ твој покривати, кад ја тебе, далеко от тебе будући, помислити возжелим. С Богом остај!“

ГЛАВА V

*Увјешчатељни примери — и правила живота —
путешествије у град — игра — вино — раскаја-
није — други град.*

О, ви красне и незлобне душе које ви без вожда на опасној јуношескија старости стази ходите, колико је потребно да ви сваку ону точку земље рассмотрите на коју неискусна нога ваша стати мислит! Ако сте искренога друга и пријатеља нашле, кој стопе ваше на добро направљати уме, храните га као саме себе! Держите га за руку, нити от искушена његова разума отступите! Ако ли вамама каков незнаник пут показати желит, слушајте глас искуства и благовремено с острејшоју точностију искушавајте, какова је он духа! Не предајте драгоцењејше благо ваше у руку непозната вам, страна человјека, не предајте у первом крови ваше кипенију сердце и тајни ваше, докле совсем дознали нисте је ли такови воверенија вашого достојан. Ово вас учит глас оног кој је огњенејша лета своја без вожда на склискому путу житејскога океана прошао, и сердце своје из незлобија бесчеловјеком откривао. Ово вас учит и глас саме божествене премудрости. Благо

оном кој чуждим примером научен, оне пропасти обити може, у које су други, вожда неимушчи, љуто падали! Не треба всјаком веровати, којего (лажно) око тихо се осмејава, и којего (злобна) десница вашу притискујет. При онаковими који вам таки с почетка највише услугу обещавају, вооружајте око духа вашого највише. С тихом осторожностију проникните, ако је можно, во глубину сердца његова, и погледајте на источник из којег деланија његова проистичу. Гледајте, удара ли оно сердце за вас, које за вас верно ударати указује се. Змија у њедри разгрејана уједа благодјетелја својего. Неверни друг и претворни пријатељ усипа у чашу јадову горест из које ви с њим сладост пити мислите. Шчастљивши сте ви усамљени и уједињени, нежели у дружеству с њим. Шчастљивши сте ви пред лицем непријатеља, нежели пред њим. Убо онде обнажени мечи и претјашчи их гласи вас увјешчавају да предострожни бити морате. Овде обаче потајни друга меч вас у оно исто време рани у којем ви у величајшеј безопасности бити мислите. Јуношем и дјевицам које не полагају на себе все своје упованије, но знаду да крепкост их јест ограничена, које благородну ревност имају себе колико више можно мудрости живота приближавати, мудрости која стезу живота их до самог гроба с цвећем настире, таковим јуношем и таковим дјевицам служиће заблужденије Аристидово за увјешчатељни пример, за пример да под краснејшим цветом љута может бити Аспида сокривена.

Крепки коњи возе от жилишта Аристидова путешественнике у великолепни град у којему упиватељна услажденија дух јего ожидавају. Совокупљенија на публичном месту, игре различнејше, радости дух и тело ослабљајушче, упра-

жњаваху ту душу Аристидову. Којего један пут жица берзе воде узме, стремљенију њену следовати мора. Всује ће бесилна његова рука трудити се за што нибуд прехватити се, где ничто не наводи се. Всује ће он сили уступити хотети, кад она њега неће да остави. Аристиду је все прелесно било што је год очима видио. Кроне тог да он тако художеством и вкупно украшене предмете до днес видео није, имало је все то за њега јешче и другу прелест, прелест новости. Јешче га је више за собом отвукло примечаније да су њега као страна всјуду љубезнејше пријмали и со всјаким почтенијем предусретали. Сиромах, није он знао да все то гостољубије ничто друго није но само једна Ларфа под коју се челољеческо самољубије сокрива. Он није довољно свет познавао нити је довољно сујетан био да би помислити могао да ово љубовноје предусретеније не толико благоображенију духа његова и његовој чистој искренности колико богатству његову чини се. Није њему неповољно било ако је кто внешнеју његову красоту похваљивао, но бесконечно је више вниманија спроћу оних употребљавао, који су и душевна нека превасходства у њему видети чинили се. Оваковим за вољу често је и за трапезу седао, где играчи у художеству својему упражњенија творили јесу. Особито је неко њим обвладало било великодушије којим он водим велике суме јест, играјући се, изгубио. Алкид всегда њему на страни, всегда бојећи се да он из обајатељног овог сна пробудио се не би, раскошне радости с новци овог јест уживао. Зато како га је замишљена и у себе обрашчена видео, абије је огњем вина и новими каковиминибуд увесељенијама дух јего забавити старао се. Тако је Аристид, добри онај Аристид, игру и вино

возљубио! Тако је њега хранитељ његов пасти попустио!

Јешче мало време и позно би њему превара у очи дошла. Тек што је из овог сна пробудио се, он види у всем домовма оно што његове заслепљене очи досада нису видити могле. Види да превара и лаж при игри царствује, да всја она благопријатија, с којим је њему предусретано, само красота внешнеја лепе какове лутке јесу. Већ је пропаст пред њим лежала. Већ је једном ногом у њу ступио био. С трепещучим сердцем гледи он на следствија обхожденија својего. Он определи начин живота својего променити и у тихоје жилиште своје возвратити се.

Брањ коју је он у внурености својој имао, и нека част опредељенија његова нису се от очију Алкида сокрити могла. Что не виде очи оног кој на то позорствујет како ће пред ногами нам јаму ископати? Он јешче слабо укрепљену Аристиду душу легко на перве стазе доведе, доказивајући њему да шчестије није за једног челољека свезато, да што је данас изгубио сутра опет и јешче више добити може, да је то само нека меланхолија која је њим обвладала, и да она весма легко у великим содружествам и у другом каквом граду растерата бити може. Он је Аристиду дакле совјетовао да би он с њим у град Р. ишао, ово за пременути воздух, ово за видити тамо неке достојамјатне вешчи којих красоту и редкост он паче всего превозносио јест. Аристид, оваковому предложенију противостати немогући, обещча Алкиду за њим дојти, ибо овај за совершити нека дела пре је тамо бити долженствовао.

ГЛАВА VI

Пут — смјатеније — бурја — расузденије
— опредељеније.

Премудрост Божија тако је всја дела овог света взаимним сојузом свјазала, да јестествена, по вечним и непремјенивим закони бивајушча прикљученија многократно оно у једном ока мгновенију в дјејствије произведу, које долгаја мудрецов размишљенија нису произвести могла. Страшен јеси и велик, о Господи, в твојих непогодах, и в твојих бурјах! Когда твоја молнија теби предходе, а твоји громови теби последују, о како возмутиш тогда ти сердце грешника! Благо њему ако он у таквом страшном часу завет с тобом учини и вечно њега набљудати обешча!

Аристид у уречено време пут к условутому месту предузме. Златоје Солнце у тај дан по ведрому плаветнаго Неба своду теченије своје совершавало и теплотом својом дух Аристиде оживљавало. Весело је највјашчшу част путешествија својего совершио. Недалеко от места намјеренија својего обаче чувствује он неку особиту тјаготу на сердцу својему. Аристиде, от тјажести ли воздуха ти то терпиш, или се совјест твоја почела будити? Вопрос овај чрез внутреност његову пројде, како что је берзолетушча стрела, или јасно молније чрез западну неба страну прелетала, коју је черни облак закрио био. У смјатенију јестества и совјест његова смушчати се начне. Страх и трепет обузме слабу његову душу. С густим облаком ближе и ближе страшнодихајушчи ветар дохождаше и обрашченијем колесници угрожаваше. Смутни прежде грома глас изближе већ мучаше, и бурја страшнија бивати почињаше.

Помрачи се у полдне ден и учини се ужасном полношчију. На все четири света стране летјаху посред мрака змијновидна молнија и простираху огњ по трепешчушчеј Атмосфери. Аристид одавно није о себи, одавно није о Богу мислио. Страх се његов на највисочајши степен већ јест попео. Он је био подобен онаковим безбожником који при ведром небу у полдне судији неба се ругајут, при страховолној ношчи обаче као трепешчушча птица смертну муку терпе.

Когда је человек толико пао, да се собственем крепостију подвигнути не може, остајет му ничто мењше удобни начин себе на ноге поставити. Кој тамо иза овог величајшег простора, у којему милиони милионов светов пливајут, тамо у оним пољам, где благе душе вечним покојем наслаждавају се, кој тамо има преображена или својего милаго друга, или дражајшаго родитеља, или нежну своју мајку или којегонибуд от сродних, а кој то нејма, онај нек духом својим и себе само за једну минуту у бесконечнаја она обиталишта преселит. Он ће тамо најти да дуси они који су му детињство његово хранили, или горки каков час осладили и сада за њега Творцу се моле, за њега се печале: ах, може бити за њега плачу, плачу, гледећи, да је он с златаго добродјетельи пута, с пута с цветми простерта свратио се и у други унишао, кој га у вечнују водит пагубу. Дојтиће он тогда у себе; у тронутој души његовој возобновиће се образ сладке мајке, представиће му се лице љубимаго отца или верна друга, опоменуће се он всех оних благ, којих је он из руку вечно назаборавимих ових душ у неко време примао. Рикнуће гром совјести његове у внутрености његовој: Отвержени и неблаго-

дарни сине, неверни друже, за тобом у покоју находјашче се душе плачу! С такими ли дели мислиш ти памјат их бесмертну сотворити? То ли су оне науке, то ли су она настављенија, која су теби из сладких мајке твоје уста исходила, или која је теби верни друг твој у нежним објатијам на сердце полагао, или која су на трепешчушчим устма умирајушчаго родитеља твојега последња била? С такими ли поступки мислиш ти једном пред лице љубимих оних душ изићи? Затрепетаће все његово јестество от величине преступљенија његових. Оним истим свјетом, којего је он до сад бежао, свјетом здраваго разума просветлиће он пут будушчаго шествија својега. Како му овај засветли, и он на конец и крај прежднаго пута својега погледи, ужасни ће на њега напасти страх. Он ће очи своје от страшнаго позоришта отвратити, и скоро на прави пут изићи. Он ће добродјетељен а зато и блажен бити, он ће поред себе и друге блаженими сотворити. Опет ће се вратити к њему и умилним лицем на њега гледати Ангел његов хранитељ. С ангелским крилом својим покриваће он њега и дном и ношчију, водиће он њега за руку, и с њим заједно по истиному добродјетељи путу шествовати. Обитаваће у његовим мирним персима покој и тишина. Далеко ће бежати от њега всјака страст. Ничто неће умиреноје сердце његово возмутити. Никаков облак неће се на Оризонт мислеј његових навући.

Аристид се при ужасној погоди определи у једном ока магновенију град, игре и проча увељенија оставити и по ношчном покоју опет у тихоје обиталиште возвратити се.

ГЛАВА VII

Гром — огњ — старец — увјешчаније.

Всја човеческа опредељенија у једном ока магновенију божественим перстом весма легко низрушавају се. Бог учини да се онде роди за нас источник радости и веселија, где ми ни на памети имали нисмо.

Аристид продолжаваше пут свој. Бурја већ чињаше се утишала. У један пут чује он на близу страшно пукнути гром. Обазре се на все стране и примети у селу, к којему идјаше, огњ кој је сламни колибице једне земљедјелске кров појадао и целому селцу уништоженијем претио. Последњу силу своју на помошч нешчастних људеј употребити хотевши, к селу поспешити. С ужасом је он гледао како пламен от једног дома на други преходи. Већ их је седм изгорело било, докле је он с благодетељном руком к селу дошао. Все своје дерзновеније, вес разум и силе употреби и после мало времене себе као избавитеља поздрављена види. Кроне ових седм, јешче само три дома, што је љути уништожио огњ. Он је угашен близу дома једног честног старца, кој је већ с горкими слезами с домом својим опростио се био, кој га је преко тридесет љет покривао, и у коме је он чрез то времја здравије, препитаније, тишину и радост живота уживао.

Било је полношчи. Мрачни облаци су небо звјездами посејано оставили. Луна је бледо лице своје открила и ужасном позоришту ужаснши вид давала. Возрожденоје Радована сердце љуту је ошчушчавало печал. Воздиханија су из глубине овога исходила, гледећи толикоје сиромашних изгорелих нешчестије. Ови су се сово-

купљали у фамилије. Нешчастљиви син тражи седаго родитеља својего и наводи га у пепелу изгореле своје кућице. Горјашчи је дирек на њега пао, кога је он хтео изнети малу неку суму, коју је за старост своју или болест штедио. Онде јадна мати за дететом својим запева, којего је страхом забуњена у колевки оставила. На камену при церкви седјаше отец; около којего седм дечице смутне обрашчиће своје на њега обрашчене имејаху. Он је све изгубио. Изгубио је дом, изгубио је именије; нити му за трепещушча чада његова покров остао. Горка печал на лицу му написана бјаше. Из далека се чути могаху воздиханија и плачи љубезне његове дечице.

Дојдите ви, о богати који се с богатством вашим гордите, дојдите ви, шчастљиви којих је Божество у оно состојаније положило, да слези жалостне братије ваше осушити можете, дојдите и видите како радост и благостојаније, како внешнења блага у пепелу лежати могу! Овакова места требају благодатну вашу руку. Овде се купују от неба благослови. Овде је истино милостињи место. Ово су храми којих ви зидати имате. Божество других не иште. Нека се радује сердце ваше подкрепљавајући нешчастну братију вашу. Совјест ваша чиста вечну ће мзду вама пред очима носити. Благо вам који одевати и гладне питати можете. Нека печални син изгубљенаго родитеља својего у вама најде. Нека се теши благодјетелством вашим јадно материно сердце. Нека гладна деца от вас одело, препитаније, науку и совјете добивају, и у вама вторе Родитеље почитавају. Ваш живот цели бити ће један ден, ден всјаке радости полни. Последњи ваши часи бити ће једно красно вече које ведрому дану посљедује. Смрт

ваша бити ће сладки сон, из којего ће вас Ангел с трубом гласном на последњи ден пробудити да мзду благодјетелних дјеланиј ваших пријмите.

Все что би Аристид на киченије, игру, увесељенија употребио, употреби он сад на помошч ових нешчастних. Утјешеније је из његових уст као балсам на ујазвљена их сердца истицало. Все су њему као избавитељу својему с плачевнима очима благодарили. Нешчастним содружио се и онај старец, близу којего дома огњ угасио се јест. Он је погрбит ходио, хтећи оног видети, којему он и все село за толика благодјејанија одолжени јесу. Чувство признатељности толико га је обузело, да он ни речи није проговорити могао. Чрез долгоје времја је он Аристиду само за обе руке држао и слези радости низ честне, глубокими моршчинами покривене, образе точију. Старчев плач је и у Аристидове очи слези навукао. Чрез проливаније слез облегато сердце дозволило је устем движеніје учинити.

„Хвала теби, о, от Бога нам послати избавитељу“, говораше старец Аристиду, „слези наша нека верни знак искрене благодарности буду. Мало би ми казали, ако би ово казати могли. Сердце наше и всја чувства говоре. Немој једино прошеније моје отринуту. Ово је ношч. Ово је времја покоја. Дојди и пребуди ову ношч под мојим кровом у оному дому, у којему ја већ не би сад обитати и којет ја не би већ мојим звати могао, да ангели тебе у времја нешчестија нашего нису овамо донели. Неће, надам се, онај великодушни страни прошеније отвергнути, кој је не-прошен и само человјекољубијем својим возбужден, помогао терпјашчему человјечеству“.

Аристид речми умиљен со старцем у дом овог дојде. Междутем, старејшине села урежде-

није сотворили јесу, да огњ не би опет возродио се. Они поставе неколико стражанов, и вси совокупно к Аристиду дојду да би с њим нешчастљиво, но на шчистије обрашчено вече провели. Старец је все оне под свој кров пријмити желио, који су погорели. Но будући то због малог места није бити могло, зато он три фамилије само угости, прочи, обаче, по другим домови раздељени буду. О, да би ти честни старче подражатељеј довољно добио, који би се тако нешчастне братије своје пријмали и њих кровом, препитанијем и утјешенијем обдаривали!

ГЛАВА VIII

*Сљедствија благотворенија — нови пријатни
пришлец, — љубов — фантазија.*

Колико је шчастљив они человек, кој, покрај награжденија совјести своје, около себе сочеловјеке своје види како му они као ангелу својему благодареније приносу! Чувство то и признаније, да једино токмо человекољубије јест узрок всех јего дјел било, возносе њега више человека. Он се благотворенијем својим Богу уподобљава. У овом состојанију јест сад Аристид био. Торжествени су ово за њега часи били, у којима је он нескверну ових простих људеј благодарност на лицу их изображену видио. Волио је он ово просто награжденије, нежели горда богатства, којим би га Владетель вселене обдарити могао.

Но није за долго он чувствованијем овим наслаждавати се могао. Вјашчше друго и крепље ових је надвладало и у сердце Радованово тиху скроб донело. Ти си, о сладчајша љубови, у ње-

гово сердце вступила. Благи пришелче, участије всех смертних, зашто при пришествију твојему надежди, коју нам дајеш, и страх присовокупљен јест? Зашто је радости, коју ти у нами раждајеш, и печал соједињена?

Когда је већ все уреждено било, које је после овако нешчастнаго случаја бити должно, узео је био старец Аристида за руку и увео у другу собицу, у којеј је дшчи његова оне нешчастне с особитим попеченијем послуживала, којих је њен Родитељ тако другољубно примио.

„Сладко чадо моје“, вели јој старец, „ево љубезног нашег госта, ево избавитеља нашег“.

Наталија, ово је име дшчери његове било, Наталија, која је већ о оном добродјетелном человеку чула, који је све силе на помошч нешчастних употребио, благодарила му је с неколико простих речи, којим је слеза из красних очију њених истекајушча толику важност и прелест дала да је њено благодареније Аристида паче всех прочих восхитило. Кто не би восхишчен био, видећи пред собом благу душу, која не само другим љубовно все могушче услуге твори, но и за најмењшу јеј учињену услугу с целим својим откровеним сердцем благодари?

Аристид је ову слезу за награжденије примио. Она је из восхишчајушчаго ока истицала и ниспушчала се низ образ, којег је тишина невиности и нескверна кров украсила. Ангелско њено лице, њено тихо, а ничто мењше височествено благодареније, прелест њеног и благоображеног јазика, пала су као стрела на откровено Аристидово сердце. Он је сравњивао ови час с целим својим животом, и ни једног није у целом досадашњем теченију нашао кој би се овому упо-

добити могао. Неизглаголана је нека милина по крви његовој текла и срдце његово притискивала. Већ је он шчастије своје скоро заборавио. Њему се чинило, аки би много јешче недостатков имао да би себе шчаствљивим назвати могао. У истому ока магновенију кога је ови тако нешто размишљавао, Селијан њега за руку узме и у преждну собу одведе где су их первенствујушчи общества очекивали. Овде они просту вечеру с радостију соверше и всјаки к себи отиде.

Вси су после печалног вечера у постељи својеј покој нашли. Но Аристид га је всује тражио. Срдце његово, које је јазву добило, није се тако скоро утишати могло. Пред очима његовима била је Наталија, која с оноликом охотом стране послуживала. С почетка је он сам код себе тражио каков би узрок немирности његове био. Но овај му не био за долго сокривен. Није њему потребовало ничто друго творити разве само на образ онај погледати који му се по памјати бијет. А то је била Наталија. Он њу гледи, како она у изгорелих срдца утјешеније улива, како јеј на њих гледећи слези низ образе роне; и вес затрепета. чувствујући у себи нешто необикновено. Очутио је он скоро да срдце његово већ код њега није. Место је оно било празно. У памети он образ њен себи представља, каков би он био, кога би она његове мисли познала. Скорбна сумњенија почели су дух његов занимати. Да није срдце њено срдцу каквог јуноше место поред себе дало, да није каков от њега шчаствљивши у њему водворио се? Ако би то все на његовој страни било, нити би она предложенију његовomu предстојала, овај је вопрос њега тога најгорше мучио. Хоће

ли срдце њено истини источник онако небесне блакости бити, као што је њено красно лице источник чувственог увесељенија? Он ово все сад по вољи и желанију својему отговори, сад обаче сам всјакојаке отрицатељне одвете измишљава. Јест ли вообразитељна сила само плетенија своја почела, то она все више и више скупља и различњешје фигуре прави узимајући со всех стран оно које јеј се к настојашчему делу сходно чини. Аристид је себи у памети љубезњешји Наталин вид представио. Она му десну руку пружа и његову узима. Она га милим оком гледи. У један пут все то мечтаније нестане. С отвращеним от њега лицем говори већ њему Наталија: „Доцкан је, љубезни мој Аристиде!“

С тјашким срдцем он с постеље устане и по соби ходити зачне. Он нешто чује: узме на ухо. Није ничто, опет хода. Стане, и слуша аки би кто у уши говорио. Аристиде, при точки тој, на којеј се ти находиш, чувствености не треба веровати. Важнејшеје целог твог временог живота дело пред тобом стојит. Веси расужденија узми у руку. Мери. Угаси воспалившисја огњ чувст твојих. С тихоиспитајушчим оком духа твојега вниди у внутреност срдца оне девице коју ти за спутешественицу жизни твоје бираш, коју ти до гроба љубити желиш. Јешче ниси корачио, легко је једну стопу натраг направити. Ступиш ли напред, то возвращеније јест трудно.

Утруждена Аристидова чувства њему не дозволе више за образи вообразениј својих ходити. Принужден умором у постељу падне и заспи.

ГЛАВА IX

*Мала вешч — Сон — Разговор — Благослов
јестества — Удивљеније.*

Многократно нами на сердцу нека мала вешч лежи, коју би другому открити весма ради; но ничто мењше никако к речи не смемо. Сто пута већ докончамо да ћемо изговорити, и сто пута изоставимо. Мучимо се, гледимо на какову нибуд прилику или подобије, да тако легше у желајем разговор унити можемо. Прилика дојде и времја говорити, но нас аки би нешто обузелo: ми оћутимо и желимо да би друга дошла. Дојде опет време, но ми и то не употребимо: тако смјатеније у себи дотле терпимо, док с довољно руменим образом оно не откријемо, о којему се мало затим дивимо да абије с почетка казали нисмо.

Аристид је провео доста неспокојну ношч. Пред зору је прекрасни Сон имао. Њему се снило, да је он Наталији у малом њеном вертограду под једном крушком љубов своју открио, која је от њене стране радостно примљена. У оваковом сну находећи се он зору преспава и пробуди се когда је већ солнце златнима лучама својима њега походити почело. Он устане. Прво што је почео, јест абије по облеченију у вертоград отишао крушку, хранитељницу свјатејше тајне његове и Наталине, видети. У вертограду њега Селијан затече и добро јутро назове. Аристид пристојно благодари.

Селијан: „Ти си после оноликог вечерашњег труда весма рано устао. Ја сам заповедио да у дому все у тишини буде да би ти довољно отпочинути могао.“

Аристид: „Ја сам довољно отпочинуо, честни старче!“

Селијан: „Образ твој то не показује, ти мораш какву нибуд болезн терпити?“

Аристид: „Заиста и терпим. Но моја болезн јест совсем от прочих различна, која у телесним причинама источник свој имајут.“

Селијан: „Дакле болезн сердца или духа. Но тога се ја и страшим, понеже што бољетица јест сокровенија, то је лекарство за њу трудније и тјажше.“

Аристид: „Моје лекарство, честни Селијане, от речи само зависи.“

Овде Аристид хоћаше тајно сердца својега желаније открити да би он јешче неко време у месту овом пребити желио. Селијан га запита како му је предел их понраван. Он отвешча да от много времене оваковог видио није. Селијан дакле аки би оком проницатељства оно у внутрености његовој читао што он жели, њега предложенијем и мољенијем предускори да би он дотле њему присутствије своје поклонити и у пределу овому пребити изволио докле му селска његова мала колебица понравна буде. Аристид се није дао долго молити. Он обешча с радостним благодаренијем да ће он пребиваније своје у дому тако љубезнаго человјека продолжити.

Ми знамо већ да је Аристид иногда љубитељ јестествених красот био. Шчастљиво оно време у којему се он с простими увесељенијама услаждавао било је заборављено. От оног времене до днес јест у животу његову била ношч у којој он стопе своје није пазити могао и која би за њега јешче

опаснија и бједственија била да се није тако скоро опет Солнце добродјетели у сердцу његову возродило.

Старец њега у вертограду сама остави и нешто совершити отиде. Аристид види себе овде у онако блаженом селском жилишту како год што је његово. Она иста богата и благодатна природа, која је около дома његовога толика јестества блага распростерла, и на овом је целом селу свој рог изобилија излијала. Балсамске траве, различњејши плодови и цветови су овде по пољу и по вертогради простерти били. Трудољубиви земљеделци су све оно учинили што се от људеј искати може. Вечно дјејствујушче јестество су они за вожда пријмили и примеру јего подражавали. Срам буди оном человјеку кој види како природа около нас непрестано дјејствује и днем и ношчију законе своје сохрањава, види и ничто мењше бездјејствен лежи!

Куда је год Аристид погледао, или на домове, или вертограде, или у окружајушче село поље, всјуду је он видио како је трудољубије человјескоје с јестеством борило се и вид, којего је ово земљи дало, променути таштило се. У дому старца каков он није благослов неба видио! Овај је честним својим житијем и разумним настављенијама многе у селу научио и за учитеља јуности и старости почитан био. Он је био утешитељ и помошчник оним који помошчи требају. Болесници су га лекарем и пријатељем називали. Куд је год он доспети и где је силама својими што учинити могао, всјуду је рука његова помошч и радост око себе умножавала. Је ли се где нарушитељ мира појавио, то је он пред Селијана до-

веден био. Њему је за всегда судејска должност от всех дата била, знајући да правосудије и нелицепријатност у сердцу његову глатке корене имају. Весма је редко он с строгостију поступао, но највјашчшу част судов сановитостију и љубовију отправио. О, благополучнаго званија у којем се братији добротворити може примером, совјетом и делом!

Аристид је с величајшеју радостију разум домаћина својего приметио, понавше зато што је он отец и воспитатељ Наталин био. Но ова је радост у восхишченије прешла, видећи да красни Наталије живот отеческому примеру јест подражавао. Солнце није никогда њу у постељи застало. Није она терпила да луче његове всује земљу осветљавају. Женскаја дела, која и у најмењшем дому малена нису, абије зором јесу њу занимала. Дом је всјаком уходјашчем указивао каков обитатељ о чистоти јего попеченије има. Всјака страна отеческог дома носила је на себи сљедствија трудољубиве руке, показивала је љубов к доброму порјадку кој все у чину содржава, јављала је чрезвичајну чистоту која все вешчи пријатними содјелава. Дивио се он не мало, гледећи како дух њен все што је красно и височествено чувствује, како је она у различним разговори тихом кротостију расузденија своја давала. Он није поњати могао како је можно да девица њеног состојанија толикоје сердца и дужа благоображеније јест достигнути могла. Всјака кућица, у коју је он улазио, имала је о њеној похвали много говорити. Ни једна није била у којој она своју услужљивост показала није.

ГЛАВА X

*Благородство девице — Нови вид пољ
Јелисејских — Пјесн — Старец — Повест
— Печал.*

О, когда девица красне примере родитељеј својих пред собом има, когда она труди се образе их у себи возобновити, когда она труди се у всјакој прилики и при всјаком обстојатељству что-нибуд најти, от којего се дух и сердце њено даљше и даљше облагоображава, когда прилажене је, љубов к порјадку и домостроитељству памјат њену занима и чистаја ревност, сочеловјеком својим којим буди начином помошчи, перси њене испољнава, о, тогда, тогда је она достојна, да њу онакови честни јуноша проси, кој високоје достоинство такове женске душе чувствује и њу по заслугам почитовати уме! Где се о шчистију целог живота дјејствује, ту не би требало да разумни муж на состојаније внешњеје гледи. Внутрења человјека благородност исполњава всјаки недостаток благородија кровна. Чистоје и нескверноје девице сердце, честноје обхожденије и љубов њена к верности заслужује да и Цар за руку њену моли. Нека се не стиди богати узети за себе најсиромашнију девицу која ће стазу жизни његове цветми простерти! Нека не смишља благородни за долго пред олтарем неблагородној вечну обещчати љубов, ако само предвиди да ће код ње живот спокојно и безбедно провести!

Аристид је посведневно на Наталији нова совершенств женских слѣдствија находио. Насладивши се красотом ових, исходио је он често у восхититељна поља, која су лепоје ово село окружавала и духу његову причину давала да је он

дјејствитељност раскошно прескакао и тишину своју у онаковим воображенијам находио, где никаков вешчествени предмет им противостојао није. Била је таки код села једна обшчествена ливада, коју је он у воображенију својему за поље Јелисејскоје держао. Липе којим она всја ограждена бјаше, мали поточић који се преко ње всјакојако извијаше и предмете на брегу његовом растушче под собом оживописаше, различњејше цвеће којим је ливада, рекао би, посута била, птичице које су по њеј цверкутале, неколико незлобних јагањаца који су туда у миру пасли — у всја чувства његова дјејствоваху и образ от њега сочињени укрепљаваху. Творитељни његов дух овде није стао. Он је већ Јелисејска ова жилишта нежним оком гледао, но чинило му се да и она, ако у њима разумна творенија не обитавају, всју прелест и пријатност своју губе. Наталија је морала бити Царица ових блажених мест и приходјашче тамо сени (душе) награждавати. Но абије се он сетио да ју је високо поставио и да би у таковом состојанију всује љубов своју јеј открио. Внезапу из мислеј својих дакле изиде и конач сновиденија својего изгуби.

Жалостно се он с оног места подвигне, где је чрез неколико минута у себи шчастљив био, и у близу лежашчи, густом шумом покривени дол отиде, за образом воображенија својего тужећи и кадчто Наталино име изговарајући. Прелеститељни отзие (ехо) му је име њено опет возвращавао и њега у вјашчшу печал углубљивао. Он је у жалости овој певао песне, које је трепещущи његов дух у овом истом ока магновенију сочињавао. Надежда, утешенија мати у бједствених обстојатељствах, била је предмет пјеснеј његових. Славуј, учитељ печалнаго љубви пјенија,

помагао је њему с својим срдца проницајушчим гласом. Сладко је ово за Аристида согласије јешче би даљше трајало да њега није из овог сна глас неки страни пробудио. Он се обазре и види једног постара пастирја који, водећи нежног сина за руку, к њему се приближаваше. Пастир је овај у том долу стадо своје чувао. Он је за долго слушао неки тужашчи глас и видети хтео от куда долази. Упазивши Аристида познао је по оделу да то каков страни бити мора и, мислећи да је он зашао, спешно је к њему дојти и њега на пут извести. Колико је обаче удивљеније његово било кога је он на свој вопрос Аристида име чуо. С чрезвичајном повереностију он њему руку своју пружи и седом главом својом поклони се.

„Ах мој Господине“, почео је он к Аристиду говорити, „колико се радујем да ја оног благодјетелног мужа очима мојим видети и познати могу, који се у ономадашњем огњу тако добрим јест показао и соседом нашим помошчију својим благодјетелствовао. И ја у том истом селу сина оженита имам. О, колико сам ја теби должен, да си и ти њега от напасти избавио! Ја сам стар, а и далеко сам тогда отстајао, да би му помошч принети могао. Да тебе било није, он би сад може бити с женом и с децом преко бела света просити ишао. Ти си га от тог избавио. Бог нека ти то благодјејаније при последњем часу твојем плати“.

Аристид њега замоли да он не би оно толико возносио које чинити всјакому должност чловјечества налаже и које би всјаки други, који би се у месту његовом нашао био, учинио. Старец на овој страни запрешчен, чувши да Аристид код Селијана находи се, у похвале овога и његове дшчери излио се јест.

„Дражајши пришелче којего су Бози на утешеније наше нам послали“, говорио је он, „у оно време, кога су други смертни у заблужденијам старши бивали, јест Селијан у добродјетелма состарио се. Он није за таково село рожден био. Судбина је хотела, да он из палате у колибу ступи. От богатејших Родитељеј рожден, принужден је жизн своју у скудости проводити. Атина је њега воспитала. От огњенаго његова духа и чрезвичајне дјејатељности отечество наше јест много очекивало. Украшен у младости својеј различнејшими наукама у очи многим падне, који су се бојали у њему с временем оног видети који би намјеренијем их с великим успехом противостојати могао. Родитељ његов на његово нешчистије престаји се. Слаба мати није възбранити могла да син њен намјереније своје, службу у отечеству својему наукама његовим сходно, не достигне. Недовољни со тим да су му службу пристојну отrekli, трудили су се всјакојаким начином њега простому народу ненавистним сотворити. Селијан, видевши да ту у безопасности бити не може, побегне и у ово тогда јешче полудивје общество дојде, и пример трудољубија, честности и обхожденија постане. Он купи себи малу кућицу и все увесељеније своје у възделанију благодарне земље положи. Он је своје сосељане учио да шчедру ову матер со всем другојачије възделавати морају ако су благодатне њене даре у изобилију уживати ради. Но велико је у том рода чловјеческог нешчистије да људи оному што је ново всегда противе се, ако би и очевидно видели да новост к шчистију их клони се. Много је он дакле от људских предрасуддениј претерпио. Но на конец блага вешч и доброје намјереније јест все себи под ноге покорило. Ка-

кова је његова радост сада видети нови овај род који је под ученијем и настављенијем његовим возрастио и себе от всех окружених мјест отликује. Он зна да је то все плод науке његове. Но он и внутрење удовољствије чувствује да живот свој није у бездјелију провео. После смрти верне његове љубе и он је велику част живости своје изгубио. О, велика је то за все нас печал била когда смо ми њу погребавати видели! Онакова би душа морала вечно живити. Она је била мудра домаћица, верна супруга, точна дшчери своје воспитатељница и целог села добра и шчедра мати. Много је око на гробу њеном заплакало. Многа је мајка дшчерцу своју на њему к честности живота заклињала. Памјат њена с тим се празнује, да всјаког месеца перви ден все девице које су већ дванајсту годину прешле на гроб њен иду и ту цјеломудрију и приљезному дома стројенију завет творе. Једино је за нас утјешеније то било да је дшчи у стопе Родитељнице своје ступила и у нежној својој младости већ мати села постала. Но ти си очевидец добродјетељеј њених. Теби их није сказивати потребно. Ах, каква ће то бити у селу жалост когда нам она отузме се, а то чини ми се неће већ далеко бити.“

„Зачто љубезни Родитељу?“ Запита внезапно Аристид.

Насмеје се Старец. „И ти си“, вели му „под једним кровом с њом и да ти не би знао что под њим бива?“

Аристид: „Ја, воистину, ничто не знам.“

Старец: „То ти весма мало пријатности у том дому находиш!“

Аристид: „Како то?“

Старец: „Како? Кој није љубопитљив знати кто у оному дому седи и что у њему бива, гди је он, или он за проче обиватеље не мари или они за њега, или јешче добро познали се нису, или —“

Аристид: „Прекрати, молим те, твоје расујденије и кажи ми оно о чему се дивиш да ја не знам.“

Старец: „Један млади Господин из сосједног града, пролазивши кроз ово село, видио јест Наталију и жели ју себи за супругу имати. Селијан тог јуношу весма добро познаје. Он му дшчери своје отрешчи неће“.

Да је пред Аристидом громовна стрела гордоје какво високо древо на двоје поделила, он се не би већма стрести могао. С горком печалију он старцу здравствовати рекне и к селу возврати се у намјеренију и страни овој и Наталији вечноје с Богом остај рећи.

ГЛАВА XI

Разсујденије.

Малодушни абије при најмењших противностјех отчајавају. Онај кој је у теченије света колико нибуд мало загледао, добро зна да доброму зло за стопом сљедује. Велики дух и величајши судбине ударе терпељиво сноси и оно људем не приписује које је јестественим сојузом произићи морало. У време когда ми на великому живота океану находимо се, когда око наше от никуд пристаниште видети не може, от никуд благодјетељну какову руку, која би знаменије творила да смо близу тврде земље, когда никаквог искусног код себе не имамо кој би влају-

шчисја жизни наше корабљ кормилом благоразумија управио — у таково време стати насред Океана и при всех непогодах непоколебими дух свој задржати, то је велики дух. Но природа је човеков такова да многи који су у великим вешчма себе великими показали, у мењшима малени постају. Онај кој је пред непријатељем чудо храбрости учинио, кој је мужественим духом својим води и огњу заповедао, онај седи други пут код ногу какве лепе и слези женске низ мужескоје лице просипа. Ха, Ироју мој, зашто око оно пред слабостију мокро бива које је гордому врагу смртију и адом угрожавало? Дојде време да и онај кој је најдолжше ларфу носио њу со себе скинути и у правому својему виду, као чловјек, као слаби смертни, себе показати мора. Что је год против јестества нашег, оно нас узнемирава и покој не даје. Јестество наше не терпи вечну притвореност: или днес или заутра мора оно у виду својему показати се. Оно има своје законе којим вси смертни покорени јесу.

ГЛАВА XII

Печал нова — сретеније Наталино — Разговор — смјатеније.

Аристид је с наклоњеном главом из шуме у село ступао. На његовом сердцу лежао је камен отчајанија. У душу његову није никаква друга мисао унити могла, ибо је њу целу мисл нешчистија његова исполњавала. У горести овој тужећи с печалнима је очима често у небо гледао аки би њему тужбу поднети и нешчистије своје открити хтео. Солнце је већ дневноје те-

ченије своје совершавало и царство бледој Луни предавало. Мрачна јестества одежа мрачне је у њему мисли возобновљавала. Јешче је последњу слезу с марамом својом сушио, когда је он из далека — ах, предмет жалости своје! — когда је Наталију упазио. Она је с отцем својим њега јешче у полдне очекивала и на ливаду долазила, но њега тамо није затекла. Сад је опет пошла, мислећи да ће њега тамо најти, ибо је знала да он тамо највише находи се.

Аристид је јешче овако лепу није до днес видио. Пријатност је била у њенима стопама, Небо у њенима очима, у всима њенима движењима достоинство и љубов. Бела торжествена одежа около ње се савијаше. Плава се коса по рамени ветром вејаше.

„Добри Аристиде“, говори она њему, „где си ти днес цели ден био? Ја сам тебе около полдне овде тражила, ти ниси на ливади, обикновеному твојему месту прохладденија, био!“

Аристид ни речи не говорећи с горестију руку њену узевши с плачевним гласом уздихаше: „Наталија!“

„Что је теби догодило се, Аристиде?“ вопрошава она.

Аристид: „Ах, много, много више него что плећа моја и сердце моје носити могу.“

Наталија: „То ће бити?“

Аристид: „Немој вопросы твојими мене јешче више ујазвљавати, милосердну твоју душу нисам рад опечалити! Мени, љубезна Наталијо, није ничто, мени се није ничто догодило. Теплота данашња имала је может бити втеченије у мене, друго ничто. Веруј ми, друго ничто.“

Наталија: „Сад ми је весма жао да ја нисам лекарство учила, ја би твој лекар била.“

Аристид: „Доста пута и онакови болезн излечи, кој никога није у училиште завирио гди се лекарствена наука предаје. Что се тебе тиче ја те уверавам да не би било болесника ни једног, којег ти не би само оком твојим излечила.“

Наталија: „Ја ласкатељства не милујем. Честни человјек всегда истину говори.“

Аристид: „Ја моје речи пред целим светом колико год ти пута желиш повторити хоћу, које ја, воистину, не би творити смео да нисам истину говорио.“

У овом разговору су они до дома дошли. Наталија, оставивши на једно ока магновеније Аристиде сама, у дом утерчи и прохладјајушчег овошчија нешто изнесе.

Аристид: „Благодарим ти, милосрдна Наталијо, за твоје попеченије.“

Наталија: „Что је теби, Аристиде, ти си пребледио.“

Аристид: „Ничто, ничто. Ово ће прејти.“

Наталија: „Та то је истина да ће прејти. И ми ћемо прејти и вес овај свет ће прејти. Но ја сам се за твоје здравије уплашила!“

Аристид: „Но мени није ничто!“

Наталија: „О, ти си весма болестан и само се бојиш да нас у печал не повергнеш ако нам јавиш. Је ли, љубезни Аристиде!“

Аристид: „Блага душо, ја ћу муку која на мени драговољно терпити; ако ти само, ти — — — обаче дозволи ми не говорити. Что је то, добра Наталијо, да се толика примјењенија у овом дому творе? А и ти такову хаљину до днес ниси имала!“

Наталија: „Ја ћу заутра јешче торжествену имати. Заутра ће за нас весели ден бити. Ми ћемо неке миле госте из града имати.“

Аристид: „Молим, опрости ми моју љубопитност. За кога се все то преправља.“

Наталија: „Кажем ти да ће сутра у нашем дому бити торжество.“

Аристид: „А за којего чест ће бити то торжество?“

Наталија: „За једног младог господина из града Р. кој ће — кој ће сутра к нама дојти — и — и — Сказује се да је весма добродјетелни јуноша?“

Аристид: „Познајеш ли га ти?“

Наталија: „Ја га нисам видела, но Родитељ мој о њему с особитим почитанијем говорит.“

Аристид: „Радујеш ли се на његово пришествије?“

Наталија: „Нисам се никога тако радовала.“

Аристид (С отвращченим образом): „Добру ноћ, Наталија, добру ноћ, ја сам уморан.“

Он устане. Она га зове да јешће остане. Он отиде.

„Дакле је већ судбина нешчестије моје закључила“, говораше он с воздиханијем кога је у собу своју унишао. Страшни ден му пред очима стојаше, ден у којему ће она коју је он паче всего на свету возљубио, другому руку своју обещчати. Он докоча, са зором дом честнаго Селијана оставити. Но с каквим ће сердцем он моћи оно место оставити, гди је живот свој ошчушчавати почео? Не јавити се и отићи чињаше му се подозрително. А како би иначе бити могло? С печалију својом се он по мраку борио. Ношч је била тиха и тишину у всја сердца уливала, но не у његово. Њега су терзала противњејша сумњенија. У горести отвори прозор и на небо погледи, из којего су бешчислене звезде слабу светлост своју на мирноје ово село и на

тихаја његова поља ниспошиљале. Све је већ сну подлежало. Он тихо двери отвори и у вертоград отиде за опростити се с оними дрвећи под којима је он с Наталијом често ходао и разговарао се.

До полношчи је он тако по вертограду сад под једно сад под друго древо отходио и разговоре, које је под њима имао, у памети повторавао. Но кога је луна већ полу теченија својего совершила, утружђен у једну сеницу легне и ту заспи. Већ је червени зрак, којего ранаја аурора испушча, земљу венчавао да би ова тако украшена восходјашче солнце примила, већ је с источне стране круг солнечни појавио се, кога је он устао и нови ден поздравио.

ГЛАВА XIII

*Разведрава се шчистије Аристиде
— Разговор с Наталијом.*

Великоје јестества позориште! Воскресеније всја оживљајушчаго Солнца, ти уливаш свет надежди у ону душу, која је при мрачном вечеру с ишчезајушчом твојом лучом у ношч отчајанија пасти мислила. Ти опет радости искру у онима персима возраждаваш, којих печал синоћ једин само смертни серп би утишати могао!

Ово су биле перве Аристиде речи кога је он из сенице своје изишао. С рождеством Солнца и у њему једно намјереније родило се јест. Легше је кров његова по телу текла. Возможность избављенија му је пред очима стојала. Помисл свободноје признаније љубови своје к Наталији учинити јест цјелитељни Балсам за отчајану душу

његову била. Тако се у оног нешчастног внутрности свјет упованија појави који, по претерпеном корабљекрушенију бивши за долго игра и подсмех страшног Океана и већ почти о спасенију својему очајавши, внезапно парче раздробљенаго корабља најде и оно радостно ухвати да би се спасти могао. Он је сам себи пререканија твоорио да тајну сердца својего јеј већ открио није, но да је очекивао да она чувствованија у ону сердцу чита које је јеј затворено.

Наталија је често у летно и пролетно времја јутром рано у вертограду исходила и ту под једном сеницом књиге читала, које јеј је Родитељ из града на чтеније доносио и које су јестество описивале, премудрост училе и чисте нрави препоручивале. Она је с тим истим намјеренијем и сад у вертоград дошла, кога је Аристид већ тврдо укрепио био намјереније своје, тјажест сердца својего јеј открити.

Тек что га је очима смотрила, абије је к њему с неизглаголаном нежностију пошла. „Је ли ти днес боље, Аристиде“, запитала га је кротким гласом.

Аристид само воздиханијама ответствоваше.

Наталија га нежно молити почне да би јеј узрок печали своје и својего страданија открио.

Аристид: „Дражајша Наталијо, всја моја тајна и печал моја от једне речи зависит — ја љубим.“

Наталија: „Шчастљиво или с нешчистијем, ибо и једно и друго у различним само обстојателствам печал приноси?“

Аристид: „О шчистију љубови моје твоје је јест судити, ти си, о чиста девице, предмет досадашње горести моје. Ево сад пред тобом стојим, дражајша моја, и из уст твојих или живот

или смрт ожидавам. Ти не говориш. Ти си се другом обещчала. Твоја красна душа определила је већ каквому от мене шчастљившему живот украшавати.“

Наталија: „Опрости ми, добри Аристиде, којег ја с родитељем мојим почитујем и којег љубов би, може бити, мене шчастљивејшу на земљи сотворила. Ја тебе из благородних дјел твојих познајем, но сердце је твоје мени јешче стране.“

Аристид: „О ти ћиш лако с овим сердцем познати, с сердцем које је после растанка мојег от оне две благе душе, с којима сам шчастљиву младост моју провео, до днес празно било! Ја ћу те у потајњејша и сокровењејша његова места увести, гди ти сама видети можеш је ли оно тебе достојно или није.“

Наталија: „Вещ је то таква која у једном ока магновенију определити се не може. Ја имам Родитеља који мене нежно љуби, кој кроме мене никог не има и којег старе дне ја с послушанијем јесам усладити рада. От његова изреченија овде дакле все почти зависит.“

Аристид: „Но ако би сердце моје теби понаравно било?“

Наталија: „Ако би и то било, но дозвољеније отца мојег не би, то би љубови твојеј нешчастној око моје плакало, но сердце моје не би заповед оног преступило чрез којег сам ја живот получила. Глубокими су писмени, о Аристиде, она слова у персима мојима записата: Чти отца твојег! Љубов она која у сердцу мојему за њега пребива и која је старија, не би другом каковом нибуд побеждена била. Аристиде, осамнадесјат је пута већ прољетије мене под предводителством

отца мојег затекло, ово је осамнајсто лето от како он о мени попеченије носи и о благополучију мојему стара се. Могу ли ја толике године у једанпут заборавити и њега непокорностију увредити, у оно време увредити когда се седа глава његова к гробу клони?“

Аристид: „Ах, не говори више, љубезна Наталијо! Не — не — немој ти то учинити. То ни моја воља није. Из његових руку с његовим отеческим благословом само ја тебе у објатија моја узети хоћу. Твој родитељ јест благородна сердца. Ако ти љубов и днече временог живота са мнош делити желиш, он мене отвергнути неће. О, којим ће шчистијем неизреченим живот мој тогда наполњен бити!“

Наталија: „Не надај се више, дражајши Аристиде, от оног что је смертним мудрош Божества руком дато. Ја знам велику част должности моје. Ко ме год судбина за спутешественицу живота определи, моје ће бити дне његове услаждавати. Но где је предмет кој не би сенку бацао, гди је сладост која би без горкости вечно трајати могла?“

Аристид: „О, кто би смертних смео то от судбине искати да солнце радости всегда над главом његовом сине? Кто би желити могао да Оризонт живота његовог никогда с облаком покривен не буде? Но благоразимије изискује да слабостем других снисходимо. Намјереније речеј твојих мени је добро познато. Мени и слабости краснаго пола не могут весма стране бити.“

Наталија: „Сердце је моје теби наклоњено. Оно је моје. С њим владати могу. Но рука моја от Родитеља мојег зависи.“

ГЛАВА XIV

*Аристид открије љубов своју Селијану,
Наталијином Родитељу.*

Сердце чловјеческо без слабостеј није. Ако су ове како покривене, дојде ничто мењше време да се у нагости својеј појаве. Благо оним љубјашчим који се междоусобно за долго остро и честно испитивају и потом завет совокупнаго живота творе! Благо оним који се внешнеим видом не варају! Није то необходимо сљедствије да всегда с лепим лицем лепо сердце и лепа душа јест сојужена. Често под Ангелским лицем ђаволско сердце куца. Кој по внешнеј ларфи себе опредељава и само на красоту гледа, нека се не тужи когда она спадне, или се скине, и он тогда собственима очима види под њом сокриту бившу грдбу. Слабост, слабост јест учестије духа чловјеческаго. Једин само син сујети или прелститель или горди безумни может на ту помисл спасти да је он божественаго јестества и слабости непричастен. Ви обаче благороднише и мудрше душе које се того не отричете, љубите истинитост као первоје основаније житељскаго благополучија, као источник шчастљиваго супружества!

Аристид је познао слабости Наталине но и овој су већ откровене биле његове. Он је абије поспешно честному Селијану љубов своју к јего дшчери открити и со состојанијем својим њега познати. С благостију и премудростију је њему отвешчао Старец:

„Данашњи ден јест и тако к тому опредељен. Из сосједног града ожидавам ја једног јуношу, кој руку дшчери моје просити мисли. Он је всјаког високопочитанија достоин, ја му Ро-

дитеље познајем. Јавно ми је и његово до днес обхожденије но дшчи моја к теби вјашчу има љубов. Ја дакле заборавити нећу оно и ногами погазити что сам ја сердцу доброг чада должен. О, с коликом радостију ћу ја њу теби предати, ако је образ живота твојег овому времену подобен, које си у дому мојем провео, ако те предшедши живот незагладими погрешкама не обвиновљава, ако именије твоје к препитанију и вашему и будущчих ваших детеј довољно јест, ако ти к дшчери мојеј истину љубов имаш. Ово последње особито испитати треба, ибо от овуду у шчестије многих фамилија источник горкости јест истицао. Јест ли тако твоје состојаније, тогда, но и само тогда, имаш ти Наталију а с њом и мој отечески благослов.“

С благодарним сердцем пао је Аристид честному старцу око врата, уверавајући њега да он все то по хотенију својему најти хоће. У сладкому упованију живећи размишљавао је он сада како би управителя добра својего отпривити и ово сам собом управљати могао, когда је писмо печали полно от Алкида добио. Ово је содержаније било:

„Ја сам на брегу погибелји. Једна нога је већ у пагубу ступила. Надежда, луч мали, само темну моју внуреност осветљава и мене от очајанија храни. От тебе шчестије моје зависи. Прехвати једном само руком неблагоприятна друга. Ако ти је нешчастноје намјереније моје с тобом откровено, утишјај праведни гнев онде гди се о избављенију сочеловјека дела. Исплати овому кој ти писмо у руке даде суму коју ми је узајмио. Дојди что скорије, дојди на крилах дружества и избави нешчастнаго Алкида.“

Алкид је после расанка с Аристидом у уречени град отишао куда му је ови слѣдовати обе-шчао. Но всује је он неколико дана за њега изгледао. Не знајући што мислити, пут к прежд-њему граду сотвори и по знанима домовма распи-тује. Всујду је слушао да је Аристид за њим отишао; никто дакле није знао да се овај под крила љубве Бога сокрио. У мисли да није он хотевши каквоо нибуд урежденије сотворити на пустиноје своје обиталиште отишао, за њим тамо појде и с величајшим удивљенијем от управитеља чује да он за Господина својего ничто јешче не зна. Печален дакле у град Р. врати се и тамо по обичају својему живити начнет. Једном целу ношч у игри и питију проводивши, все новце своје изгуби. Знајући да у сандуку свом ничто више нејма и да ће перви ден потребњеших жи-вота нужд лишавати се, у велико сумнитељство дојде. Заиште од соседа да му неку суму в заим даде. Овај учини. Алкид и то изгуби. Узме јешче један пут. Но и то нешчаотно. С трепешчушчима ногама, с отчајанијем на лицу изображеним к свом обиталишту појде и перви пут у животу свом страшном кљатвом оног проклиње кој перви у нешчаотној игри време губити почео. У обита-лишту је все страшен вид на себе узимало. Что ће сад радити? От куд долг платити? От куд толико новаца добити да само до управитеља добра својего дојти може? Ужасна је судбина јешче онда с њим играти се почела кад је он на ону нешчаотну мисл спао, Аристида за собом оставити и прежде њега овамо дојти. Гди је сад Аристид?

Ношч ову печално проведе. Сладки сон тре-павице његове није отјагошчавао; није га за неко време у заборављеније самог себе довести хотео.

Рано са зором дојде већ к њему они от којег је он прошавшу ношч велику суму в заим узео. Алкид га моли да би само неколико днеј пре-чекао ибо његов управитељ у том времену у град дојти и нуждне новце њему донети хоће. Ови, обаче, извињује се да би он то с великом охо-том учинио, когда би само у другим обстојатељ-ствам био, каже му да је он сутрашњи ден у неко близу лежашче Село ићи рад и тамо једну девицу за себе просити и да су му при овој при-лици новци потребни, да би он ово и за неколико дана поздније творио, когда се не би страшио да неки млади Господин кој се у дому девице већ чрез некоје време находи, ову на своју вољу преобратио не би. Као что онај кој већ на про-странству Океана без никакове помошчи страда, абије радости сердце отвори ако само из далека и чрез магли тврду земљу видит, тако се сад светлаја упованија искра у мрачној Алкида души појавила. С образом на којему печал и радост о господству борили се јесу, вопрошава он за име господина тог о којему је они говорио. Ови отве-шча: Аристид. Алкид радостно благодјетельа сво-јего обимајући, моли њега да место долга, којего би он сад отдати должен био, но у состојанију није, једно писмо на Аристида дати хоће, кој ће њему без всјаког прекословија абије все испла-тити. Восхишченије на лицу Алкидовом изобра-жено није честни јуноша ови за превару примио, но с благодарним сердцем у предложеније соиз-волио. Он писмо узме и у село пред дом Селијана дојде. Селијан је за дели својими већ у поље оти-шао био.

Добра Наталија пред дом искочи, хотећи ви-дети каков је страни и ако би к њима унити хо-тео гостољубно предусрести. Непознани благо-

образни јуноша за Аристиду упита. Наталија с зарумењеним лицем њега у вертограду бити отвешча и њега тамо отведе. Није овому сокрила се тиха она червеност која је при имену Аристидову образ Наталин украсила. Аристид, прочитавши писмо, обешча всју суму за нещастнаго Алкида платити. Замоли у време страног да би до после полдне код њих пребити хотео и да ће га тогда сам до града пратити. Страни то обешча. Они оба между тем у вертограду остану, гди страни Аристиду казује каковим је начином он Алкиду новце узајмио.

„Игра је“, отвешча Аристид, „чудна и силна страст. Ни једна страст душу человјеческу толико не упражњава, колико ова. Достократно људи кој к никаковом другом делу ни најмењше способности не имају при игри велики показују разум, ибо за ничто друго чувства не имају. Пијанство и раскошноје житије не могу толико уничтожити тело человјеческо колико игра. У всем прочим страстма бива неко време когдa оне утишају и утруженому духу нашем покој дају, но ово га всегда у дјејствију чрезјестественном содржава.“

Страни: „Но что је чинити? Страсти рекао би да су у кров нашу со рожденијем нашим усуте; оне с нама расту и господство над нами добивају. А что не чини прилика с человјеком? Едали зли људи, људи који смерт и погибелъ неваљалими дели својими заслужују, едали они не би силе своје на добро употребити могли да су им добре прилике к тому дате?“

Аристид: „Блага душа твоја, љубезни мој, рада је Алкида извинити. Ја сам не осуждавам га. Ја знам да обстојатељства от нас все творе. Но разум человјечески не може ли он ова обсто-

јатељства бегати? Којему је добродјетелъ мила, ако је никако сохранити не може, зато что обстојатељства к тому сходна нису, има ногe, нека се уклони. Бољше је тишину и спокојство духа својего сохранити, нежели без њих на престолу царском седити.“

Страни: „Добро расуждаваш, драги Аристиде, но ми искуством других не верујемо, видимо како други падају и ничто мењше от оног места не уклањамо се, но и сами оним путем пролазимо. Самољубије сиреч јест велика вешч; она нам ласкательствује да ми нисмо као они прочи обикновени људи и да се нам оно догодити неће что се тисјашчу другим догодило. Ја сам сам играч. Ја сам видио какова су гадна игре сљедствија. Новејши је пример Алкидов. Но когдa већ један пут страст сердцем нашим обвлада всује нам се казују правила живота.“

Аристид: „Ти си такожде наш земљеродец?“

Страни: „Ја сам рожден у граду Р.“

Аристид: „Одавно се у граду Р. находиш?“

Страни: „После смерти матере моје абије сам тамо дошао. То му је сад четверто лето.“

Аристид: „Ти живиш?“

Страни: „Као и прочи наши верстњаци.“

Аристид: „Твоје је име?“

Страни: „Полиарх.“

Аристид: „Полиарх. Име ми је весма познато. Обстојатељства су оному что сам слушао сходна. Ниси ли јешче кој пут овде пролазио?“

Полиарх: „Јесам прежде неколико днеј и днес дошао красну Селијана дшчер за мене искати.“

Аристид хотјаше њему открити да је дело већ иначе совершено, но у тај мах чрез отворена врата вертограда глас чују који их к ручку позове.

ГЛАВА XV

*Образ благотворенија — Малоје познанство
— Празник тезоимени владјетеља — два радостна
писма — путешествије.*

Благотвореније јест добродјетелъ сладчајша всех прочих добродјетељеј. Онај није достоин име человјека на себи носити у којего сердцу пламен њен већ угаснуо јест. Ангелу подобна снисходи она с неба. У левој руци носи златну чашу над којом огњеними писмени написано види се *помошч*. Десна њена рука отвора врата вечнаго раја. Светл је образ оног којего совјест њему каже да је он гденибуд ову добродјетелъ исполнио.

Идући из вертограда к дому Селијана, почео је Полиарх Аристида похваљивати за доброту сердца његова с којом се он Алкида примио јест. Но Аристид от тог уклонити се хотевши, о Алкидовом животу сожаљевати почне. Селијана пред врати најду.

„Ти ћеш дозволити, љубезни родитељу“, вели му Аристид, „да овај мој гост днес с нами по селском обичају руча.“

С благом душом отвешча Селијан: „Что ти учиниш ја ничему противен нисам. Но напротив того и радујем се да доброга друга твојего по возможности мојеј, но с усердијем, угостити могу.“

При ручку открије Аристид старцу да је то онај јуноша кој је за његову Наталију дојти мислио. Старец чрез неколико минута очи на Полиарха бацивши, „ах, чудим се — вели — да те очи, те обрве, тај образ абије нисам познати могао. Драги синовче,“ вели му скочивши и њега загрливши, „Родитељ је твој верни мој у младости друг био. О, ми смо се последњи пут онда

видили когда сам ја у уједињеније побегао! Да је умрео, чуо сам. Бог да му души покој даде. Благо њему кој је оставио таквог сина! Ја сам шчастија тог лишен.“

Ово рекавши Старец слези низ честно лице просипаше. Полиарх овде чује да Наталија већ Аристиду јест дата, загрли овог као брата, опрости се со Старцем и Наталијом. Овој жели да она блага и јешче бољше код Аристида ужива која су је код њега чекала и којих она тако достојна јест и у град врати се. Аристид га тамо прати. Тек что овај с кола ногу спусти, Алкид му око врата изненада падне да му дерзновеније опрости моли и бољши живот водити обещча. Полиарх прими своје новце и за онај ден опрости се. Алкид вечер са Аристидом проведе, казујући овом своје погрешке и состојаније у којему се сад находи. Они, један другом добру ношч рекавши, растану се.

Са зором Алкид код Аристида буде. Овај је ден био ден тезоименитства љубезнејша Владјетеља. Нелицемерна благодаренија исполњаваху сердца в сех подаников. Аристид с Алкидом проходати се изиде до торжественых врат, која су от верних поданих отцу отечества посвјашчена била, с различними надписи, који су из њиховаго сердца истицала и највјашчша Владјетеља похвала била. Овом приликом могао је Аристид видети колико отец от синов својих, којих он к шчастију с тихостију води, ожидавати има. У Полиарху, којего је он овај ден у общему совокупљенију нашао, видио је он оно цјеломудрије, које је весма редко участије јуношества. Когда се он от Наталије растао, молио је он њу да би она такожде с родитељем својим о шчастију говорила и њему у град опредјељеније јавила. Он

се дакле у граду с сладком надеждом утешавао да ће скоро дојти час от којег ће он начало благополучија својего счисљавати. Углубљен у ово чувствованије находио се он једно вече код доброга Полиарха, кад на њега писма дојду. От кога су није смео запитати давца, бојећи се да он не рекне от ког другог него от Наталије. Узме једно и отвори.

„Дражајши сине!“, пише му Селијан, „ја теби с великоју радостију ово име дајем, ибо ти га и сердце и разум мој дају. Ја сам о шчастију дшчери моје определио. До днес је код мене шчастљива била, не сумњам да и у објатјам твојим то бити неће. Ако ничто више, ја поне знам да ти вољу имаш њу таковом учинити. Будушча су обаче смертним покривена. Дојди дакле, сине мој, и прими из Родитељске руке дшчер, коју он теби весело предаје и кој у вашеј взаимној љубви своје шчастије уживати мисли“.

Друго је писмо било от Наталије. Она је у сведенију чистог сердца својег, своје добродјетели и љубови к њему писала.

„Ти си већ мој, љубезнејши Аристиде, с благословом Родитеља мојего, мој! Ово је верх шчастија мојег. От сад ћу ја књигу будушчих должностеј мојих читати и твој живот сладким сотворити старати се. Ово је једно које оно у сердцу мом возродившесја сумњеније растерати може: јесам ли ја тебе достојна? Ја ћу Творца молити да он моја предпријатија благослови и твоје сердце всегда мени склоњено содржи. Он се старао о мени у дому отца мојег, он ће се о нами и у будушче старати.“

Ово читајући слези му из очију падаху и слова руком сладке Наталије писата померљати хоћаху. У великој радости писма ова другом

својим покаже и љубезно их загрли. Кој може у оваковој прилики мирно седити! Он се овде опрости и пут к Хелидону и Софији узме да би и њих к Наталији довести и свидјетелье будушчаго шчастија својего учинити могао.

ГЛАВА XVI

*Повест Хелидона — Опороченије — воздвиженије
јего на достоинство — Софије Карактер
— познанство ових са Софијом — Јесен.*

От давно већ није Аристид видио Хелидона и Софију. Кому би он пре шчастије своје јавити, кога пре учасником овог учинити кроме оних душ с којима он незлобну младост провео?

Хелидон абије по пришествију својему у престолни град Владјетељу је представљен био. Цвет младости и красота јуношескаго лица већ су му при первом ока магновенију сердце овог задобили. Вежества његова и ревност неиспна с тврдом верностију сојужена нису допустила да он за долго у незнанију остане. Скоро су приметили дворјани да Хелидон њих помрачити хоће. Они су абије почели различним опороченијем, обикновеним худих људеј оружијем, њега код Кратидора (ово је било име Владјетељу) подозрительна учинити. Но Кратидор није из числа оних био, кој чрез чужде очи гледе, кој себе по вољи и намјеренију дворјанов својих владају. Он је сам все видити морао. Он се трудио, колико је год человјеку, с различњејшими људма окруженому, можно, всјаког заслуге собственом руком наградити. Видећи после великог искушенија да доношенија дворјанов из једне зависти

само проистицала јесу, Хелидона на велики достоинства степен подвигне.

Аристид није се мало дивео видећи на колики се степен честни друг јуности јего већ попео јест. После првог његовог восхишченија, које всегда при састанку с драгими по многом времену царствује, Аристид јави дражајшему својему Хелидону намјереније својег пришествија.

Ови абије обещча с њим ићи ако само от стране старијих какова препјатствија положена не буду. Он дакле таки сутрадан Владјетеља за отпушченије на неколико времена замоли и то добивши с веселим образом к Аристиду врати се.

Униде к Аристиду внезапно и Хелидон и — — његова сестра Софија, за коју је први у великој радости својој и питати заборавио. Загрле се и дружества младости своје спомену се. Софија је драговољно предложеније пријмила и с неизглаголаном усердијем ону девицу познати желела, коју је пријатељ и њен и брата њена за супругу изабрао. Она је љубов Наталијину добити и свидјетелница шчистија њена и Аристидова бити хотела.

Софију је јестество украсило и опасно стараније матере њене облагообразило. Ова је рано чувство дшчери своје изострити старала се да би она могла все чувствовати што је добро и криво. Она се трудила да јединица њена цјеломудрена девица, честна љуба и трудољубна мајка буде. Софија је била добра дшчи; то је довољни знак био матери да ће она једном добра љуба и мати бити. Софија није тело своје пренебрегавала, но нити га је украшавала. У оделу је стидљивост и пристојност набљудавала. Хотја је брата свог у великом достоинству видеала, његове заслуге није себи приписивала. Простоту је у всему љу-

била. Веселост и незлобије, а не белило и руменило, јесу лице њено украшавали. Она је великим увесељенијима, која су при двору обикновена, всегда присуствовала, но оно исто незлобно сердце опет дома са собом донела. Познанства њена била су у граду малена, но ако је кто душе добре познати хотео то је само морао гледати оне с којима се Софија обходила. Многи су јуноше око ње, ако непостојани лептири, облетали, но с особитим дивљенијем видели су да ово није једна од оних дјевиц које су они до сад чест (или бешчестије) имали познавати. Измежду њих био је један именов Лицијан, којег је она чувствовати почела. Она је знала сиреч да човек не може се абије при првом видјенију познати. Људи имаду сердца која најпре познати треба. Често је заслуга смиреностју покривена. Често ларфа доброте закрива злобу и неваљалу душу. Обстојатељство, место и време учине да човек човека познаде. Једно добродјетљиво Лицијаново дело учинило је да је Софија његове стопе набљудавати почела и мало по мало оно у дјелу нашла што је о њему с почетка мислити могла. Колико се не роди у сердцу човјеческом веселије видићи да јешче гди која душа у тајности добро твори! Да би она набљуденија своја сад даље прострети могла, противостајало је пушчестије њено к Наталији.

Селијан пушчественике наше радостно пријми. „Гди је Наталија?“ упита Аристид, кад већ неколико минута пројду без ње. Старец все троје у вертоград поведе. На његово шчистије седла је Наталија у крајњој сеници с окренутима к вратма леђма. Ту је она читала от времене отшчестија Аристидова Књиге мудрих мужеј који су о човјеку и начину шчастљивог живота пи-

сали. Но радост је Селијанова ничто мањше покварена, ибо је она јешче по издалека ход ошчутила и упазивши Аристида с великоју хитостију њега предусрела и њему на сердце пала.

Он јеј у восторгу говори: „Љубезна Наталијо, ти ћеш от сад шчастије моје бити“.

„Онај час“, отвешчава она, „у којему би ја знала да сам љубови и попеченија твојего о мени недостојна, био би ми горши от смертног.“

Аристид умоли Наталију да би она Хелидону и Софији као његовим искрењејшим пријатељство своје поклонила. Она се са Софијом загрли. Једна другој љубов обешчају. После два три дана није једну можно било видети без друге. Тако скоро могу се чиста сердца, која равна наклоњенија и желанија имају, возљубити!

Како год њи две, тако су два Јуноше са Селијаном всегда скупа били. Овај им је сказивао сад повест младости своје, сад су се разговарали о старим временама, сад о најбољшем начину земљедјелије у добро состојаније довести, сад о животу человјеческом. Селијан је говорио да человјечески живот није тако кратак као что неки мисле; но да долгота његова не толико от множества лета, колико от употребљенија времена зависи.

„Време је“, говораше он, „Капитал, но вјашчша человјеков част не зна от њега Интерес вадити. Они кој живот свој злоупотребљавају јесу перви који се о краткости туже. Велика част људеј проведу перву част живота у бездјелију, у наопаком дјеланију, тако да со тим проче време јадно и жалостно учине. Неки жале да нису прешедше време добро провели, зачто овакови не проведу будушче бољше? Благо оном кој живот

свој тако проживи да при гробу совјест њему ничто пребаживати нејма. Но овакових је мало“.

Софија је Наталији помагала повседневно домовна дела порано совершити да би то више времена заједно бито могли. Оне су јутром всегда читале и себе поучавале. Ако је весело Солнце смутни јесењи ден развеселавало, то су оне вертоград, поља, и шуму проходиле. Ту су оне у самоти птичице певати слушале и у персима довољствије и спокојствије, жребије само добродјетельних душ, ошчушчавале. Торжественое шуме молчаније и махање кадчто гордих дресних верхов радост су у њиховом сердцу раждали. Веселије је их било тако подобно оном ока магновенију у којему је божественое силно слово — *Да будет* — свет овај сотворило. Красно је јестество ако разумни умови оно расуждавају. Дивно је оно ако добре душе у њему прелести (Reise) траже и находе. Овде чувство из једног сердца у друго се прелива. Но у очима оног, кој шчастљиво љуби, превосходи оно все проче красоте. Око њега все је весело, все се смеје. Јему су ношч и уједињеније тисјашчекратно от дана и дружества лепша. Темнота ношчна усипа у сердце његово неку сладку Меланхолију. Таинствена тишина њега возвишава. Все је око њега одушевљено. Куд се он год окрене на все стране је за њега позориште радости и шчастија.

Била је јесен. И за ову је јестество старало се имати предметов којима се чувствительне душе услаждавале. Златноје Солнце просипа луче своје на шуму, које различна дреса већ со всем листовном бојом различествују. При величественом расту, кој јесени противи се и зелени венец свој јешче сохрањава, стоје брезова, у ангелско већ одело облечена, дреса около којих жутоје ли-

ствије шушти. Иза њих види се друго древо, којего је верх већ почервенио. По пољу и вертограду просута је зелена, червена, плаветна и бела боја.

Тако су наше две друге красоту јестества и у позној јесени уживале. Јесу ли дома дошле, то су се сви у громаду совокупљали и о оном говорили што им је сердцу најмилије било. Мало после певали су пјесни чисте љубови и верна пријатељства. Тако су ове добре душе осм дана, осм красних дана, у веселију и восхишченију и у науки провеле.

ГЛАВА XVII

*Достоинство брака — благослов от села
и Родитеља — горки растанак.*

Љубов је насаждена јестеством, брак разумом. Ми смо сви за дружество а не за самост и уједињеније рождени, то нас учи наша природа, то нас учи разум наш. Сојуз дружества обаче јест највјашчиши у браку. Свјата имена отец — мати — јесу достоинства више којих смртни попети се не може. Начто у јестеству древо које намјеренију творца својего не соответствује и плод не носи? Узли љубови јесу кротки. Чисте су домовне радости. Два сердца и две душе сочетавају се у једно подобно лучам, којих две сопрјажене у једну фарбу себе преливају. Шчистије царствује онде где помишљенија предусретавају се. Благо вам, о шчастљиви граждани новаго света, којего је разум человјечески создао, који ви једно друго за руку чрез цветни живот у вечност водите!

Осам красних днеј истекли су. Девети је дошао, ден краснејши у којему Аристид и Наталија вечни завет себи твораху. Малено число добрих пријатељеј на торжество јест позвато. Ово је била воља и Селијана и Аристида. Зачто раскошном руком оно всује просипати, с којим се сирوماхом благотворити може? Зачто множеством људеј и особитим великољепијем радост височајшаго празника кварити?

Већ је Солнце брачни ден поздравило и у тихом величеству от востока к западу, по плаветности неба пливало. Тих је био воздух, тихо цело поље. Сви су села биватељи празновали празник љубве Наталијине, која им је толико добра учинила. Они су желили благодјетљницу своју у њеној брачној одежди поздравити. Сви су се већ около њеног дома скупили.

У белом невином оделу изишла је из дома невеста пријмити сердечноје их поздрављеније. Чисти образ њен био је образ Ангела у одело смртно облечена. Радостно је всјаком селском житељу и житељници десницу пружила. Многи је ову благодјетелну руку пољубио: многи је ју слезами полио. Старци су јеј за доброту њену благодарили; Матере с децом горко плакале да днес може бити последњи пут добру и благу Наталију виде.

Ово су похвале најбољше за человјека, кад немота и слези говоре! Наталија се с њима опрости. Аристид је к Родитељу отведе.

„Родитељу“, говори он, „село је њу већ благословило, благослови дакле и ти њу и мене“.

Аристид и Наталија на колена пред старца слезами обливени падну. Хелидон и Софија стоје на страни у торжественном молчанију. Селијан десницу на главу дшчери своје метнувши говори:

„Љубезноје чадо, једина дшчери моја, радосте и утјешеније старости моје! С каковим печалним чувствованијем ја руку моју днес тебе благословити движем! Ово је знак да ти више у дому мојем бити нећеш, но у сердцу вечно. Ти си љубовију и покорностију твојеју старост моју ублажила. Красан је био твој живот, красан и шчастљив, обоје чрез добродјетель. Ова стоји, подобно Ангелу вечному, теби и твојему Аристиду са стране, дражајша децо, које је добродјетель свезала, шчастљиви ће бити дани ваши. Будите добри; радост ће вам за стопом ићи. Једина смерт, кончина житејских радостеј и печали, може шчастеје ваше окончити. Бог онда да оставшеј части силу, крепост и свјет свој дарује да не би мрачну стазу оставио по којом сам и ја ићи морао. Наталија, ти си имала добру Родитељницу, ја верну супругу, она је пред нами у вечност преселила се. Но матерњи њен дух тебе никагда не оставља.

„Чистим духом супруге моје и седином ко гробу клоњашче се главе моје, заклинѐм ја тебе, о Аристиде, да чадо моје љубиш и шчастљивим учинити стараш се. Бог нека вам всегда пред очима буде, тако вас ја пред очима његовима вечно гледао! Вас у љубови и добродјетели гледати, бити ће блаженство краткога већ живота мог. То ће једино моћи родитељско ублажити сердце и, ако ви овде при последњему часу мом и не будете и очи моје рукама вашима и не затворите, мени мирну смерт дати.

„Често сам ја, дшчери моја, теби должности твоје казивао. Пријми днес последњи совјет родитеља твојега.

„Буди к Аристиду твојему као што си к мени била. Буди ако можеш и јешче више. Растворавај

му печалноје чело с радостију. Туту му с ујазвљенаго сердца добротом растерај, о добродјетели и његовој и твојеј колико и о животу старај се. Нека он у теби верну супругу, добру домаћицу и трудољубну чад ваших матер види. Он ће теби все то благодарити: он ће тебе љубити.

„Пријми Аристиде из руке Родитеља руку Наталије твоје.

„Ваш седи отец, дух ваше блажене Мајке да вас благослови, будите добродјетелни, будите шчастљиви. Не заборавите, о јединци моји, стараго Родитеља вашег, не заборавите последњаго његова часа, кој ће скоро дојти и који ће само тако спокоин бити, ако ви добри будете. Тако ће вас и Бог благословити. Благослови, о вечни, Чада моја и чада твоја!“

Аристид и Наталија Родитеља својега загрле и руку му пољубе. Простота на трапези, но веселије и радост чрезвичајна до глатке ношчи царствоваше.

Чисте љубови, торжествена ношчи! Ношчи законом јестества и разума посвјашчена која си невиности и добродјетели на радост создана! Чистаја звезда твоја не сјаје раскошному и порочному сердцу. Ти си оним рај. Последње страшни мрак твој у злошчастеје целог живота низвергава.

Благословени от Родитеља нови пар мислио је абије дома појти. На прошеније Хелидона обаче обещчају се с њим и сестром његовом Софијом у царствујушћи град ићи и ту зиму провести. Кад је ден отшествија дошао, опростили су се са Селијаном. Наталија се није могла из објатија Родитеља својега отергнути. Кола су већ пред врати била, она је на колени родитељу својему благодарила.

„Ја тебе днес остављам“, говорила је она отцу својему, „и другу должност на себе узимам, должност Супруге. И ову сам ја под предводителством твојим већ трудила се научити. Но тебе у старости сама оставити, тебе који си ми живот дао, чрез осамнаест лета питао, отечески љубио, на всјако добро настављао, от зла уклоњао, то је сердцу мојему тежко. Живот мој, Родитељу сладчајши, нека будет благодареније за благодјејанија твоја. Он нека покаже јесам ли ја достојна бити твоја дшчи у торжественном овом часу, у којему ја тебе први пут, ах, може бити на вечно, остављам, заклинѐм се ја теби да ћу честности и человјечеству мој живот посвјатити. Ти, о духу усопше моје Родитељнице кој сад около облећеш, ти буди мени свидјетел, но буди и наставник мој у будушчем животу!“

Селијан с плачем: „Свјашченаја сен Родитељнице твоје нека те благослови, чадо моје! Ја ти от моје стране всјако шчастије от Творца желим. Не заборављај науке моје, дражајша Дшчери.

„Бојсја Создатеља твојеого,

„Љуби все человјечество,

„Буди верна супругу твојему.“

Она исполњенија закона овог родитељског обещча и с милим својим от отца растане се.

Дојду у намерени град. Софија је таки старала се другињу своју с својима познаницама познати. Наталија је всјаке сердце к себи привлачила. Њу видити и не љубити абије није било можно. Всјака се старала да јеј пре от друге услугу какву учини. Преко дана је она време своје проводила, сад са Аристидом, сад са Со-

фијом. Увече су се обаче повседневно на једном месту скупљали и ту с непорочнима играма увесељавали. Кад што су и какову лепу књигу читали, при којој прилици всјаки је морао мњеније своје открити. Људи благоображена духа всегда материје имају о чему разговарати се. Да би обаче совокупљенија их не само весела но и полезна била, учинила је Софија предложеније да всјак (и женско и мужеско) редом по нешто лепо увече преповеди. Кој најлепше и најмудрије каже онај да има чрез цело оно вече владати и у зачељу седити.

Кој се усуди за којимнибуд што зло говорити да има у касу за Сиромаше опредељену онолико положити колико проче дружество определи.

Кој срамотно говорити начне, три пут да у речену касу плати. Четврти пут да су му врата у содружество затворена.

Ово је предложеније от всех потверждено било и много шчаствљивих минута всем узроквало. Тако су они време своје у добром проводили и нису ни осетили да зима скорим ходом прелази. Аристид је преко всег тога често у памети к дому својему ишао и промишљавао како ће домостроитељство своје у добри порјадок положити. Он је за совјет питао оне мудреце, који су мњенија своја потомству написана оставили. Хелидон је њега и Наталију Владјетељу представио, кој их је љубезно пријмио. Кратидор је био једин от оних Самодержцев, који всјаког человјека с великим снисхожденијем примају. Он није за потребно држао Величество и силу своју у невреме показивати. Но ово је само великим мужем природно. Најлегше је человјека у овим приликама познати. Гледај како људе пријма.

Всјаки може лако дознати да су врата величајших придворников Аристиду отворена била. Но он шчастије ово није толико употребљавати хотео.

ГЛАВА XVIII

Цена шчаствива супружества — учи људе около себе — возврашченије на добро Аристиде и него Супруге.

Дани чиста брака цветају всјакојаким увесељенијем. Цели живот шчаствива Супружества јест полн радости. Шчаствив муж кој, совершивши дело дневно, вече с љубом својом разумно проводити може, с љубом која чувствује все што је красно и благородно! Једно другом преповеда што је преко дана радило и како је полезно ден провело. Они се разговарају о будушчем животу и о воспитанију чад својих, знајући да начин воспитанија судбину целог живота опредељава.

Аристид и Наталија весма редко су сами вече провести могли. Кроме оних совокупљениј о којима је реч била, морали су они кадшто и у друга вјашчша, у великима градовма обикновена, отлазити. Но на олтару ових содружества нису биле музе; чиста радост је отсутствовала. Нежне душе много терпе, находећи се у онаквом колу гди се људи находе, који су наклоњенију њиховом совсем противни.

Аристид и Наталија у овим приликама учили су познавати људе, којих познанство нас от преваре храни и учи како је можно радост живота из чистог источника черпати. Они су овде видели много примеров шчаствива и нешчаствива Супружества и себе ползовали, казивајући насамо

једно другом своја примјечанија. Ако је он видио да овде муж са женом као тиран поступа и њу као робкињу држи, то је он себи предузео кротост сердца и у најпечалније часе хранити. Ах тежко оном кој вместо верне љубе робкињу у дому својем пита! Ако је она приметила да онде каква жена само на украшеније гледи и због овог домостроитељство и воспитаније детеј својих пренебрегава, то је у души њеној раждало се намјереније от овакове сујете удаљавати се и себе у должностем женским упражњавати.

Наталија је имала прилику видети колико раздора у тишини твори жена, која духом противоглаголанија само оно за зло находит, што муж за добро. Дух противоречија затвора она врата која у рај брака уводе. Тешко оном пару гди се он водворјавати почне. Овакови већ истину љубови сладост не чувствује. Једно поред другог по дому ходи, рекао би да се не познају. Кад долго молчаније досади се, онда речи као страшна бурја грмити стану и покваре всја она зданија која је љубов созидала била. Кад бурја престане, они труде се развалине љубовнаго зданија собрати, но то нису већ она стара горда зданија, то је само сенка оним подобна, која како ветр зли дуне абије низруше се.

Благо оним супругом који оно што на другу свом примете абије љубезно и искрено јаве! Ако је примјечаније једног супруга истинно, то другом даје се прилика побољшанија; ако ли је лажно, то оправданија. Тако се сердце оно које се тек бунити зачело, примири и тисјашчегубну радост ошчушчавати почне.

У нужности и пријатељства недри проведу Аристид и Наталија једну красну зиму. Пребиванијем својим у граду ползују се весма обоје и

цену истинаго друшества важити науче се. Већ је пролеће с неба снисходило, већ је оно, јешче междy небом и земљом заустављајући се, птице шиљало да би пјенијем својим пришествије његово предвозвестили. Љубезни град оставе и на добро своје дојду, у широки неограничени простор веселаго јестества. С узбуњеним сердцем они стану на земљу своју, која радостију својом извишеније чувствованија њихова причињаваше. Ти си, свјатоје, незлобне душе украшајушчеје чувство, их у мирноје жилиште пратило и молитву к благому неба зиждитељу у внyтренности њиховој родило, к Зиждитељу кој их је до днес на путу шчистија отечески сохранио!

ГЛАВА XIX

Мила јуности места—упражњеније јест непријатељ пороков — објед старчески — храм љубови — лето.

Чувствованије које је Аристид при пришествију својем у добро своје имао, јест неисказано. Он је Наталију своју први крyт по вертограду својему водио. Он је абије приметио да је он чуждом руком чрез неколико времене возделоват био. Он је јеј показивао места своја најмилија, места гди је он с Хелидоном и Софијом седио, место гди су последњи пут разговарали се. Сад је он добио најлепшу прилику казивати јеј како је он намерио благословену ову земљу украшавати и воздјелавати, намјереније које се јешче прешедше зиме у њему родило, но које он Наталији својеј до днес открио није.

Аристид је и сам собом радио да би само пре плоде труда својега видети могао. Наталија

је често поред њега стојала, зној њему с чела терла, а кад что и сама ашов у руке узимала и, смејући се, силе своје покушавала. Кад је год Аристид радио, всегда су у вертограду под сеницом обедовали. Простерто је било на зеленој трaви на подобије прочих Земљедјелцев.

Наталија је весма миловала живину всјакојаку, зато како је дошла и време чему било абије је насађивала. Младе пиличиће је она из руке питала и пачићем својом руком јаму код бунара копала да се брчкати могу. Или их је отерала пред собом до потока и ту с Аристидом веселила се, гледећи како јадна мати (кокошка) по брегу квоче и горе доле терчи, чада своја моли да се не предају тољ прелстителиној стихији.

Аристид је хотео поданике своје једном частити, и само чекао да все у пристојни порјадок метне се. Како је ово учињено то је он все села својега старце на празник позвао и њима Наталију своју представио. Радост њихова била је неограничена, видећи особито Наталијино њима снисхожденије. Није Наталија заборавила от каквог је отец њен состојанија, ако је и дошла сад у изобилије. Аристид и Наталија су сами јело уносили и старце разговарали. Веселије и радост су при трапези царствовали, а не, као код многих, раскошноје изобилије. После обеда је Наталија всјаког старца обдарила. Они су њу за наклоњеније њено и у будушче молили, које она њима сердечно обещавши отпустила их је.

Дом је Аристидов због отсуствија јего довољно пренебрежен био. Наталија је у граду всегда примечавала и у памети планове правила како ће дом свој уредити. Она је то сада с величајшом охотом творила. Простота, чистота и порјадок—ове три вешчи мислила је она бити нај-

потребније у домостроитељству. От више што имати, које би само за дику било, хотела је и волила оним, што би на киченије употребила, каквог сиромашка обрадовати.

Да је обичај увео се к храму шчастљиве љубови отлазити, то би дом их тај храм бити морао. Овде је био храм љубови созидан и рајским окружен цвећем, на којего је мајски воздух дихао.

Красному пролећу сљедовало је лето. Поље је радинами посуто. Веселије је већ певала шева. Весели су аганци млади по трави играли се и около вијушчагосја потока по травици скакали, која је тјаготи њиховој уступавала и под ногама савијала се, но како је притиск престао, опет красну главу своју к небу подвизала. Пастири су у сенки у свирале своје свирали и пјесне на похвалу драгих својих певали. Јуност је невина на селску ливаду отходила и ту у различним играма упражњавала се.

ГЛАВА XX

Син — радост Родитељеј — два храма памјати и благодарности синовнија — један пријателству.

Шчастљиви супруги који с благодарним сердцем једно от другог жртву љубови и должности пријмају и с восхишченијем натраг дају! Сугубо шчастљиви којих промисл со залогом љубве обдари! Торжествен је онај ден за обоје, који их с првим чадом обдари! Свјат је онај ден за мужа, у којему он должности отца на себе пријма и себе ко исполњенију оних посвјашчава! Чадо његово плаче молећи га, глас овај и жесточајшег проникне и человјеком тирана учини.

Већ се лето у јесен сливало, Наталија бога-тија постане нежели што је до сад била, она роди сина. Кто може оно чувствованије описати, које је сердце Аристидово при овом часу занимало. Овакова само један пут от чистих душа ошчутити се могу, слабим пером описати се не могу. Восхи-титељна радост коју он није умерити могао, њега је обузела кад је он видио први пут дражајше чадо кому је он отеческу љубов и стараније дол-жен. „Буди добар као твој Родитељ“, говорила је мати чаду кад га је с величајшом радостију на перси своје узимала.

Аристид је често при колевки новороженог седио и матер разговарао. Наталија је сама сина својего дојила, како год што је всјаку должност она за свјату почитовала, тако јеј је и всјака матерна старост била. Она је волила себи сан укинути и сама мењше покоја имати, само да је и плачевни младенец спокоин бити могао.

Наталија је хотела својем Аристиду чрез сина вечноје воспоминаније највернејшег прија-теља његовог учинити. Она је хотела да нови гражданин његово име на себи носи. Желаније њено није Аристиду било противно. Тако перве-нец љубови њихове добије име Хелидона.

Ови шчастљиви за Родитеље часи, у којима дете први пут име своје звати осети, у којима први пут на зовушчег отца погледа, први пут ручицу своју пружи и да га прими моли, први пут име отца или мајке изговори! Но ви сте весма кратки и прочеј радости истиној подобни, која једва што је цветати почела, већ и венути начне!

Скоро је прешла невесела јесен, скоро је истекла смутна зима. Прољетије је дошло и всја своја сљедствија, мирис цветни, разновидни шар

јестества и спаситељни воздух, за собом донело. Мали Хелидон почео је опчушчавати втеченије здравог воздуха. Он је беселије дихао. Он је слушати почео гласе никогда нечувених птичица. Он је стао с ручицама својима различне цветиће узбирати; кадшто је обдан руку к небу подигао, хотећи небо дохватити или у вече искао да му докучи мати преко верха неба пливајушчу луну.

Аристид је сад с усугубљеном силом радио. Како је што делати предузео, абије му је син на памет пао за кога је он све труде с радостију подносио. Ако је какво древо садио, то је зато било да би мали Хелидон у хладу његовом кадгод седити и насадитеља благосиљати могао. Плодоносна дрвета всјакојака рода земљи је воверовао с намјеренијем да би син његов с пријатељи својими плодом наслаждавао се. Аристид је всегда внутрено чувствовао да он то доживити неће. Но он је знао да благодарни син, наслаждавајући се трудом Родитеља својего, приметити гроб, кој прах отчин покрива, тражити и ту њему благодарити хоће, да ће свјату ону земљу всјаког пролећа цвећем посипати, да ће дрвета, чисти багрени и мирисну липу, около гроба садити и слезами заливати.

Ни једно место вертограда остало није, које не би знаке трудољубне руке Аристидове на себи носило.

У страни вертограда, која само дрвесами јест посаждена и зато највише простому јестеству подобна била, у коју Наталија или никада или весма редко јест доходила, хтео је Аристид љубви Наталиној један монумент поставити и с тим јеј за оно благодарити да је она име друга његова чаду своје дала. Он је дао потајно созидати мали храм на четири столпа, у среди којего био јест

олтар, на којему урна црна јест постављена била. С источне стране дао је на олтар с златними слови написати:

С Е Н И

Филидоније матере наше.

Кад је ово све совершено било, довео је Аристид у један леп дан разговор с Наталијом на матер њену. Ова је њему добродјетељи казивала, које су покојну родитељницу украшавале. Кад је видио да су чувствованија њена на височајши степен дошла, узео је њу за руку и повео у вертоград, аки би печал њену само растерати мислио. Пројду чрез густоту дрвета и дојду храму. Наталија видећи надпис Аристиду око врата падне и пред олтаром с њим заједно клекне сузе низ нескверно лице проливајући и завет добродјетељи творећи. После утишенија чувствованија њених благодарила је она драгому Аристиду за љубов његову и њега молила да би он дозволио да обоје скупа собственима рукама у другом крају вертограда олтар Родитељем његовим сазидају. Они то учине и определе всјаке недеље у определени час гробове ове походити и чадо своје, како разумети почне, овамо доводити, овде њему код духова почивших дедова науке предавати и у добродјетељи њега упрежњавати. Пријатељство није заборављено било. Храм овог јест от бела камена у сред среде вертограда созидат био и на олтару написато:

П Р И Ј А Т Е Љ С Т В У

от

Аристиде и Наталије.

ГЛАВА XXI

*Колика је цена верне душе — Аристид опет игра
— Битва между њим и Алкидом — Реч
к красному полу.*

Велика је цена супруге које перси верност к мужу оживљава, но јешче вјашчша је оне цена која и радост и печал мужа својего као своју собствену чувствује и с њим все раздељује. Что је више чловјеку чувствитељному свјато нежели сочувствије какве благе душе у оном ока магновенију, кад туга какованибуд на сердцу његовом лежи! Ако би чловјек благо целог света у дому својем совокупљено имао, ако би художество всјуду около њега с јестеством борило се, ако би сладости најотдаљенејших света части њему на послугу готове стојале, словом, ако би он все имао а не би имао никакву душу поред себе коју би он своју звати могао, која би с њим и радостне дне проводила и тјаготу печалних ублажавала, о, колико би сиромах овакови био!

Алкид је, междутим, на своје добро дошао и Аристида често посещчавао. Овај је такожде к њему отходио и довољно време с њим проводио. Алкид се претворавао да је он игру совсем оставио. Аристид је њему веровао, будући да он, от како се год на добро своје вратио, от игре никогда ни речи опоменуо није. Но что више он је себе пред Аристидом извињавао да је он от зла дружества преварен био и овога молио да би он от сад њему вместо видимаго Ангела хранитеља био. Обикновеније је чудна вешч, он је Аристида опет преварити наумио. Дошао је Алкида тезоиментељни ден. Многи су от сосједства к њему тај ден дошли, между којима јест и Аристид био.

После обеда учини Алкид предложеније играти. Он је мислио да ће Аристид на овакови ден изјатије от правила обшчаго учинити. Нити се је он ту преварио. Аристид не хотевши дружества кварити играти се почне и велику суму — добије. Ово је Алкид с прочими хотео да би њега тако лагше у мрежу своју уловити могли. Он дакле опет играти се почне.

Наталија није његово весеље с почетка кварити хотела. Но кад је он честше остајати почео, кад је она њега по целу ношч всује чекати морала, стала се она бојати за његово здравије и његову добродјетел, знајући да с нарушенијем ових и шчестије дома их паденију приближава се.

Аристид је једном обещчао Наталији рано дојти. Она га је очекивала. Било је доцкан. Она је всује чекала. Узевши Хелидона на руку попне се на брежуљак, кој је поред дома био, окренувши се на ону страну от куда њен Аристид дојти мора. Но он не долази. Страни неки путник из далека се при месецу упаци. Хелидон малу ручицу пруживши, стане викати: „Отац“. Ова је реч материно, и тако већ печално сердце уцвелила. „Ах“, говорила је она чаду својему. „Отац је твој и тебе и мене днес заборавио. Да му само что зло не догоди се.“ С овим речма полна жалостних помишљенија у дом врати се. Хелидон заспи. Но у очи њене сан не долази. От оних очију бежи сан, из којих сузе теку. Пре него что се ношч преполови, окрене се време. Красној месечини следује густы мрак. Облаци лице луне закрију и бурју донесу. Било је полношчи. Она нешто лупати чује, истерчи, пред њега. Но что има видити. Кровију обливена свлаче га пред њеним очима с кола. То је чувствитељном њеном сердцу много било. У печали

својеј заборава питати, оних који су га донели, што се догодило. Ови обаче предавши Аристиду жени абије отиду. То је сама приметити могла да је у десну руку само рањен и зато се охрабрила мислећи да рана зла сљедствија имати неће.

Ах, јадна супруга, она није мислила да ће њега ова рана, које величину Аристид от ње сокриваше, до гроба довести. Печална мати не може боље јединца болестнога, којег је под сердцем носила, послуживати, нежели што је Наталија Аристид. С неутомимим, деноношчним трудом својим учини да му лагше буде. Он с кревета устане. Тело му је ослабило. Благостојаније дома његова посернуло. Скорб му је испољњавала душу. Наталија га је утешавала. Она је већ заборавила што је претерпила. Радост њега здрава видити побеждала је све проче мисли. Кад је он к снаги долазити почео, питала је она њега за овај толики чудни случај, но не с некима женама обикновеном жестокостију, но љубовију и прошенијем. Све што је она знати морала било је то да се он с Алкидом секао, с Алкидом кој је њега от мирног и чистог житија најпре у буну градску увео и за трапезу играчев посадио, кој је њему честију и шчистијем својим одолжен био, кој је от њега у најгорше време помошч добио, коју би он вује код прочих људи тражио био! Тако заборава душа неблагодарна у једном ока магновенију всја благодјејанија и на оног камен баца, кој га је мало пре хлебом питао!

Кој није толико мудар да се чуждим примером ползује, онај сам на себи сљедствија всјаког зла доживити мора. Наталија је ову прилику добила, молити и љубезно совјетовати Аристид свог да он не би тако скоро времена она забораваљао, у којима је он већ толико пута от Алкида

к падежу доведен био. Само њено мудро и кротко краснорјечије могло је из сердца Аристидовог всја к игри склоњенија искоренити.

Какову благодјетељну власт не има мудра жена над мужем својим! Каково шчистије не може она у дому својему распростраити, ако само слабости супруга својег изучити узуме, њима времено противостојати и умилним речма на добро обратити. Что може један муж отрећи жени коју он љуби, коју он за мудрост и разум почитује! Лепа реч из лепих уста произнешена, о кога не би она обратила! О ви, чада кротости и умилности, нежна лица која красни пол состављате, ви, разумне спутешественице на путу овога живота, колико ви величество себи присвојавате, ако сирови дух другов ваших ублажите, ако добродјетель их сохраните! Немојте се ви сердити да Историја тиха ваша дела не повестује и само оне от мужеског пола хвали, који су или у војску или у наукама необикновено што учинили! Утешавајте се ви да су Историје ове от мужава писате и да мужески дух, почти всегда, више она дела чевствује, која су се с лупом јавила, нежели која у тајности бивају! Утешавајте се ви с тим помишљенијем да узрок највјашчших јунака и најученејших мужеј достократно јесте каква лепа женска душа или добродјетелна девица или нежна супруга! Утешавајте се ви на последок вси тим да ако ми и гордимо се и вама у делма нашима учистије слабо дајемо, ми ничто мењше у внутрености весма чувствујемо да право не творимо!

ГЛАВА XXII

Писма.

Ми ћемо сад оставити Аристида, нека се по вертограду и пољу шета и нека снагу чрез болест изгубљену добива и вратићемо се у памети к Софији и Хелидона којих смо повест ми до сада прекинути морали. Прежде нежелали су се ове четири добре душе растале, обещчали су они једно другом взаимно писати и все што се у теченију живота их догодило буде, искрено јавити. Софија је обещчаније своје најпре исполнила, будући да је тако по отшествију Наталијином њој шчастије своје описала. Ми ћемо сад овде всја писма приложити, која су они себи до оздрављенија Аристидова писали.

Софија Наталији:

Зачто ниси овде да будеш свидјетелница шчастија мојег, ја сам Лицијана на искушеније положила. Он је добродјетелни јуноша. Да ја њега паче всех прочих јунош почитујем, то је теби познато. Мени се чини да и он мене от прочих отликује. Днес ћемо се у содружеству видити. Что ту буде јавићу ти првом приликом. Здравствуј и љуби твоју

неизмену Софију.

Наталија Софији:

Писмо твоје велику ми је радост причинило. От дана познанства мојего с тобом ја шчастије твоје за моје держим. Ја те за љубов твоју к мени молим предострожност употребити. Колико год ми нашу слабу страну хранимо да ју јуноше

не познаду, толико они нам своју сијатељну показују. Наше с њима познанство и тако всегда у уским предели остати мора у којима сердца јуношеска не откривају се. За тебе би ја обаче, дражајша Софије моја, желила да ти изјатије от овог правила будеш, као што си изјатије у обичновеном пола нашего обхожденију. Аристид мој тебе и брата твојего љуби, а ја остајем за всегда

твоја нелицемерна Наталија.

Наталија Софији:

Ми смо имали празник. Старци су села нашего код нас обедовали. О, да си ти могла видети честни седих ових облик! Ја у мојему животу овакови собор видила нисам. Летњи воздух и прекрасни около нас вид јестества здравије моје весма јест подкрепио. Скоро ћу ја должности матере на себе пријмити. Ах, с каквом точностију ја њих исполњавати хоће! Мене зову, а писмо окончати морам, но љубов моју к теби никогда

Наталија.

Хелидон Аристиду:

Ја ти, љубими Аристиде мој, јавити имам да сам на вјашчши степен достинства ступио. С ове висине ја весма страшљиво на земљу гледам. Нису мени непознана сљедствија подобних мојему скорих воздвижениј. Моја чиста совјест обаче, благост и проницателноје владјетелја благоразумије мене хране. Многи мене ненавистнима очима гледе и всјаким образом јаме пред ногама мојима копају. Ја, ако их и знам, с особитом добротом их пријмам. Бољше је врага благостију и благодјејанијем нежелали гоњенијем победити.

Ово последње јест знак духа подлаго. Први се обаче Божеству уподобљава. Ибо Солнце благодатне луче своје и на оне просипа који је Создаатеља његовог отричу. Здрав буди.

Твој искрени друг Хелидон.

Софија Наталији:

Мој Лицијан љуби добродјетел. Ја велим мој, ибо сердце моје всјаког овим именом назива кој је њему подобен. Мој је брат њега весма возљубио. Он ми је обешчао да ће Лицијана владјетелу представити и препоручити. Ти видиш да је ово шчастљиво начало. Он је от честне фамилије, даљше от њега нисам чути могла. На моје прошеније ответствовао ми је да је то тајна коју јешче открити не може. Но што би ја за фамилију питала? Честни јуноша је дика и фамилији и роду својему. Неваљали никакову цену от сјателства старијих својих добити не може.

Софија.

Аристид Хелидону:

Ја се о шчастију твојему радујем. Вишњи промисл нека те на том степену безбедно сохрани, на којего је тебе Кратидор за вјежества и добродјетел твоју подвигао. Ја се ублажавам ниским животом. Мене восхишчава согласије птично. Ја с удивљенијем слушама шуштење малог потока и с полным сердцем седим на зеленој триви под сенком благоухајушче липе. И ја сам шчастљив, дражајши Хелидоне! Ја више имама нежели сам достоин. Наталија моја, моја Наталија је ангел у телу смертном. Ових днеј сам ја њу као матер поздравио. Мој син носи твоје име. О, да

би и добродјетел твоју с временем имао! Дели радост, сладки друже јуности моје, с твојим верним

Аристидом.

Наталија Софији:

Прости, љубезна Софијо, да от давна от мене ответ чекаш. Ја сам мати. Син мој носи име брата твојего. Како би ја желила кога би ти к нам дојти и зиму сљедујушчу овде провести хотела. Истина је да би ти всех увесељениј градских овде лишавала се, но зато би у недра истинаго пријателства време оно провела. Ми би овде позорствовали, како јестество испештрину одежду своју мало по мало свлачи, како оно пред зиму већ тужити начне, у зиму обаче седином покривено лежи. Ово би за нас велика утеха била. Није се сумњати да и овде неколико шчастљивих часов провела не би код твоје нелицемерне

Наталије.

Наталија Софији:

Ја сам нешчастна. Аристид мој с смертију бори се. Злошчастнаја страст, игра, опет с њим обладала. Алкид га је скоро убио. Алкид, ужасно име! Он је њега и прежде тог до пагубе довео био. Лекомеслено человјеческо сердце да се от оног не храни кој га је већ једанпут преварио! Сљедствије ожидавај от твоје печалне

Наталије.

ГЛАВА XXIII

*Аристид здрави — дшчи — упражњеније детеј
јест основаније воспитанија — шчастије
супружества.*

Днем смушченија сљедовали су дни тихе радости. Аристид је силе опет добио. Чисти поља воздух телу је јего крепост давао. Дневи су му код нежне Наталије скоро преходили. Опет су они почели шчаствљиво житије водити. Часи су за њима весело у вечност падали. Сладко је било их воспоминаније.

Наталија скорим временем Аристида дшчерију обдарила. Ове име морало је дружества памјати свјато бити. Она је названа Софијом.

Величајша и сладчајша должност добрих родитељеј била јест сад дражајша чада своја облагообразити. Воспитаније детеј јест бесумнено једна от најтјажих наук. Овде није довољно једно само искуство. Просвешчен ум воспитатеља више твори нежели всја проча представљенија. Ничто мењше всјаки мисли да он чада своја воспитати разуме. Всјаки се от неучених диви кожда чује да ова вешч нешто више нежели рожденије Чада изискује. Родитељи кој децу своју сами собом воспитати или не знају, или не могу, или не хошчут, предају их чуждему каквом человјеку кој должност на себе пријма о благоображенију духа и сердца детеј старати се. О овом предмету много би се говорити могло. Једино само то знати треба да родитељи који довољно вјежества и добро сердце имају всегда бољши воспитатељи јесу. На што предавати драгоцењејше сокровиште своје рукам страни человјека. Ви добродјетељни двоје,

Аристиде и Наталијо, будите овде пример роду мојему!

Важнејша глава у целому воспитанију јест децу довољно делом упражњавати. Дело јест званије всјаког человјека, званије које је при созданију првому нашем праотцу от Божества дано. Један век возвешчава другому да беспосленост јест порок и источник многих других пороков. Онај кој је научен ни једну минуто без упражњенија провести, којему долги покој тела беспокојствије духа причињава, онај, велим, има велики штит против всјакога разврашченија. Овако је Аристид и овако је супруга његова мислила. Они су намислили и игре за чада своја такове измислити, при којима не само что се дух и тело повреждавају, но јешче обоје у вјашчше совершенство доводе се.

Дело упражњеније тела умножава крепост и снагу человјеческу. Добри Родитељи на ово особито су имали велико позорствије. Они су хотели да деца их и сурову зиму и теплоту жаркаго дне терпити и у воздержанију удовољствије своје находити науче се. Велики дух треба здраво и крепко тело. Слаби человјек не може у долгому делу за долго трајати. Он може много хотети, много почети, но при намјеренију својему остати, оно исполнити, ово је учестије само оних људи, који су шчастије имали у младости тело своје крепким сотворити.

Шест првих љет нека буду посвјашчена веселој игри; нека буду посвјашчена онаковом упражњенију које деци и радост причињава и тело укрепљава. У седмом лету почиње време у којему не на игре само но и на науку особито гледати треба. *Дјејатељност и порјадочни труд* јесу златна слова којих смисл всјаки родитељ знати

мора. Истину всегда говори и зашчишчавати, всјакому сочеловјеку у потреби по возможности помошчи јесу вешчи које всјаку душу украшавају. Ово је било богатство, ово је било вено (Мираз) које су Аристид и Наталија детем својим оставити и дати наумили.

Здрави и весели били су два их млада љубимца. Хелидон је всјаку науку драговољно пријмао. Софија је всјакому настављенију весело слѣдовала. Највјашчше награжденије добре деце јест кога они у очима родитељеј својих задовољност читају. Највјашчша казн бити мора, изгубити љубов их. Благо оној мајки која чадо своје онда печално види кога га она за какво непутно дело на крило узети отрекне!

Благои ови родитељи бројали су шчастије живота својего от овог времене. Что су у млада сердца сејали, надали су се они у неколико година с радостију пожњети. Они су чрезвичајно веселије ошчушчавали кога су видели да дети их от комадића хлеба, који им је за подкрепљеније дат, сирوماху давали јесу. Ако је једно что-нибуд согрешило, то је друго родитеље за опрошченије просило. Хелидон је сестрицу своју миловао. Софија је брату послушна била. Родитељ им је често преповедао повести различне от добре деце. Они су мале ручице своје пружили и јему обещчавали да ће и они такови бити.

Жалостни ти уједињени, беженати и бесиновни человјече, видиш ли ти радост шчаствљивих ових родитељеј! Сутра ћеш на постељу болестан лећи, камо ти мила супруга која би с радостију ден и ношч при постељи твојеј седла, камо ти дечица која би родитељско сердце твоје и у болести развеселила? Кто ће теби на хладному сердцу лежати, кога се ти с духом твојим борио

будеш? Кога ћеш ти при гробу загрлити, кога ћеш благословити, кога ћеш после себе и вместо себе на земљи оставити? Кто ће ти мертво око твоје затворити? Кто ће те ожалити, ти си сам. Ти не принадлежиш у велику человјечества фамилију. Ти си человјечество оставио. Твоје је сердце друга склоњенија имало. Које ће склоњеније теби оно благополучије дати, којего шчаствљиви отец у фамилију својеј чувствује?

Шчаствљиви Аристиде, шчаствљива Наталијо, паре подражанија достојни, ја вашему шчастију завидим! Ви мене учите у чему сладост кратког овог живота состоји се. Великоје богатство, великаја достоинства, о, ви Идоли пожеланиј человјеческих, којим они безумно цели живот свој жертве приносе, уклоните се с очију мојих, не огорчавајте сладости коју ја гледећи на блажене ове родитеље ошчушчавам! Ја гледам како се дечица около њих играју, како једно другом нечто проповеда, како мати сина, отец дшчер своју грли, како се обоје о маленом поклону веселе, како Хелидон на коњу от трске пред родитељем јаша, како се опрашта с њим и вместо непријатеља траву по вертограду сече, како Софија на воображеном огњишту без огња ручак за брата својего кува, како га с воображене војске чека и њему венец за победе плете, ја ово все духом мојим гледим, читам восхишченије у очима и образу родитељском и чувствујем да само овакови људи истино благополучни бити могу.

Родитељи су при оваковим приликама себе у млада лета своја мислили и шчастије оних с благополучијем садашњих днеј сравњивали. Ах, с величајшом тугом су они на растанак гледали; на растанак којего всјаки земнородни раније или поздније претерпети морају! Једина је их утеха

тогда била да они добру децу после себе остављају, која ће памјат их с благодаренијем понављати, која ће на гробу их цвеће садити и синовнима сузама заливати.

ГЛАВА XXIV

Цвјетаније дома Аристидова — пут к Селијану — старчева радост — и обиватељеј села.

Трудољубије и доброје домостроитељство подвигли су весма Аристидов дом. На пољу његовом царствовала је радост и благослов Неба. Овде су дрвета плодом отјагошчена главе своје до земље савијала. Онде га је сеница после дела у хлад свој звала. На ливади су му јагањци матерем својим ласкали и около их скакали. У вертограду је Флора, Богиња цветова, свој рог изасула. У кухињи је његовој горео пламен умерености. Трапеза је сопственаг труда произрастенијем постављена била. Около њега су љубезна његова супруга и двоје ангелске деце седели. Весма је здравије образе украшавало. Једино је жаленије јешче у сердцу Наталијином било да види јешче један пут родитеља својего, да му шчистије своје освидјетелствује. Но Селијана су већ силе оставиле. Он је већ главу к земљи приклонио. Он већ није за пут био.

Аристид је желаније љубе своје знао и само ден чекао њу с тим предусрести.

Био је ден рожденија Наталина. Аристид је њу обдарити хтео. Он јеј при веселој трапези цедуљицу пружи говорећи да јеј за сад вјашчши дар учинити не може:

„От днес осам дана, ми смо сви код твојеј родитеља.“

Кратки и велики дар љубезног Аристида њеног руком написан! У избитију радости она њему око врата падне и восхишченија слези у верна недра његова плаче. Дечица су пут овај с детињским веселијем чула. Они су около родитеља својих играли и ничто друго но о путу и о деди својем говорили. То је била их игра, то разговори, с тим су они у постељи легали, то су снивали, с тим су устајали. Хелидон је узјашивао на свог трсчана коња, Софија је лутку своју на раме узимала. Они су се опраштали с Родитељи. Они су отлазили на далеки пут к својему деди. Отходили су у вертоград, мало затим к родитељем доходили, носећи са собом дедин поздрав и казивајући им што су код њега радили.

Дошао је путешствија ден. С каквим удивљенијем нису мали нове предмете гледали, којих они до днес видели нису! Шчастљиво су дошли к Селијану кој их је отдавна видети желио. Радост његова била је неисказана. Долга објатија утишала су сердце честнаг старца. Наталија је њему дечицу своју представила. Он их је с плачем грлио, с плачем на вопросе их — је ли он их деда? — отговарао, с плачем на колена своја обоје поставио.

Ово су били за Селијана дни торжества, дни вечности достојни. Когда је он, от својих унуков обкољен, њима што преповедао или што нибуд от њих слушао, гледали су издалека Аристид и Наталија лице његово, на ком је живо восхишченије изображено било. Кто чувствује радост дедов когда они унуке своје на колени держе, когда ови око њих скачу или с њином седом косом играју!

Наталија је често Родитеља својего с дечицом остављала и с Аристидом љубезна своја детињства места посещавала. Они су тражили место на којем је она стојала кога је Селијан Аристида к њеј у собу увео, на којем је он јеј чисти пламен нескверне љубови своје открио, на којем су благослов от родитеља пријмали, всја су чрез воспоминамије свјашчена била. Они су по селу от дома до дома ходили. Љубов и благодареније их је всјуду сретало. Аристид је био избавитељ села при случају страшнаго огња. Наталија је по смрти матере њене благодјетелница всјаког била. Овога су се обиватељи села с благодаренијем опомињали. Они су овај шчастљиви пар всјуду с восклицанијем примали. Наталија је своје познанице к себи звала и с њима љубов детињства понављала. Она се није зато от својих другариц стидила что је великом госпожом постала.

ГЛАВА XXV

Растанак времени с родитељем — Растанак вечни с Софијом — ова умре.

Скоро истичу дни радости. Већ су се дни растанка приближавали.

„Чада моја“, говорио је Селијан дшчери и зету својему, „ја с радостију у гроб идем. Очи су моје ваше шчастіје видели. То је било једино моје желаније. То сам ја у дјејствију доживио. Ови дни јесу последње утјешеније моје, последња радост старости моје. Неће много време пројти и ја ћу к матери вашеј ити. С веселим сердцем ја час отшествоја мојего ожидавам. Ја ћу јеј

возвестити да чадо њено Наталија шчастљива јест. Загерлите ме, љубезнејшаја чада моја, јешче један пут. Загерлите ме последњи пут. Путуйте с миром. Бог да с вама всегда буде.“

Јешче један пут пољуби честни старец сина и дшчер своју. Јешче један пут он у објатија своја узме унуке своје.

Они се растану. Очи су његове их долго пратиле. Кога их већ видио није, мисли и желанија његова били су спутешественици их до жилишта мира и радости.

Зло време учинило је да они онај ден нису дома дојти могли. Већ је Солнце к западу клонило се. Они дојду до једног града и униду у гостилницу. Хотевши у опредељену им собу ити, пројду поред једне собе које врата отворена бјаху и из које воздиханија до ушију њихових доходјаху.

Они пред ови врата стану. Болестник је једин на постељи лежао. Старица је једна при глави његовој седла.

„Кој је научио терпити“, говори тихим гласом лежашчи, „онај умрети знаје. Смрт је величајше утешеније у великому овога живота Лабиринту.“

Глас се овај Наталији познат учини.

Две горјашче свешче бледи свјет свој на болесника просипаху. Старица је при кревету клекнула и руке његове с слезама обливала.

„Немој плакати“, говори даљше болесник, „дражајша мајко моја! Ово име је награжденије које ја теби при последњем часу мојем дајем. Немој плакати. Мени је добро. Ја с радостију умирем. Мир неба већ се очима мојима представља. О, что не види онај кој је с једном ногом већ у гроб ступио! Око моје већ гледи бес-

конечну вечност. Ја гледим она красна поља, гди се разлучени опет налазе, ја гледам објатија оних који се вечно разлучити не буду. Онде се човек преображава у ангела, печал у веселије, напаст у блаженство.“

Аристид и Наталија хранили су до сад глибокоје молчаније. Болесник немошћну главу своју двигне и на старице перси наслони.

„Ах, да је могао“, говори, „Спаситељ мира овако главу своју на перси матере своје наслонити и у рукама њенима дух свој предати!“

Овде Наталија позна љубезницу своју. „Софије! Софије!“, викне она с плачем прекинутим гласом и на болесницу падне. Софија ју славим рукама загрли. Они се слезами покрију.

„Блага душо, сладчајша Софија моја, о Ангелу и на земљи и преко гроба! Тако ли сам ја морала тебе видети! Благо мени, да те и овако видети могу.“

„Јеси ли ти обликом Наталија или ме очи моје варају?“

„Ја сам, Софије моја! Наталија је твоја овде! Бог је сам мене овамо довео. Благост твоја, љубов твоја к мени јесу всегда свјатилишта мојих воспоминаниј била. Ја сам те скорем временем код мене видети мислила. Промисл, обаче, Божества друго је закључила. Ти мене остављаш, остављаш печалну Наталију ту. Ја ћу вечно тебе плакати. Ти, обаче, радуј се, ибо к родитељници твојеј идеш. Она те с восхишченијем, она те с отвореним рукама чека. Ти ћеш само корачити и вечно код ње бити. Поздрави и моју мајку. Кажи јеј да је дшчи њена с Аристидом шчастљива.“

Софија се ангелским лицем весма легко намене и руку старице Наталији даде говорећи:

„Пријми ју Наталије као Матер моју. Она је то мени у болести била. Љуби ју вместо мене. Узми ме, сладка душо, метни ме на перси да дух мој на њима предадем.“

Софија руке на перси старице метне, главу на Наталију своју наслони и умолчи. Тишина гроба собу исполњаваше. Лице болеснице преображиваше се. Она на распјатије Спаса погледи и с једва поњатним гласом говори:

„Безгрешни, ти си муке терпио. Ја умирем у покоју. Тебе је злоба человекотвора сотрела. Мене љубов на рукама держи. Ти си плакао слези кроваве, ја слези сладкаго упованија. Ти си остављен от света умрео, ја на персима пријатељства издишем.“

Она очи своје на Наталију обрати и „что ћу, вели, казати Родитељници твојеј?“

„Да дшчи њена плаче и Творцу се моли“, викне Наталија от жалости скоро растергнута.

„С Богом“, рекне терпјашча, хладну руку своју око врата Наталијина метнувши, „с Богом, ја совершавам теченије моје.“ Софија умолчи.

Наталија на колена падне.

„Узми ју“, говори она с подигнутима на Небо очима, „узми ју небесни Отче, Отче љубови! Отче добродјетели! Ти си ју к теби позвао, вечни Утешитељу плачущих. Она ето к теби иде чрез ношч гроба, иде к радости вечнаго дња. Узми ју чисту као цвет утрени, којего је роса освјатила, којего је Солнце осветило, но којего смертоносни није задунуо ветр.“

Софија ово чувши уздане — и — — очи своје затвори — — вечно. Тако клоне дивна ружа, коју немили серп у цвету покоси! Већ је Солнце заходило и последњими лучами својими кроз про-

зор лице умерше позлашчавало. Преображени образ њен био је образ Ангела.

Прејде ношч. Красно тело земљи се предаде. Печална Наталија и Аристид њу у гробу оставивши, пут на Село своје с старицом предузму.

ГЛАВА XXVI

Гора мнимаго и ложнаго шчистија — паденије Хелидона.

О, колико је нешчастљив человек! Ако га собствено његово нешчистије не притискује, тога мори чужде. Ако и ово није, то друга попеченија живот његов огорчавају. Всаки носи или вјашчшу или мењшу част невоље до гроба. Всаки мисли да се шчистије на високу гору попело. Всаки се к њему пење, но всјаког притеже невоља к себи и восходити не допушча. Уска стеза води к верху. Что даљше к њему идемо, то она все више и више беспроходна бива. Дојде ли кто под верх, то висјашчеје каменије глави његовој паденијем угрожава. Уморен јадни человек оволиким шествијем, седне. Окрене се и погледи на онај дол, којего је оставио и жалити почне. Он је гди кој студени источник прошао, и није се напио, хотевши горе чистију и цјелитељнију воду пити. Он је покрај многог цвећа прошао, но благоуханије јего презирао у надежди да на верху бољше расти. Но гора шчистија, јест подобна другој јестественој гори. На висини не извиру источници, но љуте буре верх окружавају. Тамо не царствује Флора, тамо не расти цвеће. Что се више человек пење, то дрва все мењша бивају, то се он все мењше у хладу њиховом отмарати

може. На верху и травице нејма. Тамо зима и остри ветр все уништожава. К верху никто није дошао. Многи је сладки дол оставио, всјаки га повседневно оставити жели. Дол у којему веселе птичице поју, мирни јагањци пасу, хладни источници истичу, светли поточићи кривудају, цвеће благоуханије своје просипа.

Дол је место благополучија.

Хелидон је на високому достоинства степену седио. Но с вишег места јест смертоносније паденије. На оног кој је от прочих отликоват, всјаки гледи, почти всјаки мерзи. Ревниност је всегда у дјејствију. Мале његове погрешке докле с оне висине доле дојду, у велике пороке нарасту. Злоба человекеска ове всјакому пред очи полагае. Ова је Хелидона гонила. Ова га је код Кратидора у немилост довела. Кратидор био је человек, није био Бог, кој сердца видити може. Хелидон је пао. Паденије је његово многе за собом повлекло. Софија се от позоришта на прошеније његово за неко време уклонити хотела. Она је к Наталији пошла. Скорб и печал јесу јеј на животу гризла. Слабост женска није такове ударе претерпити могла. Она је под њима остала.

ГЛАВА XXVII

Смерт Хелидона јединца.

Печални супруги дома дојду. Опет радост о деци њиховој сердца их исполњавати почела. Но ово Солнце је за кратко сијало. Смутни њега покрито је облак. Мало днеј по пришествију их поче се Хелидон мали тужити да га глава боли. Он у постељу легне. Что нису Родитељи при овој тер-

пили видити како се чадо мучи, а не имати начина помошчи му и болезн његову умјагчати, то је велика за родитеље жалост.

Већ је Родитељ у очима врача смрт сина својего, јединца својего, читао. Наталија је то исто приметила. Но једно другом страшну ову тајну није открити смело, ибо ни једно није хотело болетицу другом умножити. Наталија је от мужа слабија била. Она је често потајно болестног сина својего плакала. Очи њене доказале су Аристиду да тајну његову и она већ проникнула јест. Овде се усугубила печал његова.

Хелидон је све понуде примао. Из очију његових је слаба светлост исходила. Он није ничто искао, но из Материне руке покорно все узимао. Онај дан когда му је најтјажше било, спавао је он кратко време, после тога се пробудио, последње силе своје совокупио, с љубовним очима Родитеље своје погледао. Родитељи су бледа уста сина својег и образе љубили. Мало затим љубезно их чадо зарумени се, уздане и — умре.

Хелидоне, красна Родитељеј надеждо, зашто их тако скоро остављаш? Наталија у горести својеј Аристиду око врата падне.

„Жалостни родитељу!“, вели му, „дај да се утешавамо с тим да ће цвет овај на оној страни гроба опет изникнути. Бог га је нам дао. Он га к себи узима.“

Оволико мужества није Аристид у супруги својеј мислио. Ове су га речи от предела отчужанија у државу молчаљиве жалости возвратили. У објатију горком једно другом су слези у недра плакали и говорили: „Бог га к себи узима.“

Дошло је време љубимца черној земљи предати. Јадна је Мајка јединца својег у белу одежду повијала.

„Сладки Сине“, говорила је она с трепешћушчим гласом, кад су јеј слези у сандук смртни падале, „ово је дар којего ти у печал погружена Мати твоја на пут даје, на долги пут, от куд се вратити нећеш.“

Гробе, страшноје позориште, које само један благости Божије закон ублажити може! Хелидона закопају. Обезнањена Мати у руке Аристидове падне, но абије к себи се врати говорећи: „Бог га к себи узима.“

Празно је било при трапези место на којем је Хелидон седио. Всакоје древо чинило се тужити под којим се он играо. Но Родитељи су се вољи вишњаго сушчества предали и ударе от милостиве јего руке покорно примали.

Ах, сладкоје супружество, које си очи моје до сад занимало и код твога ли шчастија печал граничи? Жертвеници твоји сугобо терпе. И твој ли свјет без сенке бити не може?

Не тужи зато, печални человјече! Пријми из руке Божије благодарно все радости које ти она даје, но и печал терпељиво подноси, ако ти у част дојде. Не тражи дознати путе вишњаго. Ти си мален, к концу никогда дојти не можеш. Благост његова ће нам једном премудрост судбине његове открити. Тогда ћемо ми у слави видити оног, кој је овде беспорочен и невин до смрти у темници био? Тогда ћемо ми чрез гробни мрак проникнути и видити, како терпјашчи добродјетелъ на престолу седи, а горди порок под ногама њенима мучи се.

ГЛАВА XXVIII

Упражњеније — чадо — чувствованије шчастија својега — нова земља — нови вид празников.

Да би Аристид и Наталија печал своју утолити могли, почели су они трудољубно домоштроиство своје побољшавати. Упражњеније Духа отгоњава горчајше мисли. Дела дома, поља, вертограда, воспитаније Софије вес су Дух их занимала. Само кад је ова Родитеље вопрошавала кад ће Хелидон дома вратити се, јесу глатбоке јазве Родитељеј понављале се.

Прошла је скоро година от смрти Хелидона. Наталија је красног сина свету поклонила. Умерша брата његова име њему је дато, за воскресити љубимо чадо своје и у једном сину два имати. Софија је брата свог миловала и око њега се играла. Ово је пут био, по којем радост и у Родитељско сердце опет водворила се.

Шчастије је њихово опет било велико. Није земља бољшег и веселијег пара на себи опет носила от Аристида и Наталије. Није ли красан био дан њиховог до данас живота? Љубов перва била је красна Деница, која је подобни себи дан предвозвешчавала. Љубов супружества била је дан којего је Солнце шчастија украшавало. Красоту оваког дња не може помрачити један мали облак који се на Небу појави. Они су здравијем обдарени били. Дивно је јестество все своје прелести около њих раскошном руком просипало. Птичице су их из сна будиле, а шуштење тихог потока успављивало. Все што прости живот потребује у изобилију су имали.

У чувствованију шчастија својега говорио је Аристид: „О Боже, колико си ти мени дао добру супругу, сладка чада, всја потребнаја к мојему

и њихову препитању! Кто је оволико шчаствив! Јестество наше мало иште, то ја имам. Не знам ја за оне потребе које је блудјашчи дух челољечески измислио. Удовољствије је Спутник жизни моје. От вас, о обиватељи сламних домов, от ваших колеба је оно у тихаја ова жилишта дошло. Ви сте шчаствивији, но жребије ваше јест и моје, ибо ја делим живот мој с душом из вашег шчаствивог состојанија.“

Растило је благостојаније дома Аристидова. Он је с супругом својом определио, с именијем својим многе печалне душе развеселити, и гди коју Фамилију из скудости извлешчи.

Њина је земља добро возделена била. Она је граничила на поља једног притјажатеља кој у воздјеланију благодатне ове Матере удовољствије своје није находио. Аристид ову земљу купи. От овуду је он нове радости ожидавао. Сиромашним је он все разделити и к трудољубију водити хотео. Данак су ови весма мален давали, ибо Аристида намјереније није било себе обогатити, но братију своју, Сочеловјеке, шчаствивими сотворити. Красноје намјереније Аристида и Наталије достојно! Они су всјакому потребно дали и на неколико љет со всем от данка освободили. Награжденије је зато совјест их вечно носила.

Всјако око поданих јему било је око радости. Всјака уста била су трубе похвале Аристидове и Наталијине. Благо оним на којих је жребије овог шчаствивог пара пало и који оно овому подобно на добро челољечества обрашчава!

Јуност је у дне недељне пред домом шчаствивих ових играла. Наталија је сердце всјаког испитивала. У радостном овако часу всјаки јуноша наклоњенију сердца својега сљедује и највише около оне пребива коју он паче прочих

милује. Ово је Наталија скоро приметила. Она је знала да и девице и јуноши оскудни јесу. Но она је хотела радост около себе простерти. То је јеј довољно било. Она је за живот будушчи их милостиво старала се и љубезне сопрјагавала. Сиромашну, но честну и добру јуност у шчистије брака посвјатити, всја пред њима находјашчајасја препјатствија живота уклонити, јест празник, којего само Аристид и Наталија, и ако је кој по-добни, торжествовати знаду.

Наталија је поучавала младе супруге у до-мостроитељству женскога пола. Аристид је ју-ношем художество казивао, како је можно от мењше земље више плода добити. Љубов и ви-сокопочитаније јесу обојим за стопама сљедовали.

Приспела је перва жатва. Ово је за обива-теље нове био празник шчистија и благодаренија. Девице, јуноши венци украшени под предводи-тељством једне младе супруге, перве коју је На-талија шчастљивом учинила, ишле су пред жи-лиште љубиме своје госпоже. Всјака је у десној руци неколико класов жита носила, а у левој котарицу с цвећем. Аристид и Наталија видели су издалека ово позориште. Они су пошли видити што је. Јуност је пут их цвећем посипала и с восклицанијем коло около њих направила. Класи су пред њих у коло положени били. Предводител-ница је им у име всех прочих говорила:

„Љубов и благодареније из домов, којих сте ви нам вашим великодушијем направили, носе вам овај плод и ово цвеће. Примите ви, љубезни наши благодјетелји, с њима и желанија сердец наших. Ви сте нас всешчастљивими учинили. Бог да вам награжденије даде.“

Вси су присуствујушчи једним гласом ра-достно викали: „Бог да вам награжденије даде“.

Ф И С И К А

ФРАГМЕНТИ

УВОД

О НОВИМ РЕЧИМА

Читатељи ће моји многе речи нове у овој књиги најти. Ово је нужно било и потребно. Всака нова вешч има ново своје наименованије. Ја сам се трудио способњејша изреченија тражити и всјакоје тако јасно истолковати, колико је у мојих силах било. Списатељи всех народоу себи то право присвојили јесу у оскудности онакових речениј, која би мњеније их совершенно исказала, нова ковати. Ја сам от овога права, но колико сам могао мењше, употребљеније творио. Зато ја уверен јесм да ни једно новоје имја чрез теченије целе књиге најти се неће, које би оном невразумитељно било, кој о вешчи с вниманијем расуждавати буде. Междутем, признавајући слабост моју и знајући да у роду нашему мужеј довољно има, који би за једно или друго поњатије лучшеје и удоборазумитељнејшеје реченије нашли, прошу да би онаково мени предложили. Ја ћу всегда с благодарним сердцем оно пријмити и от њего употребљеније творити. Из приложених немецких и латинских речениј всјаки може разумети что сам ја казати хотео.

Когда би ја силу Рајичева и сладост Обрадовичева јазика сојединити могао, ја би уверен био да би сви моји читатељи вјашчшеје удовољствије, читајући ову књигу, ошчушчавали. Но кто ће то произвести? Кто ће јазик два мужа сојединити, от којих перви висопарјашчему орлу подобно облаке горде просеца, а втори с величајшеју тихостију по пестреному пољу цвети побира, које су славњејши всех народов учени собственом руком садили? Ја сам се само трудио просто и за всјакаго вразумительнo писати.

(Из предговора)

ЧОВЕК И ПРИРОДА

ПРЕИМУЋСТВО ЧОВЕКА

Преимущество человека, аки первия твари на земљи, состојит у способности духа његова да он разум свој просветити, себе от различних, достоинство јего уничтожајушчих сујеверјј освободити и силе своје по вољи својеј употребљавати може. Что он овому преимуществу сходније живи, то он себе више от скотов разлучава, то он на виши достоинства степен восходи. Једин јединити пут којим он к концу овому дојти може, јесу науке.

Овими себе украшавајући должен је всјаки человек трудити се, да би преимущество своје не само задржати но и утвердити могао. Ниједна наука обаче к тому толико не води, колико наука јестества. Ибо все проче науке јесу от нас отвлечене и непосредственаго сојуза с человеком тако не имају као ова. Из тог сљедује да је всјаки должен себи толико вјежества о јестеству присвојити, колико више може. Человек водом жажду своју гаси, он вином увесељава себе и укрепљава. Њему воздух к сохрањенију и продолженију живота јест потребен. Он дрва, каменије, траве, скоте на нужду и увесељеније употребљава. Није ли његова должност себе упи-

тати: што је вода, што је вино, што ли су она друга телеса, која се около њега налазе? На северу се движу облаци, молније сева, громови пуцају. Није ли лепо да он себи изјасни како то бива? Солнце њему даје топлоту и свјет. Само је благодарности чувство за ове даре треба да га побуди да он о Солнцу расуждава. Сад је времја прољетија. Ја по зеленом пољу ходам, мирис благоухајућих цвјетов ошчушчавам, слушама у шуми различне птице појати. Што је прољетије, како оно бива? Како долазе частице цвјета до мене? Како ја чујем глас славуја? Ово су вопроси којих сам ја мени предложити должен, ако имја чловјека јесам рад задржати и себе от скотов разлучити. На все ове и проче овакове вопросе зна онај отвјетствовати, кој се с јестественом науком упражњавао јест. Кој овде не жели овакову прекрасну науку знати и себе с јестеством повседневно увесељавати? Дај да учимо, братије моја, јестество. Дај да трудољубивој пчели подобно от једног предмета до другог идемо, да се попнемо на небо, да летимо по ваздуху, да опет снидемо на земљу, да се спустимо у чрево земно, да ходамо по морју, да вес свјет обидемо и при всјакој вешчи расуждавамо: што је она, из чеге состоји, како дјејствује, какву нам ползу даје и каквово она втеченије у благополучије наше има?

(I, 1—3)

НАУКА И ЖИВОТ

Полза ове науке јест за всјаког чловјека величајша. Она нас от непотребна страха освобождава и узле глупаго сујеверија (које је толико тисјашч људи нешчастними сотоврило) разрешава и от ужасних јего сљедствиј сохрањава.

Онај кој зна што је она ватра што обношч по пољу види се и пред чловјеком бежи, кој зна што је она репата звезда, неће се ни мало бојати ни от једног ни от другог. Много тисјашч људи и сад мисли да червено небо значи војну, да репата звезда Бог зна какова нешчистија за собом вуче. Ми ћемо обаче видити да ово все јестественно (naturaliter натурално) бива и да се от тог страшити не треба. Када би Земљедјелец знао јестественицу, не би он четвертаго лета земљу своју угарио, него би је посејао репом, крумпиром и прочими оваковими вешчми, које не само што земљу не изнемажу, но јешче је и гоје. Када би наши Родитељи и стари мало Фисике знали, не би ми от њих слушали да је овај и овај видио како се о Богојављенију вода у вино претворила, нити би они нам казивали да је некто от њих видио вилу, авет или Вампира крвава кој за собом чаршав вуче. Кад би наше мајке с истинами Фисическими познале се, не би оне око ране које-што мрмљале и бајале, нити би около детета свога на четири стране пљувале, када га успављивају; нити би над болестним детенцетом зевале, очи као страшила преврашчале и угљевље гасиле. Ја сам видио где наше жене увече нипошто сирћета из дома не даду. А зашто? Оне не знаду, но само кажу да су и њихови стари тако творили. Но кто би имао толико времена, толико хладне крви и папира за избројити всја она сујеверија, која се между нами налазе и која ничто друго нису но живи и вечни знак на каковом ниском степену просвешченија ми стојимо. Што је тому узрок? Кто би овде могао, кто би морао трудити се? Бесумнено всјаки, *но јему же више дано јест, от него више и искатисја буде.* Даљше нам ова наука показује бити једно всемогушче, премуд-

дрејше и всеблагоје сушчество, којего силу и величество ми должни јесмо со удивљенијем почитовати. Чрез њу ћемо ми бољше самих себе, бољше и телеса нас окружајушча познати. Она нам показује које су вешчи здравију нашему сходне, које ли вредитељне, она нас благопријатњејше увесељава и услаждава, к смиренију и кротости води. Под њеним руководством ми познати можемо својства, начин живота, препитанија и рожденија животних. Она движе човека на корабљу у воздух, неплодоносна поља у земни рај обрашчава, људе преко мора на даски носи. Она соједињава и раздељује мора, реке и други им пут по вољи својеј даје. Онде, где је блато било, насаждава она дивне вертограде и на води градове зида. Грому заповеда да у једну шипку улази. У уједињенију она нам содружество даје, учи нас и у капљи от росе, и у всјаком листку премудрост Божију читати, и у једном зерну песка цели свет најти.

(I, 7—10)

ЧОВЕК МЕЊА ПРИРОДУ

А што није чловјечески труд и разум от поверхности земне учинио? Чловјек је онде пут рекам отворио, где прежде или тврда земља или каменије теченију воде јест противно било. Он је старе реке раширио. Он је морју, начинивши плотине (Damm Agger), заповедио да у пределу својему остане. Он је воду от онуд отерао где му је или непотребна или шкодљива била. Что није могао један Холандес учинити? Что нису Немци со својим отечеством учинили? Они су воду онамо отвели, где им је нужна била. Они су шуме искерчили, искоренили и с тим пределе своје теплшими

и к обитанију удобншими сотворли. Они су шуме посадили где их није било, воду непотребну исушили, у недра земна унишли и от туд многа за удобност живота потребнаја изнели. А что нису други људи до днес на земљи изменили? Они су горе раставили, чрез горе речне канале прокопали, злу и неплодоносну земљу у добру преобратили, на верхове гор земљу носили и тамо жито сејали или винограде садили!

(I, 267—8)

ПРЕД ТАЈНАМА ПРИРОДЕ

ПРЕД ЗВЕЗДАНИМ НЕБОМ

К теби се ја сад движем, о вечнаја истино, законе твоје вечне које си јестеству дао, тражим. Ја тражим соразмерије, којим си Ти цели овај мира ланац премудро свјазоа, при частицама созданија твојего стојим, смелим оком оно расуждавам и всјуду находим величество, премудрост и силу твоју. О, Ти невидимоје Сушчество, које си над милион милионов светов силни Престол твој положило, Творче и Отче целого мира, узврази дух наш да би ми, расуждавајући дела твоја, всјуду находили совершенства твоја и на всјаком месте Тебе гледали!

Дај да се, возљубљенаја братије моја, у мисли нашеј на једну равнину или на какову гору поставимо. Да помислимо да је мрачна ношч одежду своју већ на созданије распростерла и все у глаубокоје и ужасноје молчаније покрила и тако звјездам прилику дала, свјет свој јешче више нам показивати. Какова су ово прекраснаја позиванија к размишљенију! Какове велике и височествене мисли не морају обвладати оним, кој ово позориште с пристојним расужденијем гледа! Кто не би заборавио за неко времја сладост сна да би се красотом овог јављенија услаждавати могао!

Како сијајет златом извезена одежда ношчи! Како нас с свјатим страхопочитанијем и молчаливим восхишченијем покрива! И у самој темној ношчној познајем ја создатеља јестества, кој је, у времја кад се великолепије земно у темнују сен сокрива, человјеку оне удаљене предмете к расужденију и величајшем удивљенију предложио.

Не само ден пропева чудеса всемогушчества Божија, но и једна ношч другој велегласно славу јего возглашава.

Обдан ја идем за мојими дели и сладчајше узле человјеческагo содружества с братијом мојом јешче већма притежем. Обношч ја украшеноје Небо гледам, о себи расуждавам, измислим се из овог видимог света и са мном самим јесам. Обношч ја учим да ја нисам само тело но да сам и дух. Обношч ја умом мојим прелазим преко, травом обрастених, гробов братије моје која су се прежда мене преобразила и која ме у дивному вечности вертограду с распостертима рукама чекају.

Благодатни мраче, ти ћеш мене у велике тајне посвјатити. Мили свјете, кој ти с оних тихих висин к очесем мојим долазиш, ти ћеш очи моје просветлити. Каков је милостив Творец наш, кој нам је ношч свјетом Луне осветлио и у милион милионов звезда знаке љубови своје к нам открио.

(I, 73—76)

ПРЕД ТАЈНАМА МАКРОКОЗМА

Под именом Солнечнија системи разумева се Солнце и сви планети који около њега обрашченије своје совершавају. Ми смо сиреч до сад во

обшче все системе расуждавали и видели смо да о всеми неподвижними звјездами иначе мислити не можемо но да су то Солнца, около којих такожде планете иду. О кад би ми оне овако изблиза као наше расуждавати могли! Но все знаније наше јест от части. Кад би ми целоје созданије у сојузу расуждавати могли, какова искуства не би ми могли добити о вешчех и сљедствијах их! Каква поњатија не би ми о Богу и јего совершенствах добили. Но мрак јешче овде наш разум покрива. Јешче ми овде все у огледалу и у мраку видимо. Тамо ћемо у свјету ходити и у свјету твореније Божије расуждавати, у свјету Творца вечно хвалити. О, земље слободе моје, конец желанија мојего, кога ће дух мој на висине твоје попети се, да би от туда јестество бољше учити могао!

Дерзостни смертни, кој се отважујеш очи твоје у бесконачност послати и у неизглаголаном восхишченију онај океан блаженејших позоришт гледати, дозволи да и ми от части учасници радости твоје будемо, да и ми от солнца на солнце попнемо се, от света на друге свете возлетимо, а кад до средоточија безконецне всељене дојдемо, овде лицем к лицу молитве наше с пламенејшим сердцем превечному Творцу воздамо!

(I, 95—97)

ПРЕД ТАЈНАМА МИКРОКОЗМА

Все сиреч твари на свету состоје из неких простејших частиц, које за основаније всјакој твари служе и које разрушити се не могу, ако се твар и разруши. Ове просте и перве неразрушиме частице наричу се Стихије Хемическе (Ele-

menta chemica). Стихије убо нису ничто друго но первобитне всех видимих вешчеј частице у које се все сотворене твари разрешити и возвратити могу, но које саме ни којим образом разрушене или премењене бити не могу. Все стихије, било их число колико му драго, дјејствујут взаимно различнејшим видом, по различнејшими закони и отношенијама и различним овим једно на друго дјејствијем изображавају все видиме вешчи, као што су каменије, прозјабенија, животнаја и человекјци. Каково је обаче јестество самих ових первоначалних частиц, каков је их вид, како оне једна на другу дјејствују и различнаја телеса производе, јесу вопросы на које человекјчески ум мучно икогда хоће ответствовати мошчи. О, когда би ми до первих частиц проникнути и на важнејше ове вопросы отвјет дати могли, у какво не би ми тогда совсем новоје позориште унишли, колико не би то пријатно било нашему љубовједенију! Нов свет би се пред очима нашими откривао. Ми би прозрачноје јестество у самој внутренности гледали, тајнаја јего дјејанија лежала би пред нами откровена. Ми бисмо видети могли како овде јестество камене частице совокупља и метала изображава, како онде руменило за ружу, како снежнобелу боју за лале (тулипан) преправља. Ако бисмо очи наше на другу страну обратили, дивили бисмо се ми дивному солнечних луч у једну белу фарбу смешенију, ми би у восторгу били гледећи перве черте всјакаго прозјабенија и всјакаго животнаго.

(II, 219—221)

О СВЕМИРУ

О МНОШТВУ СВЕТОВА

Ако су дакле, као што се сад већ нико сумњати не буде, неподвижне звезде сама Солнца, то су оне зато сотворене да би другим небесним телесам, која свјета собствена лишавају се, светлост и топлоту сприобщавала. Бог бо премудри ничто без конца и намеренија сотворио није. Никто дакле сумњати се не може да около всјаке оне звезде планете и комете не движу се, као што се около нашег Солнца движу. Понеже обаче всјако Солнце с планетама својими цели свет (Мир) составља, убо толико миров бити хоће, колико неподвижних звјезд на небу находи се. На планетам који се около нашег Солнца движу, какова јест и наша земља, живут жива и разумна творенија, дакле и на всем планетам, које се около милион милионов оних звјезд окрећу, животнаја бити морају. На што би иначе оне биле? Није ли все у јестеству у једном вечном ланцу? Није ли у њему једно за друго на различнејши начин свјазано? Једна част држи се за другу. Все се види једнако и ничто мењше все је различно. Бог ли само на земљи, на овом малом парчету, толика различна созданија да сотвори, а у великим и безмерним оним шарма от овог закона

да отступи? Онај кој је нашему Солнцу спутештвенике дао да прочита Солнца ових лиши?! Помисли себи, љубезни читатељу, један остров на којему би всјаке године всја јестества блага всјако у своје време богатејше из земље исходила. Помисли да на том острову, онде прекрасна шума, овде дивни вертогради красотом својом и силу воображенија побеждавају! Помисли, једним словом, краснејше премјењеније восхититељнејших јестества предметов. У средоточију Јелисејских ових пољ нека је једна царска палата, со всем оним снабдена, које су до сад гордост, великолепије, удобност и человјечески ум изобрести могли. Напоследок помисли да у целому тому острову ни у предивној тој палати нико не живи. Какова је печал и помислити то? Ово срањеније јешче је весма малено да би ти ову мисл мислити могао да Солнца без светов, а светови без обиватељеј ни помислити није можно.

(I, 87—89)

СРЕДИШТЕ СВЕМИРА

Може бити има у созданију једна точка из које и млечни пут, и облачна созвјездија, вси планети и вси комети у красњејшем рјаду видети се могу. Може бити у средоточију всех ових светов јест место где Творец целој всељеној предписује законе и царствује.

(I, 89)

О ПЛАНЕТАМА

Планети имају с земљом нашом велико подобие. Како год земља тако и они светлост и теплоту своју от Солнца добивају. Чрез увеличи-

тељна стакла могу се на поверхности их различне неравнине видети. Ово најпаче јест при Венери приметитељно, која је весма и рапава и бердовита. Ове неравнине нами доказују да они от частеј различнаго рода состоје и да на верности их берда, долови, тврде и текушче части находе се. Месјачна пјатна јесу тако голема да их человјек и голим оком видети може. Пјатна обаче нису ничто друго но различне части от соседних. Текушча телеса не отбијају тако свјет от себе као тврда и крепка. Пјатна убо темна у Луни имаће подобие с нашом водом. Места обаче која се светлша виду јесу земља, горе, берда, каменије. Како год што на земљи ден и ношч измењују се, тако исто и на другим планетам бива. Земља наша има своју Луну, која јеј обношч светли. Јупитер има четири, Сатурн седам а Уранус шест. Земља има около себе воздух и паре, то исто и код прочих планет примечава се. Из всего того јавно јест да планети с земљом нашом велико подобие имају. Понеже убо земљу нашу словеснаја и несловеснаја творенија обитавају, сумњати се није да и прочији планети разумна творенија не себи не имају. Онај кој би ово отрицао био би подобен онаковом человјеку, кој далеко от себе градове и села види, но не верује да тамо обитатељеј има, зато што их он није видео.

(I, 112—113)

О РАЗУМНИМ СТВОРЕЊИМА У СВЕМИРУ

Ми смо видели да все оне неподвижне звезде ничто друго нису но солнца, около којих планети вечноје движеније своје совершавају. Ако је то тако, ако они планети опет за себе своје луна

имају, то они сви разумними и словесними тварми обитајени бити морају. На што би они иначе создани били? Бешчисленоје множество звјезд на все стране, от којих ми само најмењшу част видимо, нису ничто друго но светови над световми, солнца над солнцама. Ова солнца имају около себе планете, којим она свјет и теплоту соопшћавају, и којих ми због величајшаго их отстојанија видети не можемо. Нисмо ли дакле должни веровати да ови своја собствена произрастенија и своје собствене житеље имају? Человјечески дух умори се прежде нежели је о овом предмету мислити почео. Он тражи у оном океану звјезд земљу, и види да она в призренији целога творенија исчезава. Он види да се земља тако пред целим миром губи, као што се зерно песка при великој гори изгуби.

Какова сушества не живе на толико милионов светов! На земљи нашеј не има два зерна песка, не има две травчице које би једна другој совсем равне биле. Два совсем подобна и равна животна, два совсем равна человјека није ни тражити, тога на земљи не има. Что дакле треба закључавати за оне бешчислене светове? Може бити, да овакова животна, овакова произрастенија, ови порјадок и степененије вешчеј ни на једном оних светов не находи се као на земљи. Всаки убо онај мира шар имати ће собственоје своје расположеније, особите своје законе, особита животнаја. Ни у једном свету неће се, може бити, оно најти што се у другом находи. Всајду ће бити безмерноје различије. Всајду своја собственост. Не могу ли на каквом от ових светов словесне твари от нас совершенејше бити? Неће ли се каков свет најти у којему последња твар мудростију својеју нашего Невтона превасходит?

Какове не морају разности у телу, какове у духу бити?

Колико би ми нових вешчеј нашли кога би ми као на океану по овом бесконачном простору от једног света до другога пливати могли? Ту би ми нашли, може бити, животнаја с телом, животнаја без тела нашему подобна, животна с једним и животна с сто чувств. Ту би се очесем нашим прозјабенија представљала, от којих ми сад ни поњатије имати не можемо. Какове јазике, какове науке и просвешченија царствујут тамо?

Прежде нежели је творец силним словом своим: *сотворим человјека*, овог создао, није ли већ твареј било по оними светови, који су силу и премудрост јего славили? Многи су от оних светов, може бити, дотле намереније творца исполнили, многи величајша премјењенија претерпили. Једни су вечно нестали и у бесконачности расули се, из очију ишчезнули, други су нови на њихово место сложили се и видни постали! Создатељ дјејствујет непременно. Он нове свете создаје, нове твари у живот возводи, и њим закон даје да шчастијем живота наслаждавају се, да њега проповедају. На којему ће от ових бешчислених светов оно свјашченоје правосудија Божија поље бити, на којему ће сви смертни около отца вечнаго и создатеља својего совокупити се, на којему ће они по делом својим награжденије пријмити?

О ЗЕМЉИ И ЗЕМАЉСКИМ ПОЈАВАМА

АТМОСФЕРА

Атмосфера ова јест место где се ветри ра-
ждају, јест место у којему облаци изображавају
се, који нам благодатну кишу дају или нас с
огњеними молнијама страше или видом и поло-
женијем својим очи наше увесељавају и који
различним образом оно опет земљи враћају
вају што је от ње двигло се. У њеј плива материја
Електрическа и Магнетска.

(II, 216)

О ГОРАМА

Гори јесу достопамјатнејше части земнаго
шара. Оне крепостију својеју земљу тако у це-
лости содрже, као кости наше тело. Колико се
више красот јестествених види с једне горе, не-
жели когда на равнини стојимо! Овде се движу
горе величествено и окружавају дол подобно јед-
ному красному венцу. Онде је верх их класами,
а тело прочеје лозом украшено. Једне нас у про-
хладитељну сенку високих својих дрвес маме.
Друге голим челом својим седују и честнују ста-
рост нам пред очеса полагају. Овде се возвиша-
вају такове којих високи верх облаке просеца и
вечним снегом покривен лежи, тамо друге из ши-

роких уст својих ужасни огњ просипају и силу творца нам возвешчавају. Кој је икогда с високе горе на лежашчеје около ње у долинах поље гледао, онај зна у каковом је он неизглаголаном востроженију био видећи толику пестроту, толику разлику окружајућих јего предметов и закључавајући от туду на благост и премудрост творца, кој је свјатом својом руком все то около њега распрострео.

(I, 269—270)

ПОДЗЕМНЕ ПЕШТЕРЕ

Между многими раселинами и јамама које се под земљом находе јесу неке пештере тако велике да им се крај најти не може. И сад они који руде копају нове находе. Число их јест весма велико. Тако се у Крајини (Krain) наводи једна, која би за неколико села довољно простора имела. Преко две миље јесу већ људи чрез њу с свецхами ишли, но конца видели нису. У херцеговини Брауншвајгу наводи се таква једна пештера која се зове Бауманова и која близу Гетинге лежи. Она је имја своје добила от једног човека који је у њу перви пут унишао и којему је имја Бауман било. Она има шест разделениј, која опет своје гране имају. Ја сам у њу уходио. Чувство које човеком у оваковом подземном великом месту обвлада јест височествено, нити се може описати. На острову Крети, сад називајемој Кандији, наводи се једна пештера, која на все стране испод земље распростерла се јест. Ово је онај славни Лабиринт о којему Басна много говорити знаде...

И у пештарам сијајет величество творца. Глубокоје молчаније всјакому страхопочитаније у

сердце улива, всјакаго у свјати ужас доводи. Какова разлика между красним и тихим согласијем созданија на поврхности земној и между божевственими подземними дели! Или се ти на крилах ветрених к Деници движев или во глубину земну снисходиш, всјуду ти видиш силу, всјуду премудрост создатеља јестества, всјуду су дела јединого творца.

(I, 279—280)

О МОРУ

Сјај мора

Море има на поврхности својеј обношч неки беликасти свјет кој путешествеником прекрасноје позориште представља. Свјет овај није всегда једнак. Сад се види целоје море аки огњем покривено, сад нека част, сад обаче чини се аки би много милионов звјезд по њему простерто било.

(II, 4—5)

Морско дно

Дно морскоје јест подобно поврхности земној. Тамо се находе горе, каменије, доли, холми, равнине. Како год что суха земља, тако и оно има своје слојеве из различних земелъ и камениј. На дну морја извиру источници хладни, топли, сладки, горки равно као и на поврхности земној. И тамо царствује премјена и бесконечно различије као и на лицу земљи. Овде је пустиња пешчана, онде већ почињу зелена растенија која се нашим вертоградом уподобљавају и великој части морских животних пријатноје обиталиште дају.

(II, 7)

Море је као срце човечје

Что море на једних местах уступи, то оно зато на других от земље отузима. Море јест подобно сердцу чловјеческому. Серце непрестано от једне стране кров у себе пријма а на другу даје. Тако и море.

(II, 11)

КРУЖЕЊЕ ВОДЕ

Шест тисјашч љет прешло јест по свјашчену писанију от како је видими овај свјет произведен. Чрез шест тисјашч љет убо преображава се вода у кишу, снег, росу и лед: тако долго она намокрава земљу и питаније даје прозјабенију, тако долго служи она к питију животних и чловјеков, тако долго је она о каменије ударала и огњу противостојала, тако долго је она употребљајема била к очишченију многих вешчеј, тако долго је она у паре преходила и бешчисленаја преображенија терпила и до днес јешче непремена остала. При всех премјењенијах која је имала, нису се частице њене премениле, нису се својства изгубила. Она је оно исто что је с начала била.

(II, 294—295)

О ОГЊУ

Огњ је у чревах земљи. Ово се видит чрез огњедишушче горе. Огњ је у воздуху, огњ је у води, ибо оба ова тела не би иначе течна бити могла. Кто не зна да се вода абије у лед преобрати, како у њеј толико огња не има, колико је за течност потребно? Огњ је у чловјеку, у

крови, у мјасу, у кости, кој (когда руке озебу) тренијем у движеније поставља се. Огњ се и у самом леду находит.

(III, 111)

О ЖИВОТИЊСКОМ ЦАРСТВУ

Разум наш стане когда ми само число једног вида прегледати желимо. Не находе ли се различнејша животна у барах, у језерах и морјах, на ливадах, древесех, на поверхности земној и у чревах земних? Колико их живе у воздуху, колико на дну морја, куду око чловјеческо јешче дошло није? Всаки лист верви животними, хотја их невооружено око и видети не может. Воздухокружије јест њими напољнено и всјаки цветак свој собствени мир животних има. Достократно у једном животном живе бешчислена друга. У всјаком течном вешчеству, у оцту, у соку трав и прочих растениј, у нашеј крови живу многе животом обдарене твари. У једној капљи чисте воде, гди никто не би мислио животнаја најти, види се чрез увеличителна стакла не малоје их число.

Јешче се више дивити морамо, когда на великоје их различије посмотримо. Различије ово јест величајше и у величини и у виду, у чувствованију, движенију, начину живота и препитанију, у љетах жизни и прочих обстојателствах. Колико је отстојаније от оних весма малених твареј, које у љутом оцту пребивају и које ми голема очима видети не можемо, до черва, колика је от овог до елефанта? Каковоје различије между оном страшном великом Африканском змијом, која чловјека жива прогута, и летјајшим насекомим, којих тисјашча на једин мали листак

стати може, какво ли је между гусеницом која се једва влечет и високопарјашчим орлем? Овај цели неудоб поњатни простор, у којему се ум наш изгубит, јест полн живими тварми, от којих једна с другом граничи а vsјака различна јест; једна от друге више совершенств има, от малог невидимог черва до человјека, кој је Цар всех твареј и венец видимаго творенија.

(III, 139—141)

БУРА

Каково ужасноје позориште не представља нам бурја! Густы громовни облаци от запада движу се и устрашеному корабељнику небо закривају. Ношч у полдне царство пријми. Полношчна тма по страшними волнами легне. Неистовствујушчи облаци ужасно недра своја отворају и усијана молнија по целому созданију просипају. Сад громови рикати почну от једнаго краја оризонта до другаго, којих отзиви по шумјашчими волнами тисјашчегубо повторавају се. Дихају ветри от всех стран света. Мутна вода главу своју гордо у верх движе аки би на долу повешене облаке устремити се хотела. Тисјашчу тисјашч водних гор по воздуху се премећу, а измежду њих ужасне зијајут бездне. На коју год страну око погледи, vsјуду види жалостноје стихиј смушченије. Мореплаватељи и от неба и от дна и са стране ожидавају само смерт и погибель. Тјашка скорб јест на бледому лицу vsјакаго живо изображена. Укочене већ очи у отчајанију пребивају. Ожиданије конца vsјакому је уста затворило. На последок разведри се небо, јави се из-

бављенија ден, бурја утиша, волне престану и трепещушче јешче усне хвалу творца всељене поју. Ово је прави образ живота нашего.

(II, 14—15)

ОГЊЕНЕ ГОРЕ

Једно от најстрашнијих и ужаснејших јестества позоришт јесу огњедишушче горе. Ужасне видом, ужасне дјејствијем. Каково је то страшно позориште, когда горе, до небес високе и вечним снегом покривене, грдна уста своја отворе и смерт и погибель с великими огњеними потоци около себе распростиру!...

Прежде нежели вулкан дихати начне, смутноје неко пуцаније и шум у гори чује се. Пуцаније ово тако меру време не набљудава да рекао би ковачи чекићем у наковањ ударају. Зато су древни стихотворци Етну (гору огњедишушчу у Сицилији) као место неко описивали где Цикломи громове Јупитеру кују. Шум исперва јест слаб, потом постепено дотле нарасти да напоследок и страшним громовом уподобљава се. Дим из точира все густши исходи, все се већма у висину движе, дотле док напоследок вид једне велике, с многими гранама разширене јеле не узме. У ово времја зачиње правоје огњедиханије. Но прежде нежели гора внуреност своју избљује, вес окололежашчи предел потресе се, море се запени и преко брегов исходи, горе упадају и помежне делове покривају. Величајши димни столпови, помешани с огњеним пламеном, с множеством усијанаго пепела, почну из уста исходити, из којих обикновено молнија севају, громови и огњене кугле излетају и људе и скоте убивају. Горја-

шчаја гора величајше просторе осветљава. Није почти веројатно на какво отстојаније вулкан каменије и прочеје вешчество от себе баца. У 79. после рождества Христова јесу изверженија Везувска до Африке и до Сирије распростирала се, а у Риму солнце потемнила. Птице су у воздуху от теплоте умирале. Овде је и славни Плиниј Римљанин скончао се. У 472. лету летило је до Константинопоља. Оно на двадесет, на педесет и на сто миља често пада, села, градове, поља, људе и прочу животињу страшно покрива. Често из гори ужасне реке кључале воде истичу, у којој раковине и морске рибе и прч. находе се.

(I, 283—285)

ОЛУЈА

Каков страх и трепет не простиру неретко ветри и буре преко целих пределов! Какова опустошенија, какво нешчасије не причињавају они и на води и на суху! Ничто беснованију неистовствујушче буре противостати не может. Облаци као горе движу се и једин против другаго воинствују. Они се раскину и проспу из чрева својего кишу, која земноје украшеније у једном ока мгновенију разорава. Јече седи растови и витке јеле, јече от страшнаго их удара. Верх густе шуме кудра се, а мирни певци под њима трепешчут. Стреса се камен, дом и палата и падају на земљу скупа с дрвом, којего је бурја из корене исторгла. Непокорствије и ужас исполњава всјаке перси, и перси мирнаго на земљи житеља и онаго с којим се вода игра. Овог движе Оркан сад к небу, сад га у бездну погрузи и на обе крајности јему смрт пред очи поставља. Сокровиште другаго света лежит већ на дну морја. Судбина

се воли слабих смертних смејет, а тисјашче остављених вдов и осиротевших детеј плачу, погрузени у нешчасије при смрти љубимаго супруга или нежнаго отца. Јестество и остроумије чело-вјеческо дало је води пределе. Обоје заоведа да их не преходит. Но немирна стихија законе их презире.

(II, 263—4)

НОЋ

Већ је златни неба цар на западу из очес наших удаљио се. Већ је и оно огњеноје море ишчезло, које га је за Оризонт пратило, које је очи наше увесељавало и к различним размишље-нијам возвишавало. Већ је и багрјаноје запада блистаније, с којим је заходјашчи круг от нас праштао се, у вечност преселило се. Все силе на верхности земној отпочивајут, поља, леси и лесни песнопевци молче, цвети се затворају, животнаја прибежиште ишчут, нежноје прозјабеније листвијем покрива се и торжественоеје молчаније простире се даљше и даљше. Великоје и величественоеје молчаније ношчи! Кроткаја високаја сен прима мудреца у тихаја своја објатија. Он у њима отпочива и у тихости со свјашченим восторгом размишљава. Густи мрак покрива сердце злодеја ужасом. Јего страшит диханије Зефира. Лист зашущти а он се јадни ужасне, он с дивјима и уплашенима очима на все стране звера. Зачто, ибо је до тимпана ужес јего дошао мили шум и шептаније вечно текушче реке. Нешчастни брате, но брате, не видиш ли како и у колеби и у палати мир, тишина и покојствије сад добраја сердца обнимају? Не видиш ли како се у њима откривајут, како се јављајут нежнаја она чув-

ДАРОВИ НОЋИ

Человјек и скот дневними дели уморени покоја ишчут. Когда је обаче сладши покој, не жели у молчаљивој ношчи? Каково би жалостно позориште било на земљи, когда ми ове размене и покоја имали не би? По истеченији жаркаго дне у лето, којего је трудољубиви у делу провео, не очекује ли он прохладитељну ношч? Не видимо ли ми како всјака травица обдан главом својом к земљи клоне, коју она обношч опет к небу возвишава? Что би било от наших вертоградов, њив, ако би солнце на њих непрестано дјејствовало? Все би увенуло. Краснејша поља превратила би се у пустиње. Драгоцени вертогради и полне надежди њиве не би нам препитаније давали. Шуме би голо древо показивале, за водом тужиле, смутне и печалне пребивале. Целаја поверхност земна морала би се у пепел превратити. Всја ова и друга бешчислена жалостна сљедствија отвратио је премудри Творец једним простејшим средством. Он је движенијем овим около осе учинио да је земља всјуду обитајема. Всјуду је благоволио да буде живот и дјејателност, всјуду радост и благополучије. Колико старостеј, колико печалеј не прекине мирна ношч

на неко времја? Какову крепост не улива сенка њена у наше тело? Все што живи: древо, трава, цвет, радују се да ће обношч роса ослабљене уде их укрепити! Зором је все у јестеству весело! Все је нову младост получило! Цвети и траве благоуханија своја просипају, дивна их боја очеса наша увесељава. Онај исти ден увече, все је опет потемнило.

(I, 209—210)

ДАРОВИ ГОДИШЊИХ ДОБА

Непреривна и правилна премена годишњих времен јест тако велики благиности Божије за нас дар да је она точњејшаго размишљенија нашего достојна. Ми смо земљу већ на појасе разделили и видели да два хладна, два умерена и једин топли находи се. Да ми у умереном северном појасу живимо, јест всем познато. Но јест ли всјакому известно, колико шчастљивши ми от других јесмо, који у благом оваковом појасу не живу? Дај да видимо какови су хладни појаси, каков ли је топли? Чего се они лишавати морају, што ми уживамо? Ово ће бити средство најлушче нам преимушчество положенија нашего пред очи представити.

Цела поверхност хладних појасев у вечном почти снегу лежи. Снег или всегда пада или поне да ће падати, чини се. Воздухокружије јест тако смутно да га луче солнечне једва пробити могу. Какова овде не мора царствовати зима? Каково дјејствије може овде причинити мали огњ, којего теплоту хладност со всех стран побеждава? Вода и прочаја текушчаја вешчества смерзнута пребивају. Јадни житељи ових печалних стран из-

губе часто руке, ноге или проче уди от стуже. Каково жалостно не мора тамо бити путешествоје, где ветр всјаки час начинени пут снегом забације? Знаци по дрeвaми направљени не могу всегда људе до својего обиталишта довести и они ово непогодом утруждени, ово светлостију снега ослепљени, живот свој прежде време губити морају. Тамо се находe ланци планин от самага снега и леда. Већ у Августу почињу воде смерзавати се. От полак Новембра до конца Јануарија царствује, под северним полусом, а под јужним от пол Маја до конца Јулија, непремена ношч. Наша зима и њихова, какове су ово две различне зиме? Тамо дрeв не има и каменије от зиме распада се. Тамо у пол лета је вјашчша стужа, нежели код нас у зиму. Тамо јестество у печалну одежду облечено тужи. Лице његово не украшавају благоухајушчи различнејших плодов цвети. Мале шумарице, жута мала и увела трава очима се представља. Когда ми у времја весни воскресеније јестества торжествујемо, тогда жалостни они обитатељи смерт јего плачу. Овде нас у восхишченије доводи пестрота различнејших предметов. Онде поља снежна, горе и окејани ледни очеса, ужасни шум распадајушчихсја гор ужеса поражавају. Страшноје севера риканије со урликанијем волков смешаноје јест вечнаја обитатељем согласнаја песн.

Да окренемо очеса наша от ужаснаго за нас тог позоришта. Вечна зима составу нашему није сходна. Да видимо нису ли она наша Братија у вјашчшему от ових шчастиију, која вечним летом наслаждавају се. Топли појасу, колике смертне није плодородије твоје намамило да они к теби путешествоје предузму и видом јестества, зими непричастнаго, очеса насишчавају! Но како скоро

нису они хвалиме пределе твоје оставили и у отечество своје скорими стопама повратили се? Овде у жарком појасу не зна се за наша четири времена: јесен, зима, прољетије и лето. Цели их год јест раздељен на два времена, на сухо и на мокро. Кише кадшто преко мере велике и с бурјама бивају. У горњој части Египта и Арабије киша почти никогда не пада, а у Америци код Амазонске реке повседневно неколико часова пада. Два пут у години наводи се жителјем овога појаса солнице над главом и причињава нестерпиму топлоту, која се сушом, не мало време, трајућом умножава. Она част године која је нашеј зими подобна није ничто друго но време у којему киша пада, коју су безмерна испаренија причинила. Но ова киша, или бољше да кажем ова роса, ничто друго не чини но само што ону ужасну топлоту нешто умали, која ничто мењше и тогда от нашег лета вјашчша јест. Ово је пријатњејше топло појаса време. Растенија всја прозјабавају и у красоти својој стоје, но киша их невкушатељними твори. Ношчи су им тако почти долге као дневи. Ово је их сладчајше време. Највјашчша част предела тог јест пушта и празна, јест обиталиште дивјих зверов и различнејших гадов. Но и оне стране у којима плодородије јест величајше, у којима височајша дрвеса нас у сенке своје позивају, какове имају обитатеље? Мајмуни, папагаји и проча овакова животна. Человјечество голо, скотом другим подобно, без укуса, без наук. Нејма тамо Муз, није тамо Аполон пишне дворе своје созидао, нису тамо благодатне просвешченија луче проникле. Теплоћа је уме помрачила.

Наводи се ничто мењше и у самом топло појасу једин предел кој овде изјатије твори. Аме-

рике она част, која под равнитељем лежи, јест неописаним плодородијем обдарена, јест крајнејши оне части света предел, јест више дивному вертограду, нежели пустињи подобна. Причина овог јест да она част земље јест узка и от обе стране морем обкољена, от куду ветрови доходе и топлоту умеревају.

Ми само имамо четири годишња времена.

Нами се ражда солнице при песми славујев. Код нас се вије у верх шева над плодноним пољем. Код нас се украшава јестество у прољетно време зеленостију. Весна нам показује будушчу нашу пишчу коју је благи творец под покривалом снега чудесно сохранио. Целоје јестество јест тогда видими воскресенија нашег образ. Лето код нас носи произрастше посеви, које прохладитељни ветр волнијевидно подвиже и от вјалости предохранава. Хладни источник нам гасит жажд, дрвеса нам сенке своје дају. Јесен приходи с рогом изобилија, које она у наша недра изсипа. Тогда жнеци певају. Тогда поља, верто-и-виногради¹ радостне отзиве к нашим ушесем шаљу. Но при концу јесени јавља нам јестество да все у њему мертвености подлежит. Оно красну одежду своју свлачи и голо у објатијах зиме лежи. Онде где у лето трава бојом очи наше развеселава, где различновидни цвети воздух нас окружајушчи благоуханијем својим ишчишћавају и за живот человјечески способнејшим творе, где тисјашчу птиц раскошним својим полетанијем радост, коју у персима носе, всему свету очевидно показују, где леси прохладитељни вечном, рекао би, зеленостију облечени јесу, тамо у зиму ли-

¹ Сложеница грађена према немачком, место вертогради и виногради (прим. редактора).

стије дрвес, трава и благоухајушчи цвети, стужи противити се немогући, вену; тамо птице молчанијем својим туже се на јарост јестества, тамо величајше снега громаде очеса наша страше, тамо все чини се смрти већ предано бити. Но и зима нам довољно предметов к расузденију даје. Ја преходим сухом ногом преко воде, ја гледам с пораженим очима седину дрвес шумних, коју простота и величество украшавају. Ја видим да јестество отпочива и надам се да ће се скоро у достоинству својему јавити.

(I, 241—248)

ДАРОВИ ВЕТРА

Да мртви покој воздух не поквари и от туду рождене болести земљу не обезнароде, содржавају благодјетелни ветрови воздух у всегдашњему движенију. Велике буре прелетају скорими крили широку морја верхност и растерују на все стране и расипљу неваљали воздух. Не видимо ли ми да стојашча вода на последок трунути, смердити и здравију вредителна бити начне? Како би пусти и необитајемии били они предели који су с барами, с блатом и стојашчом водом наполњени, да им се благодјејаније ветра отме? Влажне паре би ту чрезвичајно умножиле се и здравије онаго разрушиле кој би се усудио тамо обитавати. Но ветри отгоне влажна испарења, суше мокроту земље и таквим начином њу за обитаније человјеческо способном творе.

(II, 248)

ДАРОВИ БОЈА

Кто се неће дивити премудрости Творца? Кто неће славити онај ум, кој је тољ простим начином тако различноје смешеније, очеса и дух наш увесељајушчих, фарб на земљи распрострео? Какова доброта Творца, братије моја, да траве, листвије и прозјабеније зеленостију одејана и украшена јесу, зеленостију која је здравију и целости очес наших способнејша фарба. Да представимо себи у мисли да су поља наша червена или да су бела, кто би от нас могао блистаније таково терпити да у мало време не ослепит. Како би, напротив, непријатно, како би печално било, когда би у јестеству мрачна фарба царствовала. Нека всјаки себи овде беспристрастно ответствует, чувствујет ли он ову радост, когда поља наша у времја зиме белим, очеса засењајушчим снегом покривена лежат, когда шуме черне, безлистне гране очеса нашим представљајут. Измежду блистателне белости и темнопечалне черности стојит аки у среди зелена, зреније очес наших укрепљајушча боја.

(II, 81—82)

РАЗГОВОРИ СА ЧИТАОЦЕМ

О КОМЕТАМА

Могут ли комети земљи пагубу или разрушеније причинити? Неће ли овакови комет на земљу, у непорјадочном својему движенију, ударити и њу совсем сокрушити, неће ли кадгод реп онај земљу тако крепко привлачити почети да земља от теченија својего престати и у комету пасти мора, а таквим начином и последњи ден свој доживити? Ибо какво би твореније, от всех оних која се на земљи находе, могло живо остати, ако би земља с кометом на толико милионов миља удаљити се морала? Ово су вопросы који всјакому читатељу страх у сердце дају и који су за спокојствије наше тако важни да о решенију их всјаки человјекољубец трудити се мора.

Господин Захарија Орфелин, којего житије не знам или је вјашчша пасквила на њега самог или на наше у оно времја живушче велике, овај сербски Диоген говори о том у својему вечном календару. Он је с тим мњенијем дух предао да земља наша от комете некогда разрушена бити хоће. Он је овому разрушенију дакле утекао, књига обаче његова остала је. Всјаки, дакле, њу читајући мора се страшити да неће овакови комет сестри својој, нашеј земљи, кој ден на посещеније дојти.

Дај да видимо што о овој вешчи мислити треба. Истина је да пут, којим комете теченије своје совершавају, правилен није, да они сад с востока к западу, сад с југа к северу, сад противно овому, движу се, истина је да ови путеви често и пут земље, којим она около солнца иде, пресецају. Није ли убо възможно да овакови комет к себи земљу привлече и за собом отведе? Није ли поне възможно, ако би близше дошао, да други пут земљи около солнца даде? Какова разоренија обаче не би со тим на земљи родила се? Времена би годишња иначе била, воде би друго теченије узеле, все би, словом, разорено било. Ја сам већ опоменуо да су овим начином потоп изјаснили. Да је сиреч комет воду морску к себи привлакавао и тако пролив велики учинио. Неки мисле да ће овако и страшни суд бити!

Но от како су људи почели комете набљудавати, није се ничто јешче догодило, от куду би ми закључити могли да ће он нас к себи отвући. Зачто, дакле, да се ми у будушче страшимо, није ли смешно и совсем безаконо код тисјашчу других възможних случајев онај само узети кој највише против намјеренија Божија иде и кој највише с теченијем вешчеј борствује? Комета земљу с пута својего скренути не може. Ибо ако два тела у себе взаимно дјејствују, то к тому дјејствију јест некоје времја потребно. Ово времја, ако је весма малено, дјејствије јест не приметно. Земља се движе с такоом скоростију около солнца, која је скоро сто шездесет пута вјашчша от скорости избачена танета. Скорост комете јест јешче вјашчша. Каково велико дјејствије могу дакле она телеса једно у другом взаимно произвести, која тако скоро једно поред другог протерче? У 1759. лету прваго Маја нашао се један

комет почти у једној точки са земљом, ничто мењше био је он от земље јешче два милиона миљ удаљен! У 1680. лету дошао је један комет тако близу к нашеј земљи да је между њим и земљом толико отстојаније само било, колико от нас до луне. Но земљи није ничто учинио. Овај исти комет прошао је тако близу поред солнца, као што је половина отстојанија луне от нас. Ми знамо већ да је солнце више от милион пута вјашчше нежели земља. Ничто мењше солнце овог комету није к себи привукло да би он око њега као луна двизао се, ничто мењше комет у путешествију својем није нимало премене претерпио! Что солнце с кометом није учинити могло, что солнце није у овај пут учинило, може ли оно комет са земљом учинити, комет, велим, кој је всегда от наше земље мењши?

Неки су мислили да комет когда тако весма к солнцу приближи се, от огња солнечнаго засијати се може и тако земљу упалити. Но овога се није ни најмењше страшити. Ми смо видели да солнце није огњеноје тело, да оно убо комету усијати не може. А ако би и узели за възможно, да се комет усијати може, може ли он зато нашу земљу запалити, земљу која из поверхности својеј више от две третије части воде има, земљу која с такоом скоростију покрај комете пролети?

Все что је человјечество от кометов бојати се има, состоји се у том да он морску воду на виши степен подвигнути може и тако вјашчши прилив и отлив причинити. Второ, да он наш въздух от своје стране нечто више привлещчи и тако непогоде узроковати може. Напоследок да би се, ако би ми чрез реп његов пројти морали, въздух наш нечто покварити и тако болести на земљи распростерти могао. Но оно сушчество које је

овај свет сотворило, које је всјакој звезди пут свој дало, није ни једну твар на погибелъ сотворило. Ово је всјакому за утешеније довољно.

(I, 139—144)

О СИЛИ ТЕЖЕ

Тако убо телеса планетнаја движу се около сонца вечним и непрменим законом! Тако наша Луна около земље теченије своје у времја опредељено точно совершава! Тако и проче Луне около својих планет обрашчавају се и јединаком отдаљенију отстоје. Ако толико телес около всјаке неподвижне звезде движу се, то колико милионов светов у порјадочному својему и вечному движенију не находе се.

Но от куд ови совершенејши порјадок, зашто се кој планет не удаљи, зашто се к својему солнцу не приближи, зашто пут свој натраг не узме, како може земља всјакаго года оно исто отстојаније около својего сонца задржати, како је можно да она по воздуху плива, што јеј противостојит да или у солнце не падне или у бесконечни простор не низруши се? Что держи луну да она к земљи не приближује се? Милиони телес која кругообразноје теченије совершују, вечно совершују и вечно по оном истом путу иду, како то бива?

Сила тјажести... није само на земљи и при земних телах. Она је и по целому миру распростра. Она привлачи луну и земљу нашу оставити јеј не допушча. Солнце притеже земљу к себи и не да јеј от себе отступити. Чрез всја небсна телеса царствује ова иста сила тјажести или ова иста сила притјагатељнаја. Всја ова те-

леса тако су на својему месту, тако су у својему пределу да все силе притјагатељне једна с другом стоје у взаимном вечном равнотежију.

(I, 153—155)

О ОКРЕТАЊУ ЗЕМЉЕ

Наука ова о движенију земље около сонца јест тољ чувствам нашим противна да онај кој јешче најмењше избављеније мненија противоположенаго најти узможе, всегда прежде очима својима веровати хоће, нежели науки против које толика јављенија у јестеству бивају. Ја желим о истини науке ове и оне читатеље уверити, који до сад никогда ни помислили нису да земља около сонца обрашчати се може.

1. Первоје, што всјакому против мненија овог бити види се, јест да ми движеније ни једно ни друго не ошчушчавамо. Но овому се дивити не треба. Онај кој в корабљу при тихом времену плави, такожде движеније корабља не ошчушчава. Он само види да на брегу дрва, домови и други предмети пред њим пролазе. Он би мислио да се брег движе, когда би само по чувствами расуждавао. Нити би он могао уверен бити да се он движе, разве когда би корабљ о брег ударио. Ми би дакле најбољше о движенију земље наше уверени бити могли, когда би и она тако внезапу стала. Но какво жалостно искуство не би ово било? Всја би телеса к востоку бачена била. Горе би се из основанија својего на ту исту страну покренуле, морја би из предела својего изишла и к востоку прилежашче пределе наводнила. Движеније којим се земља движе, јест равнообразно. Она на путу својему о ничто не удара. Каков

би узрок убо могао дати се, за кој би ми движе- није њено чувствовати морали?

2. Но, не би ли зданија наша попадала? Не би ли ми от земље отпали, когда земља целу ношч от солнца окренута јест? Бесумнено би се онај морао плашити да с кревета не падне, когда земља окрене се, кој ничто више на земљи не узима но себе и кревет. Ми из науке от тјажести знамо да никакво тело не може пасти разве ако линија направљенија изван подпора тела дојде, то јест ако средоточије тјажести подуперто не буде. Но средоточије тјажести зданија остаје всегда подуперто или се земља окретала ил не окретала, ибо зданије за то положеније своје ни мало не мења, нити се на коју страну гиба. Что се обаче нас каса, то смо ми при тјажести већ казали да земља наша притјагатељну силу своју всегда равно задржава. Дакле или се она окретала око осе своје или не окретала, всегда нас к себи влече, нити ми икогда от ње отпасти можемо. А куда би ми пали? Ми обношч на оној истој земљи находимо се, на којој смо и обдан били. Земља је под нама. У небо заиста пасти не можемо. От земље отпасти не можемо, како год что игла железна от магнета отпасти не може, ако би магнет како му драго окретали.

3. Понеже земља у двадесет четири часа по једин крат около осе своје окрене се, то всјако тело под екватором у једној минути три и три четвртине миље преходи. Ми који смо у умереному појасу и от екватора удаљени, нека само две миље у једној минути преходимо.

Како може, дакле, птица гнездо своје опет најти, ако она само два три минута у воздуху задржи се. Междутем би гнездо на четири миље

удаљити се морало. Но овде знати треба да не само земља но и воздух њу окружајушчи скупа с њеју движе се. Птица дакле у воздух горе или на страну летећи, всегда једнако со земљом и воздухом движеније совершава. Она дакле тако легко гнездо своје најти может, како год что би нашла когда се земља ни мало двизала не би.

4. Ми би по крајњеј мери чувствовали от востока к западу неки беспрестани ветр као что онај чувствује кој се, и при тихом времену, на коју нибуд страну движе. За ту исту горе речену причину ми и ветр от востока к западу не чувствујемо, понеже и воздух с земљом нашом скупа движетсја. Когда би се земља сама обрашчавала а воздух недвижим био, тогда би ми диханије ветра ошчушчати морали, јербо би кроз њега проходили. Онај кој се на коју нибуд страну движе зато чувствује ветр, понеже он сам движе се и воздух движенијем својим просеца.

5. Когда се топ перпендикуларно намести и тана из њега избаци, оно опет у уста топа пада. Ово обаче не би бити могло, когда би се земља около осе своје двизала, ибо би уста, междутем, далеко к востоку утекла. То би било да земља онда у движенију није била кад је он тана избацио. Да помислимо да земља двизати се престане, да овако у покоју пребудне док се тана не избаци, како ово буде да се к востоку двизати почне. У овом примеру би топ без сумненија, междутем, далеко к востоку отишао, нити би тана у уста опет пасти могло. Но ово не бива ибо земља всегда у движенију находи се, а никогда у покоју. Тана убо, како из уста топа излети, онаковом кривом линијом движе се да опет у топ падне. У тана сиреч дјејствујут две силе: прво барут и друго

тиск којего му даде топ (кој скупа с земљом к востоку даље иде).

6. А не би ли се вода у потоци, рекама и морма всегда волновала, као што се волнује кад се на коли вози? Ни мало. Кола у движенију својему запињу. Движеније земље около средоточија својего јест равнообразно, нити она има за што нибуд запети. У коли се вода движе ибо и ми движеније кол чувствујемо. Но движеније земље ми чувствовати не можемо, зашто би, дакле, вода на поврхности земној находјашчајасја зато волновала се?

7. А на чему је основана земља кад она около солнца движе се? Како се оволика тјажшча маса може у простору без никаквог подкрепљенија держати? Како је можно да се она правилно около солнца движе? Није ли можно да она као шар, кој је толико тежак и кој никакова подпора не има, чрез тјаготу своју от пута својего уклони се, спадне и у бесконачне глубине пропадне?

Нам је познато да је солнце от земље више от милион крат вјашчше. Солнце има поне милион крат вјашчшу тјажест. Ми би дакле могли противнике наше с вјашчшим правом вопрошати: како солнце у теченију својему около земље без подпора сушче у бесконачни простор не спадне? Ми смо у второму сеченију видели да причина, зашто планете у теченију својему около солнца от пута својего не уклоне се, состојит у тјажести, или сили притјагатељној, која по целому творенију простерта јест. Земља има силу ову и твори да луна от пута својего около ње уклонити се не може. Солнце притеже все планете своје, нити им стазу опредељену оставити допушта.

8. Остајетсја јешче нам отвјет дати на један вопрос. Овај обаче чини се бити важнејши. У свјашченому писанију сиреч не говори се нигде да се земља около солнца окреће; напротив того, на много мест јавно јест написано да се солнце около земље теченије твори. Тако Соломон премудри (Еклесијаста гл. 1, ст. 5 и 6) пишет: „И восходит солнце и заходит солнце и в место своје влечетсја. Идет к југу и обходит к северу“. У псалму осамнаест писано јест: „И јако жених исходјај от чертога твојего, возрадујетсја ко исполн тешчи пут. От краја небеса исход јего и сретеније јего до краја небеса и нест иже укријетсја теплоти јего“. Исус Навин борио се с непријатељи и заповедио солнцу да от теченија својего престанет, докле их не победит. Гл. 10, ст. 12: „Да станет солнце прјамо Гаваону и луна прјамо дебри Елон. И ста солнце дондеже отмсти Бог врагом их.“

Једин церковни учитель говори: „Лушче јест да солнце от теченија својего престанет, нежели чтеније Псалтира.“

Није ли наука наша противна свјашченому писанију? Није ни мало. Свјашченоје писаније говори всегда по видимому, као што сиреч у очи пада. Нити је свјашченоје писаније зато от Бога нам дато да оно нас учи Фисику и астрономију и да нам казује како планети једин около другог теченије своје совершавају, но зато да нам оно покаже пут спасенија. К спасенију обаче није нуждно знати Фисику и Астрономију. Христос остављајући апостоле своје није им казао: Аз пошљу вам духа утешитеља да вас научит о теченију земље, луне и прочих небесних телес. Исус Навин био би у оно времја за безбожника от Жи-дов держат да је рекао: стани земље. Он је го-

ворио као што се војном његовим видело. Садашњи астрономи сви за непоколебиму истину држе да се земља обрашча околу солнца. Но они зато ничто мењше у календару говоре: солнце родитсја, солнце зајдет. Они се овде владају по поњатију вјашчшија части человјеков. У Псалтиру цар Давид сравњива солнце с женихом и говори по видимому, како год што и церковни учитељ пише. Но ако би ови свјати мужеви нарочно и мислили и веровали и писали да се солнце движе, зато ничто. То свјатости их ничто не шкоди. Они нису могли всеведущчи бити. Они су се могли и без овог посвјатити.

(I, 220—229)

О БОЈАМА

Ми смо дошли на једин такови предмет, при којему многи мојих Читатељеј, који о њему до днес прилику имали нису расуждавати, величајшим удивљенијем хоће поражени бити. Что год ми на свету видимо, има своју фарбу. Фарба је оно за наша очеса, што је согласије мусикијско за наша ушеса. Оба предмета увеселитељна и расужденија нашего достојна. Како нас не увесељава плаветност безоблачнаго и ведрога неба! Какова чувствованија не производи у нами багрјанаја зора и вечера червеност, у каквом се великолепију не показује височественоје завета Божија с человјеки знаменије (дуга)! Како засењава очи Алавастра белост! Како горит различно драго каменије! Бели брилијант, жути топас, червени Рубинт, зелени Смарагд, плаветни Сафир, какво велико различије јединого камене! Кто је у прољетију у пољу био и није у восторг дошао, видећи тољ дивну на њему пестреност, овде волнујушчу-

сја зеленост младаго жита, онде другу гордих дресес, ту жуту, червену, белу ружу, из далека плаветне предмете! Но кто је себе вопросио како то бива да толика различна боја у јестеству царствује. Откуду то зависи да је трава зелена? Зачто није червена? Зачто ружа није черна? Зачто неки соки травни јесу червени, други жути, други бели (као у млечики)? Овде мени може кто отвјетствовати: Зато ибо је Бог тако хотео и тако создао. Но ово није ответ на мој вопрос, ибо ако ми на всјаки вопрос ответствовати будемо, то ћемо ми весма легко и Философију и Фисику и много других наук научити. На вопрос, зачто герми, могао би се отвјет дати: ибо тако Бог хоће. А зачто дуга има седам фарб? Тако ју је Бог сотворио, тако је јего свјата воља била. Ја ни мало не утврждавам, нити отричем, да ови ответи нису добри. Они су прекрасни и душеполезни, ибо они человјека воде к Создатељу всељене и славе премудрост јего. Бесумнено, братије моја, бољше је и тако отвјетствовати, нежели: „Дуга је дуга а није качни обруч“.¹

Философи обаче, хотја они отвјет такови чествују и за истинен почитују, труде се ничто мењше денонощчно всјаку вешч и всјако јављеније у свету, јестествено (натурално) изјаснити и тако поњатија своја о вешчех умножити и у бољши порјадок поставити. И никто се, воистину, сумњати не може да онај више зна и Творца славити, кој при најмењшем предмету бесчислене знаке премудрости јего находи, нежели онај кој довољен с својих отвјетом, Бог је тако создао, Бог је тако хотео, ни о памјатодостојнејших вешчех

¹ Алузија на одговор који је дао Доситеју игуман Црногорац на питање — шта је дуга. (Прим. ред.)

не рассуждава нити се стара мисли своје с верху њих размерсити и порјадити.

Опомјани се, дражајши Читатељу, да смо јешче на првом листу завет сотворили да ћемо при всјакој јестественој вешчи стати и рассуждавати што је она, из чега состојит, како дјејствујет, каквоу нам ползу дајет и каквоу влијаније у шчистије наше или нешчистије имат? Ми ћемо овому завету верни бити, јего хранити и путем нашим чрез пространоје созданије тако ходити, да би га исполнили. Ако ми не возможемо при всјаком предмету отвјет дати на все те вопросе, не морамо зато унивати, ибо кто от смертних јест до сад могао, кто ли ће от селе мошчи у внутрениост онаго храма завидити где самоје јестество, бесмертном руком, дјејствујет? Ми морамо довољни бити ако нам оно внешњу само лица красоту укаже и с тим увесељавати се. А јест ли и можно земному, смертному человјеку, кој неколико днеј на овому свету прожити и њих на украшеније ума и сердца својего провести има, јест ли, велим, можно јему јестество и својство всех вешчеј постигнути, вешчеј којих состав онај, само може у внутрениости знати, кој је их Создатељ? Нам је довољно трудити се о том и гледати колико више ово премудрост Творца познати, ово же чрез собранија вјежества себе от нешчастних сујевеиј освободити. Зачто да нас совјест наша обвињава да ми у јестеству живећи и богатством јего наслаждавајући се, о јестеству не мислимо? Зачто да нас обвињава да ми, високоје духа нашег достоинство заборавивши, с плотскими само наследденијама живот провели јесмо?

(II, 62—66)

О ПОРЕКЛУ БОЈА

Мој читатељ зна да телеса около њега различна јесу. Каково разнствије не находимо ми когда чоху, древо, лист, даску, крету, камен, папир, сламу и злато, једно поред другаго поставимо! Кто ово видећи не би абије рекао да како год что тела различна јесу, тако она и различна својства имати морају. Когда луче на тело какво падну, то оно с некими луча фарбама, аки некоје сродство има, њих к себи привлачи и рекао би прогута, а друге фарбе, с којима се у таквом пријатељству не находи, от себе отбија. Да узмемо да некоје тело с пет лучних фарб великоје сродство има, да у њих привлекатељном силом дјејствујет, да их у себе увлече и освојит. Да узмемо да оне две оставше фарбе јесу жута и плаветна. Оних первих пет јесу прогутане, остају убо само ове две које от тела отбијене у очи наше соједињене доходе. Но какова фарба роди се ако ми жуту и плаветну смешамо? Живописци отвјетствују: зелена. Убо и фарба горе реченаго тела хоће бити зелена.

Из овог примера, којего молим себи у памјат впечатлети, слѣдујет беспрекословено да ниједно тело на свету бојадисано (фарбано) није; ја велим да ниједино тело на свету фарбано није, то јест да у никаковому телу она фарба не находи се коју ми јему приписујемо. Из горњаго примера видимо ми да ми ону фарбу телу дајемо коју тело највише от себе отбија или ако две, три и више отбија, која се из њих роди, когда би их смешали. Она червена чоха није у себи червена, но нам зато червеном представља се что једину само червену луча фарбу от себе отбија а прочих шест к себи привлачи и прогутава. Она зелена

трава, која у прољетије очи наше крепи и увесељава, није зато зелена што је у њеј зелена боја, но зато што она прочих шест фарб прогутава, а само једну, то јест, зелену от себе отбија, која дакле у очи наше дјејствујет и у души нашеј чувство зелене фарбе производи. Она жута свиlena кецеља коју сербска дева носит, није зато жута што она у себи жуту фарбу содржава, но зато што частице кецеље тако состављене јесу да оне само жуту фарбу луч солнечних от себе отбијају а прочих шест у себе гутају.

Ја предвидим и очима гледим како ће где који мојих читатељеј на овом листу онако исто запети као што је и на оном где смо читали да се солнце около земље не окреће, но земља около солнца. Ја предвидим како ће он и овде на оно што су старији говорили и како су старији, шчастљивији старији, держали, како ће, велим, на ово погледати и ову новост, зато што је новост, за саму чисту и голу лаж держати. „Како је можно“, говориће они „против чувства мојего веровати да боја није у оном бојадисаном телу, но само у лучах солнечних које от тела отбијене к очесем нашим доходе? Није ли ово против мојего искуства? Да зашто ми различне вешчи фарбати дајемо, то по овој науки не би било потребно? За кој узрок полаже онај на капке прозоров својих зелену фарбу, онај на кров дома својего червену? Зачто овај у червену фарбу умаче јаје да би за воскресеније червено било? Ово су се саме чисте истине фарбе а нису луче солнечне како ти говориш и како си нас уверити рад.“

Нисам ја намерио тебе у мраку оставити, дражајши читатељу. Слушај како ћу ти ја на твоје сумњеније отвјет дати.

Оне саме фарбе с којима се вешчи фарбају и које си ти против овог мњенија навео, нису ничто друго но такова тела која неке части луч солнечних от себе отбијају а неке у себе гутају. Фарба червена јест таково тело које отбија червене, зелена таково које отбија зелене луче. Отбијене луче у наша очеса доходе и у њих дјејствујут. Ако ја дакле желим имати зелене капке, червену капију или кров, жуту прегачу, плаветну мараму и пр. то ја ничто друго не имам творити но само покрити поверхност капков с оним телом које зелену свјета част отбија, покрити поверхност капије или крова с онаковим телом које червену свјета фарбу от себе тера, а проче все к себи привлачи, покрити, напоследок, прегачу с оним телом које к жутој свјета части сродства не има, но отражатељном силом у њега дјејствује. Понеже убо ни у самом оном телу с којим сам ја капак, капију, прегачу, кров покрио и намазао, понеже, велим, ни оно није дјејствително фарба била, но тело таково које определену неку фарбу от себе отбија, то како би и от куда би сад у капку, како би у прегачи, како би у крову фарба била? Что твори она врајла која се румени, ако би јајце за воскресеније била. Она узме мало беле земље и помаже, то јест, помрља с њом чисти свој и опрани образ и узме потом червене земље и намаже по белој на оних местах где је рада бити червена. Целоје живописаније (Mahleren) с различнејшими фарбама није ничто друго но покритије поверхностеј с онаковими телеси која (тела) неке части свјета от себе отбијају и неке прогутавају.

Но да станемо. Скажи ми, зашто не видиш фарбе у мраку? Ти се смејеш и кажеш зато што је мрак. Не видиш ли како и сам признајеш да

фарба није у телу но у свјету кој тела осветљава. Бесумнено јест то да би ми и у глубочајшеј ношчи фарбе видети морали, кога би оне у самим нас окружајушчим телесам биле. Но ми обношч, у безлучној ношчи, никакву фарбу не видимо. Все се очесем нашим черно представља.

(II, 69—74)

О БЕЛИЛУ И РУМЕНИЛУ

Ја се весма радујем да сам овим начином оним женскога пола лицама, којих јестество није доста лепо, по глави их, сотворило, да сам им, велим, вместо белоруменила, с којим су се оне до сад мацкале, други много лушчи способ на руку дао красоту своју возвисити и нас удивити. Ово нас треба узети за все, ибо ја не верујем да ће се икаков мој читатељ лепој ларфи дивити ако је шупља. Како се, дакле, може постати и руменим и белим а не мазати белу и червену земљу по образу, ја велим по образу, ибо обикновено код овакових јесу руке као и у других људеј, то јест почерне. Како? То је лако знати. Зри како рак червеним постаје. Он се метне у котао и скува се и добије прекрасну фарбу. Зри како се воск и платно белит. — На солнцу. — Ја нисам таков грубијан искати от вас да ви главу вашу сад у котлу кувате а сад на солнцу держите, зато ћу други способ казати, којего употребљавајући бесумнено хоћете желајемии конец получити. Ако почнемо чисто и умерено живити, от страстеј хранити се, то ће состав образа нашего променити се и он ће на неким мјестам червену свјета част от себе отбијати а на другим белу. Тако ћемо ми и без блата, ибо земља бела

и червена с водом смешана јест бело и червено блато, бели и червени бити. — А што се ти на мене сердиш и мене псујеш, што сам ја ово писао, та ја нисам тебе мислио. Зачто се откриваш? Како што си се ти сама открила, тако ће и всјака друга која се на ово сердила буде. Није добро на помоз Бог отвјествовати: А које сам ти зло учинила?

(II, 79—80)

О ИМЕНИМА ВЕТРОВА

У нас обикновено северни нариче се горњи, јужни обаче долњи. Ово је всјуду једнако. Но колико ја знам, други вси ветри јесу код нас без наименованија. Тако у Срему околу Руме северновосточни ветр зову Сегединац, а у Будиму јужнозападни Балатонац. Но кој је у Руми Сегединац, онај неће бити у Будиму то, ибо би иначе против себе дихати морао. Зато јешче у младости треба јуност научити, имена онакова за предмете употребљавати, која предмету всјуду и у всјакоје времја приличествујут. Но о овому се при нашем воспитанију до днес ни мислило није. Кто је мислио да би добро било детем мало Географије, мало Историје и Фисике предавати? Обаче начто вешчи сину, које отец знао није? Нека само син онако пројде као отац, кој није ничто знао, пак ће добро бити. Ево ти разговора.

(II, 257—258)

О СМРЗНУТИМ И ЖИВИМ ЗАКОПАНИМ

Овај закон огњенаго соопшченија јест особити знак Божије премудрости и блакости, јест великоје благодјеланије и за нас чолевјеки и за про-

чаја животнаја. Како би печално морали ми без тог живот наш проводити. Ми се не би могли при љутој зими согрејати, нити при жаркој топлоти охладити, ибо како би могла топлота у тело наше дојти, когда се она не би с великом скоростију из јединога тела у друго двизала? Кто не желит у зиму теплују собу? Кто не желит у лето место прохладденија имати? Колико год ми уверени јесмо да је все то истина, толико се више хранити морамо да наше тело у зимноје времја из хладнаго воздуха у велику топлоту внезапно и уједанпут не дојде. Кој би ову предострожност пренебрегнути хотео, тај би печалнаја сљедствија на телу својем претерпети имао. Ово наипаче нека они никогда не забораве, који у то доба путешествујут и који зато достократно велику стужу за долго терпе. Да Бог сохрани, да онај кој се скоро замерзао с поља дошавши абије к пећи приступи. Било је жалостних искуств такових довољно: и они, који су тољ неострожно поступали, морали су замерзнуте части изгубити. Није можно таквим људем то доволно говорити да они постепено мало по мало у топли воздух уходе. Всаки зна да ми част тела нашего, на пр. персте ножне, не ошчушчавамо, когда они презебу. Всаки зна да се от велике зиме и ноге и руке укоче. Но кој здравије сохрани желит а кто то није рад нека не пушча да се такове замерзнуте части с места откраве. Најбољше јест некоје времја у кухињи или другој хладној соби задржавати се, ако је рука и нога смерзнута у воду хладну метнути или с снегом трети, ибо тако оне огњене частице које се у води и снегу находе, у руку или у ногу преходе и неприметно согревају. Кој није рад на себи нешчастне опите правити, нека узме за себе науку

от јабуке, која ако се смерзнута на пећ поставит, вкус свој и сојузност частиц губи, у води обаче постепено открављена вкусна остајет. Какогод что се овошчије при внезапној топлоти распада и трунути начнет, тако се исто због равне причине человјеческоје тело разрова. Покојни мој Професор Панкл, Бог да му спасеније дарујет, приповедао је при овој науки доста шаљиво како је једин, с поља к пешчи приступивши и усекнути се хотевши, нос с марамом заједно скинуо.

Овакова правила наипаче набљудавати треба, когда се человјек совсем смерзне. Има примеров да су људи смерзнати после три дна оживили. Зачто убо не би онај опет у животу возват бити могао који се абије најде. Онај би роду нашему велику услугу сотворио који би на наш јазик превео прекрасну и преплезну Господина Бекера књигу *Not und Hilfs — Büchlein*, у којој се и ови и различни други случаји находе. Књига ова неће мењшу ползу нам принести от оне коју је Господин Павел Хажич (сад протодиакон) на моје прошење и предложеније прекрасно превео — Катихисис Здравивија.

Страшно јест, возљубљенаја братије, и помислити да жив человјек закопати се может. А како то не може легко догодити се со смерзнутим? Овде се види какова ужасна сљедствија не има сујеверије! Колико печалних повестеј није да су људи у гробу оживили, да су викали и чувени били, но да су остављени, остављени от сочеловјеков својих у гробу умрети. Зачто, јербо су се бојали да се није повампирео или да га дијавол не мучи, или что ја знам что друго. Једин Француски Доктор издао је књигу о неизвестности знаков смерти и навео множајше примере живо закопаних људи. Человјек может у таково состо-

јаније нечувствителности дојти, да се нам види мертв бити, а он ни што мењше чује, мисли, ошчушчава и целоје ужасноје своје состојаније чувствује, но подвижности лишен мртву јест подобен. О, кој није слушао страшне оне историје, како је једна трудна жена у крипту постављена к себи дошла, породила се, детенце своје на руке узела, себи от глада на рукама мјасо изела и напоследок купно с дететом умерла, кој није слушао да су многи у гробу оживили, сандук разлупали, мјасо са себе изели и изван сандука по други крат умерли! О, кој није овакове страшне повести слушао, онај нека овај лист свободно без воздиханија чита! Чувствителна всјака душа мора овде другаја ошчушченија имати.

(II, 138—142)

О СТАРИМ И НОВИМ ВРЕМЕНИМА

На овом месту не могу ја премолчати једин философически разговор којего су два Господара днес преда мном и пред двама другима Господарима имали. Ми смо у соби вси били когда једному от њих падне Календар лета 1802. у очи, кој је лежао на трапези и у којему сочинитељ нови и стари свет сравњава и стари хвалећи у новому все зло и горше находит. Два горња Философа били су такожде тог мњенија: ибо они јесу из класе оних мудрецов који су мњенија свачијега. „О, говори перви, стари свет био је совсем другојачи“, и почне овде казивати преимущества старога света. Друг јего узме реч и с особитим красноречијем тера нови свет на дно ада. Кто би могао овакова два человјека слушати и да не зажелит их на пут извести. Ја им убо протол-

кујем колико је краткост времене и место дозволило ову материју и окончим с тим да су и стара времена имала греха и да и нова от тог ослобождена нису, но да ничто мењше просвешченије у вјашчшему количеству сад у свету находит се, нежели у старому, да су и нрави человјеков бољши, да человјеци сад у бољшему порјадку живут, да особито науке никогда на тољ високом степену биле нису, на кој оне трудом изјашчних духов возведене јесу. Ово њима казати и огњ на њих посути, било је једно. Да науке јадне и жалостне јесу, то је једин мислио с тим доказати мошчи, да у календару всегда о затменијах реч јест, која обаче или обношч или у другим света частем бивају. Он је ово с таквим поруганијем говорити благоволио аки би хтео управо казати да онај кој календаре сочињава, народ всегда вара и нити је хтео, или није знао, прочитати где у оболетном календару пишет да ће се једно солнца и луна затменије по целој Европи видети. Что сам ја могао на ово жалостним овим но богатим старцем отвјетствовати? Ја им кажем да что се тиче погоде, то јест кише, снега, ветра, гермљавине и пр. да у томе заиста предварителне ничто није знати можно и да се то само за просте и глупе људе у календар поставља који су се научили таково что у календару тражити и који би нови свет совсем наградио да он у тому мењше от старога зна. То је, велим, за погоде. Но что се тиче затменија, то се, велим, може на неколико тисјашч година израссунати. Но како би ово онај веровати и поњати могао, којего глава до днес ничто друго чувствовала није разве паре стара вина? Како ћеш ти научити оног, кој не знајући ни буквице от Географије, историје и других наук, да расужденије

твори о возрастенију или паденију рода чловјескаго? Ја не знам кад ће се моћи већ једин пут оним Богатим, но код богатства својего неученим и непросвешченим, људем казати и кад ће он моћи већ уверити се да је что друго кесу полну новаца и главу полну разума имати. Не от тог није ползе. Он с дебелом кесом и главом и тербухом не да никому ни проговорити. Что он рекне, онако бити мора. Он је Философ, он је стихотворец, он је историк, он је что желиш и хоћеш. Ако га људи неколико крат из политике и благообразија послушају где он бунца, то кој га после задржати узможет.

Ille mihi erit magnus Apollo.

(II, 86—89)

НАУКА И СУЈЕВЕРЈЕ

О БАСНОСЛОВНИМ БРЗИНАМА

Всјако тело које се движе, преходи у неком опредељеном времену неки простор на некују страну.

Кој је ово добро разумео, онај ће лако видети што треба от оних преповедка мислити, у којима се говори да у Турској има људи кој за два сата пут от двадесет пет миља тамо и овамо, сљедоватељно педесет миља, совершити могу. Ја сам се весма чудео кад ми је један новосадски гражданин кроме све шале казивао да се то у његовом рожденија месту догодило, и да је онај скоротечец за знак да је тамо био јешче једну бакарну кастролу донео, и казао да су у оном дому били сватови. После други, истину ове вешчи знати хотећи, да су тамо ишли и все како је казао, нашли. Кој разумни человјек може се от смеха удержати, ово слушајући? Јешче је горше онај свој разум просветио, кој мисли да један лончић к ватри пристављен учинити може да онај којего он зове, дојти мора ако би и преко мора био. Овакових Басен код нас довољно чује се. Како је не знам која метнула лончић ко огњу и мало по том зачело нешто говорити у њему:

Петре, Петре, исперва полагко а после берже. У један пут, када је већ оно весма берзо викало: Петре, неко на врата удари, и ко је то? Петар кој је у једном сату дошао тридесет миља. Сказују да особито Влахиње овакова чуда творе. Један Генерал је преповедао да је једна овакова курјака у суд доврачала, у пол подне. Један Будимац каже да је за једно вече на јарцу морао у Земун летети. После вечере је узјашио јарца и дошао у Земун, преже нежели су људи полегали. Ја нисам рад тако скоро јашити. Један наш Капетан преповедао је како је он за једну ношч из Русије у Банат дошао. Ја исповедам да сам и ја као дете оваковим преповедкам веровао. Нити се сумњам да у нас вјашчша част у тому заблужденију није. Истина је да ми достократно узроке многих вешчеј и многих случајев дознати не можемо, а вешчи и случаје верујемо. Но ово само бива при онаковим вешчма које с јестественим законом сходствују. Но ни једна от гореречених повестеј нејма која не би со всем вечним јестества законом противна била. Људи кој, када говоре, не мисле что говоре, људи полни предра-сужденијама и код којих сујеверије укоренило се јест, оваково что казати и веровати могу. Овакове вешчи треба при преслици увече за смех и шалу сказивати, обаче не за истину. Какова скорост мора то бити, да человјек у два сата педесет, а у једном тридесет миља прејти може? Оволико не може ни птица прелетети. Јешче је смешније оно када кажу, да оног кој је ону кастролу узео, от всех сватова никто видео није, аки би человјек тело своје сокрити могао от очију других људи. А какови је сојуз, молим, между лончићем и оним кој от њега на тридесет миља отстоји. До данас у целом јестеству није се таква сила нашла,

која би человјека на тридесет миља вући могла. Каков ли је сојуз между лончићем и самаром, да овај сам отрешити се и онамо куда га зову терчати мора. Само узмите самар, вешч без живота: терчати!!! А зачто терчи самар? Ибо је она жена вместо мужеске косе једну длаку из самара добила. Что не може каков будала или непросвешчени у ветар говорити? Что ли ће он рећи да не би сујеверних нашао, који му верују?

(I, 32—35)

О ОТКРИВАЊУ КРАДЉИВЦА

У једној старој школи (где су се довољно младих људи просветили, но где их је довољна част и на век бојем осакаћена), у оној славној школи, велим, где су фалаге скиптр державе биле, видио сам ја у детињству мојему неку вешч која колико против ових вечних законов движенија борствује толико показује какове јадне вешчи овог света из незнанија Фисике бивају. Неком је ученику било нешто нестало. Он се тужи код учитеља. Овај пита ко је вешч украо. Но кто је луд казати: ја сам. Что ћемо сад? Учитель заповеди донести сито. Ја сам мислио да ће нас все редом као мекиње, по обичају, просијати. Ничто мењше нежели то. Него ти узме учитель једну књигу и један кључ и маказе, стане којешта неразумитељно бунцати. На којег изреченије имена окрене се кључ или нешто друго буде, онога ти два берката ученика, какових је всегда за помошч потребну бивало, шчепају пак удри на мертво име. Сад ја питам оног учитеља зачто је правлио ону комедију са ситом? Кључ се на његову реч двизати и окретати неће, но зато мора

бити други какав узрок. Он мора или сито нагнути или кључ руком окренути. Онај ко не зна да она реч у кључ дјејствовати или у њему движене је произвести не може, није достоин бити учитељем јуности. Онај ко не зна да ово бити не може, но ово само за преварити ученике, знајући јешче прежде ко је украо, чини, јест лажа, обманшчик, неваљали человјек кој ученике своје примером својим лагати и варати учи, вместе того что је он должен главу их просветити и сердце их облагообразити. Учитељ кој не зна другим начином најти кој је вешч сокрио, но оваковим проклетим, где сирота деца мисле да њему ђавол помаже, нека узме мотику у руку и, воздјелавајући благодатну нашу матер земљу, деце не квари. Ако он говори да Бог сито или кључ окреће за показати грешника, њега обличити и дати му прилику покајанија, то је он Безбожник кој против вишњаго сушчества весма греши, метајући всемогушчество јего у своје будалаштине. Ако ли кто мисли да то ђавол чини, то нека чује и зна један пут за все, да ни ђавол ни каков му драго други дух вечне и непремене јестествене законе изменити нити у тело, дух будући, дјејствовати може. Ми ћемо, љубезни читатељи и читатељице моје, за грех овакових људи Богу помолити се да би им он или мозак или сердце очистити благоволио. Бегајмо от овакових сујевериј кој Бога и человјечество бешчесте и чисто невина за крадљивца издају.

Овакова су всја врачања. Оному кој, када му је что нестало, терчи к врачари и пита хоће ли вешч украдену опет добити или неће и кто ју је украо, оному треба дати да пије воду здраваго разума.

(I, 49—52)

О ВЕШТИЦАМА

Ја сам многократно слушао где наши говоре да се вештица у лептира претворила и овог и овог изела. Что више: јадног оног лептира, кој увече у собу улети, на ватру баце и сутра дан гледе откуда ће какова изгорела баба искреснути. У Руми, у месту рожденија мојего, била је једанпут једна старица болесна. На вопрос какова је болест: није, вели, брате, болест него је сва опаљена. Претворила се, вели, у лептира, дошла у дом Н. а они ју ухвате пак ш њом у пећ. Мени се чини да ово животно код нас другог имена нејма разве вештац. О лудости овакових сујевериј нас ничто толико уверити не може колико својства телес обшча. Како би могло тело јадног человјека, које из толико различних частиц состојит, нестати и у лептира претворити се, а после тог опет вид человјечески на себе узети? Куда отиду части человјеческе? Како се претворе у лептирске? Ни человјек, ни дјавол, ни ангел, ово силом својом учинити не може. Да видимо како би ово морало бити. Тело оне жене должно би било у тако малене частице разделити се да их человјек очима видети не може. Ова иста жена морала би дакле онда имати частице лептирске? А откуда ће их узети? Како ће их сложити? Како ће, ако би и готова лептира держала, своје тело оставити а у лептирово унити? Како ће после свега тога из лептира изићи, јестествене своје частице совокупити, у њих прејти? Напоследок, каков је сојуз между лептиром и женским њеним јестественим телом да, ако тко лептира из будалаштине своје опали, и њено тело зато опаљено бити мора? Кој може овакове лудости и помислити? Не треба само речи говорити, но и мислити

ваља и расуждавати, како и што говоримо, може ли оно бити или не може? Легко је рећи: Богме брата, сваку ноћ нешто по мојеј кухињи лупа, инди је, шта? Покојни овај и овај. Или дјавол, частни га крест потрео. А како би онај покојни лупао, кад је његово тело у гробу, а дух заиста лупати не може? Јербо дух нема с чим у тело ударити. Какова је дакле то срамота, када и сад човек у нас чује да су овде и овде једну вештицу ухватили, да су онде једну тукли, да је онде она јаје или дете погледом својим изела и проч. Онај је мозак болестан где овакове мисли сушествовати могу. Сирота жена бојем на-терана принуђена јест казати да је дете изела и да ће га повратити. Овакове приповедке које су Барометр просвешченија народња имају може бити основаније своје у Баснама старих мудрецов. Они су говорили да се човек у животно претворити може, но ово не треба вештествено разумети. Они овде говоре само по прилици и чрез то казују да онаквог човека пороки његови у скота преобразују. Човек оном скоту подобан учини се, којего је склоност и својство на себе узео. Тако неки за ненаситост уподобљавају се курјаком, други љутостију Рису. Овај је тврдо као камен, онај је скуп као пас. Последњих класа јест весма плодна.

(I, 21—24)

О НЕБЕСКИМ ЗНАМЕЊИМА

Оно што ми горе гледајући наричемо небо, није кожа, нити друго какво тврдо вештество, нити има между оними звјездама што нибуд о које би човек главом ударити могао. От једне

звезде до друге јест бесконачни простор у којему ничто друго разве неко воздуху нашему подобно вештество бити може.

Всује ћеш ти, дакле, целу ношч пред Бого-јављеније у небо гледати да се оно отвори да би ти једну мерицу новаца искати могао. Небо је всегда отворено, всегда се може човек Богу молити, всегда ће он молитве његове, ако су разумне и ако оне на ползу човека клоне се, услишати. Но новци се у небо не кују. Зато није потребно чекати да се небо отвори. Труд и прилежаније треба положити, треба радити, кој хоће да има мерицу новаца.

Неподвижне звезде зато овим именом називају се, понеже всегда оно исто место задржавају. Оне су дакле и обдан на оном истом месту на којем су биле и обношч. Видети их обаче обдан није можно зато, понеже мала част свјета их спрема свјета солечна у очима нашим са всем ишчезава, како год што ми чрез велики огњ, кој се ближе к нам находи, свешчу далеко отстојашчу видети не можемо. Что више обаче солнце от поверхности наше заходи, то ми их все светлше видимо. Слабши је их свјет, когда луна светлит, креплши когда не светлит. Да звезде обаче дјествительно обдан на небо находе се може всјакиј видети, кој из глубока подрума или из бунара у небо гледати буде, ибо тогда очи наше нису толико солнечним свјетом поражене.

Претерча звезда преко неба. Утече роб из темнице. — Зачто каза да от Бога најдеш! — А зачто не би казао? — Е да ли не знаш, зачто: сад ће сиромаш роб ухваћен бити. — Нити је, мој љубезни, претерчала звезда, нити је зато утекао роб, нити ће га зато ухватити. Всака је звезда солнце. Сад ми кажи всјаки не би ли ми оног

за луда совсем держали, који би рекао: претерча солнице. Куда би претерчала звезда, которе вечни закон јест да она на једном месту стојит неподвижна? Каков сојуз има звезда со злим человјеком да она његово беганије показује? Није ли то говорити против разума? Зачто би зато ухваћен био роб, што је онај рекао: утече? Каков је сојуз между овом речију и между робом? Ми ћемо доле видети што је оно о којему код простих и непростих толика бљадословија родила се јесу.

Празни су раци! Зачто? Јербо је празден месјац. Добро упамти, ја велим зато јербо је празден месјац. Древа у времја полнолунија вјашчцу влажност имају. Месо от животних у то времја убијених јест сладше. Теле, које се у времја полнолунија отбије, бити ће бољша крава, давати ће више млека. У време новолунија није добро сејати семе на њиве и пр. Что треба от ових и подобних овим речех мислити? Ничто друго, но да су без смисла, без основанија, без разума. Едали луна собствени свој свјет има? Не добија ли она њега от солнца? Не добивамо ли ми повседневно милион пути више свјета от солнца, нежели от луне? Зачто дакле свјет солнечни не шкоди? Свјет ли луне, кој није други, но свјет солнца којего луна к нам отбија, шкодити може? Что је помешао рак, што је помешало древо или семе с луном. У каквом они стоје сојузу? Луна је всегда она иста луна, није један пут вјашчца а други пут мењша. Она не расти, као што би растила јабука от малена серпа до округлог тела, но само светлу страну своју нам ден от ден више показује. Но овакова сујеверија говори један за другим. Син верује отцу, јербо мисли да он зна. Нека всјаки само искуси, видети ће да га је отец весма преварио. Видиш, синко, оно у луни от де-

сне стране јест Каин кој нож у руци держи. С леве стране лежи Авељ мертв. Сиромашко дете верује. Оно не зна, да упита отца: а каков је, Бабо, био месец пре нег што је Каин Авеља убио? Што је радио Каин и Авељ у месецу?

Овог месјаца царствује ова планета. Под којом си се ти планетом родио? Овај ће бити шчастљив у својему животу, овај нешчастљив. Зачто то? Јербо су такове њихове планете. Едали планете могу редом над земљом царствовати? Что имају планете посла с нашом земљом? Није ли солнице наш цар, или ћемо всјаке године јешче једног малог царића тражити? Два близнеца роде се, чини ми се, под једном планетом. Један буде обешен. Други постане каков честни и шчастљиви гражданин. Како је то, камо планета? У један дан роде се у једном великом граду сто деце. Хоће ли всја ова деца равну судбину имати? Како могу наши стари гледати да онај рожданик у Верднику селу пророчествује и људе вара? Не читајући рожданике, но делајући, треба препитаније заслуживати. У Новом Саду находи се један, казују, весма добар рожданик. Ја га видео нисам, хотја сам довољно време к тому имао пребивајући неко времја у Новом Саду. Ничто мењше ја и не видевши кажем да је и тај и всјаки други рожданик басна. Не царствује ли Бог над земљом? Не имамо ли ми свободне воље от зла бегати и добро творити? Не има ли над нами промисл Божија? Христјанине, знај да си престао бити Христов ученик и последоватељ како такове басне веровати зачнеш.

Један родио се когда је солнице било у раку! Ти ћеш все натраг као рак ићи. Други се родио под знаком лава. Овај ће бити љут као лав. Не сеци дрво когда је солнице у скорпиону, ибо ће

га черв изести и пр. Но рак, лав и черв и пр. не находе се на небу. Ово су само имена која су древни от различних причин, као што смо видели, узели. Колико је отстојаније ових звјезд от нас? Что ће оне с нами? Онај кој мора као рак натраг ићи, не може ли се научити свој разум просветити и раку заповедити да изволи ступати мало и напред. Ја сам се родио под лавом, но не находитим да имам и что од лавске природе. Не може ли человек страстми својими обвладати?

Данас ће бити затменије солнца! Неки говоре да ће се солнце и луна бити, рвати! Овај сиромаш мисли да су они тако на близу као он и његова лудост. Бити ће, велим, затменије солнца. Треба покрити бунаре и прочу воду, треба животињу с поља дома терати да не пасу. Зачто је потемнило солнце? Зло ће сљедовати. Бог зна что ће бити! — — — Но за каков узрок треба покрити бунар? За каков марву дома гонити? Едали ће что скверно или отровано у бунар и на траву пасти? Что ли је друго? Человек, овај цар всего творенија, како мален, како јадан и глуп не постаје, когда овако что нибуд веровати и творити начне, когда он ум свој науком јестества просветио није! Колико нисмо ми јестественици должни, која нас од глупаго сујеверија реши и нам очи отвора, која нас от предрасуджденија свободи и више к творцу као началнику јестества води?

Ја окончавам овде и остављам друга сујеверија всјакому на собствено расуджденије. Ја никому от оних за зло не примам који су до сад овакове вешчи у глави носили, нити им се ругам. Где је онај сиромаш могао читати јестественицу, кој кроме јазика својего ничто не зна? Но ја онакове људе сожалујем који писати могу да

око њих људи за Фисику не маре, но да всјаки о својей терговини бави се и за Фисику неће ни да чује. Ови су сожаленија достојни, који мисле да су само зато на овом свету да скупе довољно хиљада, пак онда умру.

Ја оног протопресвитера от сердца сожалујем, кој отвјетствује Секретару Епископску овим начином:

„Благородија вашого писаније — — чест имех пријати, у котором разумети могох, что от мене взискујете пренумерантов к новопечатаној Фисике. На котороје вам чест имеју со сим отвјествовати что ја отрасла Далматинскога јесм, ниже Далмати когда что от Фисики употребили. Ја сам толико шчастљив бил сего лета таковују придобити от мојего благодјетеља из Карловаца на прочитаније и пр.“

Кто не плаче читајући ово? Он је отрасла Далматинскога, и њему дакле не треба Фисика. Он је добио Фисику на прочитаније, аки би Фисика била какова басна да он већ довољно има, ако ју само прочита?

Господи, не постави им греха сего: *не ведјат бо јешче что творјат.*

(I, 160—168)

О БОЖЈЕМ СУДУ

Која је вешч на свету, при којей не би прости и непросвешчени народ сујеверија нека имао? Он сиромаш ничему не зна узрок дати јестествени, он всјуду чудо находит, всјуду неке тајне причине и с тим себе удовољствујет, нити даљше расуждава.

У стара времена био је обичај у сумњитељних случајех виности или невиности суд огња употребљати. Неки је имао своју жену у подозрењу. Вешч није извесна. Судије доказатељства не имају. Ту је убо морао Бог показати је ли она крива или није. Ово је морало бити чрез једно чудо. Најпре су молили Бога да жену ако је невина, огњ ожегао не би. Они су сиромаси тако прости били да су веровали да ће Бог таково чудо сотворити. Овакови суд на којем је по их мњенију Бог злочинија откривао, називао се јест суд Божи. Ово је мњеније тогдa тољ общче било да су все класе људи тому веровали, и учени и неучени, мали и велики, високородни и прости.

Лице на којему је подозрење било морало је три дна постити, код свјашченика бити и у цркву ходити. После три дна морао је они јадни усијано железно на девет шуха у руци носити. Когдa то прејде, свјашченик му руку завије и запечати. Трети ден за церемонијом гледало се јест ли рука та тако невредима и здрава, као друга. Ако није то је жалостни человјек у папирне, с многими дијаволи намалане, хаљине облечен био и жив изгорети морао.

Частократно јесу стари за овај искус и цертала плуга потребовали, по којима је усијанима обтужени с босими ногама ити морао. Колико је невиних и честних људи морало всује, за права Бога, погинути? Колико неваљалих оставши при животу всему овому смејати се? Находило се от високаго племене лиц која су все ове живе муке претерпила. Император Карол Дебели приметио је да се јего Госпожа Рихарда с једним свјашченим мужем, с Епископом, преко мере лепо гледала. У сумњенију употреби он суд Божи и што мислите? Снаша Рихарда остане невредима.

Толико је крепка била Епископска молитва! Друга Императрица ишла је преко дванаест усијаних цертал и на дванаестом малоје времја и постојала.

Но средства овако по огњу ходити могла су само Императрици позната бити. Колико је, напротив, невиних число ожежено и затим спаљено било. Они који су средство горње знали, могли су грешити колико им воља било, ови су морали и невини погинути. Благодареније Богу, овакове пробе сад у свету није и ничто мењше утврђавају два горња Философа да је стари свет бољши.¹

(II, 160—164)

О ИСПИТИВАЊУ ВЕШТИЦА

Глупост и сујеверије јесу сродни. Где је последње ту је и прво. Најгорше је то да једино от њих сто других за собом влече. Сујеверија су тако једно за друго свјазана да кто једино има већ рекао би главу и разум изгубио јест и всја друга за истину држи. При огњу видели смо ми какво је о њем било у времена средњаго века сујеверије. Како би могла остати без тог вода? И она је морала какову год ролу играти. У оно је времја било на все стране вештица. Јест ли дете внезапу умерло или због нераденија родитељеј или због внутрењаго родитељем непознана узрока, што би то друго могло бити разве да га је какова вештица изела! Две три старе жене биле су у подозрењу. Ајде с њима у воду. Која не потоне, оно је вештица. А како су ју бацали у воду. Свјазавши у накрест руке и ноге и оста-

¹ В. О старим и новим временима у овој књизи. — (Прим. ред.)

вивши јеј на телу сукњу. Она која потоне није изела дете, она је невина. Благо њој. Но она јадна која на води плива, мора бити вештица хоће, неће. Отсуди ју на смрт пак нека жива изгоре. Да изгоре кукавна жена зато што није потонула! Какова је ово правда!

Да једна жена на води плива а друга потоне, то зависи од других причин. Ту вештице не имају ни мало посла. Ми из горе речених знамо да једино тело у води толико лакше бива, колико она важит коју оно с места отера. Человјеческо тело отера с места почти толико воде колико и само важит. Зато оваково тело с водом јест у равнотежију и чрез најмењше движеније остајет на води. Жене су обикновено подебеле и ширше од мужеских. И то већ много твори да на води пливају. К тому не треба заборавити да су оне у накрест свезане и да им је сукња на телу остала, која потонути не да. Даљше овакова жена морала је бити у страху. Она је морала у муки и невољи уздисати. При воздиханију обаче јест человјек ширши, сљедоватељно легши. Благодареније Творцу буди да она времена прешла јесу и да их ми само из историје знамо.

(II, 302—304)

О НОЋНИМ ПРИВИЂЕЊИМА

Ово је времја когда ношчнаја привиденија бивају, когда дуси из гробов устају и љубиме своје посещавају, когда авети очи наше плаше. Кто разумни неће се ослабнути и сожалити да оваково што у ум человјечески јест икогда унити могло. Да се само деца од авети и подобних стра-

ше не би се нико дивео ибо што может слаби их разум постигнути. Но когда ми видимо седе старе, старе баке оваково што казивати, то се удивљавамо и вопрошавамо како је можно да ови људи чрез течније толико љет нису до тог малог вјежества дошли да обношч ничто на земљи бити не може што није на њеј и обден. И то, скажи, што је ношч? Когда се она половина земље наше на којеј ми живимо од солнца тако отвори да луче солнечне на њу падати не могут, то и светлост на њеј престати, сљедоватељно, и тма сљедовати мора. Ношч убо јест времја отсуствија солнечна света (отсуствије или мењше или вјашчше). Но они предмети околу нас јесу обношч који су и обден: онај град, она дрва, онај дом, онај подрум, онај таван, оно гробије, они сожителји. Ничто се изменило није, само што је обден светло а обношч мрачно. Зачто, дакле, онај дух кој ће исходити из гробов обношч, не исходи днем. У јестеству (у натури) не има разлика у времену. У њему је все једнако. Времја је наше. Человјек је почео времја мислити. Изван наше главе времене не има. Времја је само у нами. Что противостоит духу, да он обден не устаје? Воистину, ничто. Светлост му противостојати не може, ибо што мари дух за светлост. Зачто се не најде у целому свету од созданија мира до днес ни једин дух, кој би обден устао био? Ниједин, но ниједин. Каков је ово знак? Отвјетствуј, брате, такови је то знак да дуси заиста ни обношч не устају. Не дајмо се варати, дражајша братије моја, кто једин пут у гроб постави се и земљом покрије се, тај не устаје више до последњаго дне.

Нити је кто видео Авети од начала мира, нити ће видети до скончанија мира. Не љути се, брате, што ти противословим. Ја ти утврждавам и дао

би се обесити, да си ју овде или онде видео, да ти је прешла преко ногу или да је покрај тебе прошуштала и проч., проч. Ја ни мало не сумњам да ти ниси авет видео, њу омирисао, но да си ти толико Философије и хладне крови имао и управо к авети отишао или се потрудио ухватити ју, то би ти нашао вместо авети белу крпу на плот обешену; ти би нашао пањ, ти би видео сенку или што овим подобно.

Когда сам ја у Сегедину Логику учио, видео је једин ученик обношч пред проходними врати человјека бело облечена у самој кошуљи. Видети то, како да се не уплашиш? Онај исти ден обаче говорио је на јего шчастије професор о привиденијак и доказао да авети у оном смислу у којему их прости народ верујет на свету не има. Опомене се он науке ове и да не осрамотит Философију своју, почне близше ступати. Да то без страха било није, можемо му легко веровати, ибо што је человјек, человјек. Что је најгорша шала била јест то: да он јест био сад тонковиши сад дебеломењши. Напоследок приступи мој Философ тако близу да га руком ухватити може. Он се прекрести и руком — паф, о врата тако удари да је подобно Доситеју и авет и Логику проклињао. Но, што ћемо сад? Ово су врата. Камо авет? Кто би се от мојих читатељеј најпре сетио, што је овде очи јего варалог То је легко дознати. Била је перво месјачина. Второ, био је дуд пред проходом. Дуд се, третије, между проходними врати и между луном находио. Ево ти целе авети. Сенка дуда тако је падала на врата проходња да је человјека изобразила. А како су се гране нијале, тако су представљале сад малог но дебелог, сад високог но тонког человјека. То је беспрекословно да ако онај кој оваково што привидит, довољно

храбрости и мужества имао буде к вешчи самој приближити се и искушавати да ће всегда само игру очес и прочих чувств најти.

У Руми је била нека Каракасанова корчма (виртсхауз) у којей је, по исповеданију всех обитатељеј дома и всех виноточцев, у подруму на бурету седи старец с долгом брадом с прекрестенима ногама седио и лулу пушио. Ово је пример без примера да је старец ту и обден седио и пушио кавалирски. Сказују да је он почти всјаку ношч горе у собе доходио, с мужа и жене покрок (ћебе) свлачио, чекмечета отворао, новце бројио, у кухињи тако страшно лупао да су всегда мислили да сутра ден ни једнаго лончића најти не буду и да га је абије нестало како су петли запевали.

Ево красне историје коју, слушајући, не знам, или ћемо се смејати или плакати. А каков је то старец био? Кто му је куповао духан? Кто му је лулу запаљивао? Зачто га ниси запитао? Кто је, откуда је, што ће на бурету? С чим отвора он обношч твоја врата и твоје чекмече? Зачто ти ниси оставио свешчу горети, зачто ниси абије упалио? Что лупа, што му је криво? А зачто се он бојит от петла? Каково втеченије имат пјеније петла у брадата старца? Все говоре да дуси измежду једанаест и дванаест часов ношчи јављају се. Но ово је права басна, глупоје сујевеије. У чему се ово времја различествујет от другога? Но ово је, велим, глухоје доба. Нека буде ако ће и слепоје и хромоје доба, зато ничто.

Овакових историј и код нас и код других народов на стотине има. Оне су все једна другој у том сходне да су все лажне. Мучно је дојти на истину их. Что се горње тиче, дај да не рекнемо да су все виноточци лагали, које би заиста нај-

бољше и најкратше, а и самој вешчи најсходње било, дај да верујемо да је виноточа старца на бурету видео. Но овај старец био је прави, другим старцем подобни старец, кој је дошао вина напиту се и чувши да неко у подрум иде, дојде на ту мисл на буре сести, знајући да су људи тако сујеверни и да ће vsјаки от њега побешчи. Ако је један пут шчастљиво прошао, што му је бранило, под покровитељством сујеверија, и други пут дојти, што му је бранило и у собу дојти и новчића узети. Он је тим тако крепко огражден био да га нико није ни дирнути смео, он је свободно все творио што је хтео, како год и онај кој се за то облачио обношч у чаршав и постајао вампиром да би жита украсти, код жене другога, кој от њега бежит, спавати могао и проч. То су историје познате.

Ово или поне подобно овому мора бити изјасњеније ове Румске историје.

Г. Екартсхаузен пише у једној својој књиги да је црквењак у једном месту всегда обношч чуо како дијавол у цркви лупа. Досади му се слушати, он јави пароху. Парох је био от оних који нису дијавола но Бога веровали. При највјашчшеј луци отвори он једном цркву. Сиромашу црквењаку тако је при отворенију било да га мало није дијавол отнео. Но што је видео парох у цркви? Дијавола ли? Ах, не смејте се, братије, јарца, јестествена јарца, кој је чрез рупу уходио, која је под скамијама била и тражио што да једе.

Времја је већ о тому философически расуждавати. Привиденије или авет (ово мислим код нас једно значит) јест сушчество које само обношч ходит и человјеке различним начином плашит. Овако би сујеверни Логикус морао описати привиденије. Узимамо ли ми дијавола кој се пре-

твара, или мртве људе који устајут, или узимамо ли ми друго што за авет, у vsјаком случају деламо ми нерасудно и неразумно, у vsјаком случају јесмо ми сами права авет. Ничто таково пред судилиштем здраваго разума обстати не може, но все има основаније своје у невјежеству, у слабости, у лековерију, все је из времена глупости к нам дошло, все је от глупих или обманшчиков изобретено да би друге глупе обманути и варати могли.

(II, 92—99)

О ПРИЗИВАЊУ ДУХОВА

Ја знам да всема малена част читатељеј мојих прилику има Фисическе науке слушати и опитом који се творе присуствовати. Ја сам уверен да је маленоје их число видети могло како се дух умерших, као што говоре, представити може. За таквих увесељеније представљам ја овде начин којим се дуси позивају и обношч доходе.

Онај кој је намерио духа цитирати отведе целоје содружество у собу која је по vsјуду с черном чохом постављена. У сред собе воздвигнут јест олтар на којему две свешче горут и около којего коло с кретом на земљи повлечено јест. Присутствујушчим каже се ни речи нипчто не проговорити и преко кола за главу не изићи, да би их дијавол не отнео. Сад начне заклинатељ којекаква невразумитељна реченија говорити и собу с различним вешчми кадити. Внезапу угаснут свешче, шум се родит велики, цела соба трепешчет. У овом ока мгновенију јави се дух. Он над олтаром у воздуху висит и у непрестаном движенију јест. Заклинатељ удари га мечем посреди. Дух поврежден није, ничто мењше ужасно

виче и јауче. Совершивши ову церемонију, начне он духу различне вопросе предлагати, на које ови страшним и промукнутим гласом отвјетствујет. Затим се опет воздвигне лупа. Соба се затресе. Дух исчезне.

Но сад како ово бива? Что је то, дух ли појавио се јест? Ај, кто може таково что мислити? На олтару находи се једин фењер, кој у Фисики, због чудесних јављениј која с њим творити се могу, Волшебни Фењер (Magica laterna, Zauberlaterne) назива се. Ова машина јест всем оним позната, који су кадгод позориште са сенком (schattenspiele) гледали. Ја се опомињем да је овакови једин сеноигрец у детињству мојему по Срему ходио. У Фењеру том находи се огледало, једно кандило и различна стакла, на којима всјакојаки предмети најживописани јесу. Измежду ових предметов находи се такожде и дух. Дјејствије фењера состојит у том да он оне мале на стаклу намалане предмете вјашчше представља. Оно стакло с духом постави се над кандило и абије у воздуху над олтаром појави се дух, кој ничто друго није, но увеличени онај дух кој је на стаклу намалан.

Ова превара бива тако художествено да ју присутствујушчи тако легко открити не могу. Ибо понеже соба всја черна јест, то се дим от каденија не видит. Сандук с фењером јест на олтару и тако заклинјатељу не бива тешко рукоделија своја сокрити. Онај кој гледит како внезапу дух с ужасним шумом појави се, како га позиватељ мечем сечет и кој страшни онај вопљ и плач духа чујет, јест у таковому страху да не има ни време о превари мислити. Отвјете даје человек под олтаром сокривени. Он и лупу причињава. Ово је накратко Историја.

Да ползјашчаја овакова сујеверија человек низше скота постављају, да она истиному јего благополучију противна јесу, то јест истина коју нас и разум и наука Јевангелска учит и коју ми повседневно с печалним сердцем искусити морамо. Каков је то смеха достојни страх бојати се от ничто, плашити се от собствених својих воображениј? Мислити да је привиденије (авет) изван нас, да је пред нами, којему је само страшљиви дух наш рождество дао и које само у нами, у глави нашеј сушчествујет? Нисмо ли ми убо бесконечно одолжени божественој овој науки, која мрак с очију наших растерујет и свјет на стопе наше и у глубочајшеј ношчи простирет? Како что магла пред лицем восходјашчаго солнца бежит, тако бежит глупоје сујеверије пред лицем јестествене науке. Ова с непобедимим оружијем пред нами идет, нас у потајне јестества стазе водит и показујет да Бог и ношчију тако влада као днем, и да се ми ничего бојати не имамо, ако ми Создатеља као отца љубимо, и ако је совјест наша чиста и непорочна.

(II, 103—107)

О ВИХОРУ

Ако два ветра једин против другаго дихати почну, то они, на оном месту где се састану, обрашчавају воздух у округ. Ово је вихр (виор). Понеже убо вихр ни от дијавола, ни от вештице не бива, није полза ако ћеш колико терчати и забавати на оном месту нож, где се вихр окреће. Твој нож заиста зато неће никогда бити кровав, нити ћеш ти ту дијавола убити. Али чујем ја где говори Баба Јела: „Мој синко, да виор не бива

дијаволским намаштенијем, зашто би он скоро свагда на раскершћу био, гди се дијаволи скупљају, часни их крст потрео и убио“. — Истина је то, моја лепа стара Бако, да вихр по вјашчшеј части на раскрестију находи се, но то бива зато понеже на таквом месту состављају се четири сокака от којих, ако из два и мали ветр дихати начне, абије вихр родити се мора. А како се могу, љубезна Бако, дијаволи на раскерстију скупљати? Та дијаволи от креста беже, а раскрестије јест такожде крст. Видиш како си се смела, Бако Јело!

(II 260—261)

О КРВАВОЈ КИШИ И ГРАБАНЦИЈАШУ

Множество падајушче воде и висина с које пада умножава скорост и силу њену. Није се убо дивити да проваљени облак величајша опустошенија творит, каменије, дрва и зданија со собом влечет. У високолежашчим и гористим пределом јесу ови случаји частши нежели у равним, ибо у оним ударе облаци на препјатствије и аки разломе се.

Все ово што смо до сад говорили не има у себи ничто необикновено. Но како је оно когдa кров вместо воде, то јест когдa кровава киша пада? Може ли ово бити? Киша с кровују падати не може, но може коша која у себи червене частице има. У воздух сиреч относи ветр и бурја различне земне частице; киша, дакле, мора и стране материје у себи имати. Како је легко, да червена земља ветром у воздухокружије отнешена буде? Ова с кишом падајући мора јеј червену фарбу дати. Не пада ли песок из огњедишу-

шчих гор на многе миље? Зачто то исто не би овде с червеном земљом бити могло? Кроме червене земље може ветр и червене бубице и червени прах с телес неких лептиров у воздух отнети и с кишом смешати. Може такожде вода чрез ону материју фарбана бити на коју је пала? Такова јест земља, таково јест блато неких лептиров. Како год убо што кровава киша падати не може, тако треба и ону толковати у којој падају жабце или друге какове бубице. Все је то или из земље после кише изишло или у воздух са земље узето ветром и ничто се горе у воздуху родило није.

Но ако все то јестествено бива, како Грабанцијаш кишу натера? Ја отговарам да је онај всјаки сам Грабанцијаш кој оваково што веровати може. Но видио је овај и овај, како се овде и овде Грабанцијаш у воздух двигао и кишу донео? То је пука лаж, человек се у воздух двигнути не може, ако би и дванаест стотина школ совершио а не само дванаест. Али, за Бога, чудан си, та онај исти Грабанцијаш дошао је после вес мокр као гола вода? Блажени простаче, како неће мокр дојти кад је на киши био. Изиди на кишу и ти ћеш мокр бити а ниси Грабанцијаш. Овај је видио да се наоблачило и да ће скоро кише бити, зато је дошао тебе преварити да би што от тебе излагати могао, ибо није непознато да овакова господа Грабанцијаша јести и пити ишту. Онај кој киши заповеда да пада дошао је да му ти комад хлеба дадеш.

Не чупај, синко, ту траву да не буде кише. Мој Старче, нека чупа он докле му драго зато кише бити неће. Остави нека се дете игра, оно с кишом не има сојуза. Но, гледај, солнце сијаје а киша пада! То је заиста удивително. Что говори на то

Стари? Родила се, велит, Вештица. Ха, што рече? Дакле за љубов вештице киша пада. То је, воистину, со всем ново љубомудрије! А има ли, Старче, вештица? За разумне главе не има.

Како што киша зато падати неће што је дете траву чупало, тако исто неће ни зато што су каквога человјека погубили. Случава се да или онај ден кога кога посеку или сљедујушчи киша буде. Между кишом и мертвим человјеком сојуза није ни најмењшаго. То всјаки видит. Ничто мењше говоримо да киша зато пада да би кров усеченаго опрала. Истина јест да киша кров спере, но да киша зато пада да кров спере, није истина. Ово није једно.

(III, 35—38)

О ГРОМОВИМ СТРЕЛАМА

Глупоје невјежество в јестественых вешчеј изобрело је неко заострено мало каменије и мисли да су то громове стреле. Находи се таквих који важе до шест до осам Т. Како је можно да се человјек тако страшно разума својего отрече и да верујет да таково што из облака пада? Како може толики камен у воздуху бити? Не редко их се на једном месту до стотине, до тисјашче находе. И што, едали су вси из облака пали? Но говориш да си га онде нашао где је гром ударио! Ничто зато, гром може на сто других мјест ударити, где ти таквих најти нећеш. Где је вјашчша глупост, нежели держати такви камен у дому својему да гром у њега не ударит. Млада простота верујет преварену у младости Старцу, Старцу кој није никогда о тим вешчем расуждавао, но все оно (као свјашчено писмо) веровао што је

от својих старших чуо. Ја предвидим да многи мојего мњенија бити неће. Но всјаки кој желит што научити мора о вешчех расуждавати, а не всјакому веровати. Ја не марим ако се где која Бака и где кој Старец на мене зато и расерди што им мила предрасужденија и сујеверија, која су с њима от младости отрасла, отимам; ја, велим, не марим, ибо ја не пишем за неколико Бака и неколико Старцев и зато јешче једин крат повторавам да громове стреле ничто друго нису, но чадо воображенија, како год што је и вила и вештица, и бајаније и чародјејаније, и Авелъ и Каин или Давидова Харфа у луни и толкованије пута онаго на небу, кој показује како је кум от кума сламу крао и прочаја.

После толикаго изјасњенија молније и грома нећу се ја ни мало задержавати при оној басни, коју вјашчша част наших о причини грома има. Ја нећу наводити да свјати пророк Илија гремљавину не причињава, возећи се на коли. Спасителъ је наш на једном месту у Јевангелију рекао: Тамо нити се женит, нити се удајет, нити се пијет, нити се једе. Тамо, дакле, да пробавимо, дражајши читатељу, нити се на коли возит.

Да је молнија огњ кој из копља свјатаго Илије изиде, кога он против дијавола војујући о камен ударит, может каков турски Калугер, кој по нашеј земљи људе вара, казати, обаче ни једин разумни њему веровати неће.

(III, 69—71)

О ЗАКОПАНОМ БЛАГУ

Пожеланије богатства и шчастљиваго случаја без труда тоје добити, сујеверноје воображеније да у земљи много благо закопано лежит, које дуси

хране и оним само дајут који праваја средства знајут њих к себи цитирати, јесу прут измислила кој показивати мора где новци или метали закопани находе се. Овај прут узима се от лескова древа, мора имати две гранчице и отсејчи се не у всјако доба но у неко опредељено. При сеченију не знам што говорити треба. Такови прут има особитоје неко својство, онде о земљу ударити или к земљи приклонити се где се под земљом новци или метали закопани находе. Ово није ново сујеверије, како год што није ново желаније везалу без најмењшаго труда богатим постати. Кој је толико неразумен деноношчно о животу својему старати се, ако може чрез једин прута удар все добити? Они који овакове продајут, уверавајут нас да је овим начином весма легко до великаго богатства дојти. Ми обаче дотолу безумни јесмо да му за прут једну или два форинта напред дамо мислећи да онај прут по то није скуп, кој нам тисјашче прибавити может. Но јест ли се кто, Братије мора, от нас прутом обогатио? Ја мислим да није ниједин од всех. Овај исти случај јест и с циганками, које нам за неколико грошића место казати обещавају, где казан с новци закопан лежит. Знаш ли што је овде најбољше и најразумнеје? Обещчај циганки дати и више нежели ишчет, обаче не прежде но когда ископаш сокровиште. Та да она зна где сокровиште лежит, не би дошла теби за неколико грошића казати но сама би га ископала. Кој се може от смеха удержати, когда видит људе који не имају ни дома, ни одежде, ни кошуље и који от просјачества живе, когда, велим, видит такове људе другим казивати овде и овде новци закопани леже. Каково противословије у једином человјеку! Колико је наше безумије да ми ни оволико расудити не

можемо! Нека те отведе онај с прутом на таково место где он удари о земљу, нека с тобом ископа казан, пак тогда му подај и двадесет форинти. Но то се не да всјакому ископати. Казан ће даљше у земљу спустити се, ако он присуствовати будет. Ах, дај да не помислимо да је оваково што человјек на уста своја пустити а други человјек веровати могао. За чест человјеческаго разума мислити морамо, да су овакови људи разума лишени. Нешчасни и сујевежни легкомисљениче! Оставио си дело које си совершити имао, а о сокровишту мислиш и сам глуп грубејше лажи верујеш? Не видиш ли колико је таквих просјакми постало, који су новце копали? Не видиш ли целе фамилије нешчасне? Но, говориш ми, да то није неслишано да су људи при копанију бунара или подрума новце нашли. Тако је, мој љубезни, но то су весма редки случаји, то се није чрез прут или чрез циганку тражило, то се нашло изненада, без најмењше надежде. Когда би знала циганка, когда би прут показати могао где су новци, то би Цареви перви били, који би новце копали. Но под Вердничком кулом, велиш, могло би се ничто мењше најти. Опрости ми да ти противословити морам, зашто да идеш тако далеко, близше су ти леђа твоја: ту су новци. Заиста лепа историја, онај чека из неба једну мерицу от Бога, а овај из земље от дијавола један казан. Мој брате, они божествени умови који су грому пут у шипку определили, који су балоне изобрели да человјек по воздуху као по води пливат может, који су нове планете открили, нису до толике науке дошли тражећи сад по небу, сад по земљи новце.

Дај да видимо јест ли можно да метал или новци прут к себи привлекут и да он тако место

покажет, на којему се новци находе. Когда би внутрења какова возможность била да метал шипку привлачит и да се ово слъедоватељно к земљи приклонит, то би се та возможность морала или из јестества и качества прута или из вида и состава метала изјаснити. Но таква возможность не нахо-ди се ни у једном ни у другом. Прут удара и на онакова места где ни метала ни пењазеј није, као што су искуси достоверно већ показали. Чрез блебетаније неколико невразумитељних речениј није таква сила у шипку унити могла. Како могућ неколико речеј некој вешчи страну и особиту силу дати? Једин Бог може нову силу једној твари сприобшчити, а није ли Богохуленије и помисли-ти да он, всевишњеје сушчество, такове силе прутом дајет за љубов јединого безделника и не-ваљалца.

(III, 216—220)

О СЕВЕРНОЈ СВЕТЛОСТИ

Когда јеје сумрак хватати начне, појави се на северу тихи свјет, кој се тако даљше по небу простире какогод што јутром при зори примечава-мо. На северном оризонту изобрази се темни круг, којего је јестество из испарениј свело и кој или закрива звезде севера или свјет их тако слабо пропушча да се оне угашајушчим искрам уподо-бљавајут. Над мрачним овим простором пружи се у некојему отстојанију беликасти, светљашчи-сја круг којего свјет темност долнаго простора ви-димом творит. Подобно лучам, које из восходја-шчаго солнца чрез тонкују мглу проницавају, про-ливају се из светлаго оваго круга бешчислене пруге и зраци по небу, и после различнаго кри-

вуданија (далеко от начала) састављају се. Вес воздух прими вид трепешчушча огња и нередко лете чрез њега червеним блеском сијајушчи об-лаци и целоје небо аки кровију облију.

Какове образе јарости и гнева Божија не ви-дит сујеверије у преходјашчим овим неба јавље-нијам! Какова бедствија, какова нешчистија не предвозвешчава оно себи! Слабоумни, он види тамо всја опустошајушчу војну и кров у стра-шном сраженију падајушчих борцев. Трепешчу-шчи царств престоли, разорени градови, пусти предели представљају се очесем јего. Он већ гле-ди приходјашчу кончину мира, последње дне со-творених вешчеј, обледњеније небесних телес, луну в кров преобразившусја и с трубом право-судија Божија гласјашча Ангела. У каковом стра-ху не находит се дух јего, между којим бољше научени друг јестества при неподражајемом овом величества Божија знаменију с восхишченијем себе увесељава и с различними свјета фарбами очеса своја наслаждава.

(III, 76—77)

О БЛУДЕЋИМ СВЕТЛИМА

Приметило се јест да блудијашчи такови свјети от оног беже кој се к њим приближујет, а, напротив того, онаго гоне кој от њих бежит. Зачто ово бива? Није ли то прави знак дијаволскаго отмамшченија? Велиш, не иде дијавол обношч, а како овде отмамит человјека у пол баре? Но, мој дражајши, једа ли си већ заборавио што смо чи-тали: да је то светјашчеје вешчество тако легко да се због најмењшега движенија воздушна и само движе. Кој се к њим приближава онај отискујет

пред собом воздух и што се скорше движе, то га већма отискујет. Блудјашчи свети морају убо, као весма легка телеса, движенију воздуха сљедовати и от онаго бежати, кој их гонит. Онај кој от њих бежит, влечет за собом и воздух, а движенију воздуха сљедујет свјет и рекао би бежашчаго гонит. Зато они достоктано за кола или коња запну се и јадним сујеверним страх зададу, који мисле да им је вампир или дијавол на кола сео, као што се такове повести околу наше стране находе.

Но зашто водит овакови свјет человјека у благовита, барна места? Зашто за њим идући человјек у опасности јест живот свој изгубити? Путешественик који обношч пут изгубит, или место у пољу за проведеније ношчи тражит, мисли сиромаш видити свешчу и радујет се да је живу душу нашао, која ће га или љубовно примити или поне на прави пут извести. Обношч не видит он и не може очима измерити отстојаније свјета. Он убо к њему иде у надежди да далеко није. Но што се он више к свјету приближујет, то ови више от њега удаљава се и то га више от пута отводит. Понеже он по вјешчшеј части у гробију, барном месту и пр. происходити обичествујет, није ни мало дивно да путешственици напоследок на таква места дојду, на величајши их ужас.

(III, 84—86)

О РЕПУ КОМЕТЕ

Реп их јест простому, неученому народу страшен, но мудрецу увеселитељно позориште. Кто то не зна, да сујеверни људи, људи који с наукама јестественими познали се нису, но о всему онако расуждавају као што су от њихових ста-

рих чули, кто, велим, не зна да их ови за возвеститеље гнева Божија и будушче казни, војске, куге и других страшних болезнеј, скупоће и ужаса, держе. Ако је овакова звезда појавила се, а у то исто времја или мало затим догоди се да по теченију общем света народи у војску заплету се, да смертоносне болезни, земљетрјасеније или чтогод оваково буде, то је абије всему тому морао комета причина бити. Јест ли репата звезда на очи дошла, абије је морао каков велики муж или родити се или умрети. Кто зна ако она звезда, коју су волхви (Magi) на востоку о рождеству спаситеља видели, није овакова била? Сами учени у преждна времена мислили су да је овакови комет узрок потопа био.

(I, 134—5)

О СУЈЕВЕРЈУ

Сујеверије јест ложнаја и сујетнаја вера различних вешчеј, које или оно нису и оно не значе за које их ми держимо, или оно содјелати и в дјејствије произвести не могућт что ми мислимо. Сујеверија су измишљена от легкомислених и неразумних људи, који су или что добро постигнути или от каквога зла удаљити се хотели, а не знајући праваго к тому средства неспособна и сујетна јесу употребљавати почели. Догодило се може бити случајем, једин, два и неколико крат, да је какви овим путем употребљавајући сиреч безумна своја средства добро получио и от зла убежао. Что је убо јему противостјало да он таково средство всегда употребљавати и сам себи предузме а и друге малоумне к тому наговори? Како легко пријмајут син и дшчи от

родитељеј всја их поњатија и истина и ложна! Они родитељем својим најбољше верујут и всја их несмислена мњенија као свјату истину почићут. А едали су седаја умом деца бољша у тому от деце. Овакови малоумни јешче у старост своју где које сујеверије научит и главу своју с њим обогатит. Истина је, не можемо ми пријмити малолетним за зло что они не виде да весма худо мисле и да су с пута совсем сишли. Но от отрастлих? О, кто може оваковом опростити да је он дух свој само оваковима вешчма наполнио! Дете-ту је легко сујеверије из главе извадити ибо се јешче укоренило није, но не тако отрастлу человјеку, не тако старцу и баки. Ови су с сујеверијама својими отрастли, с њима толика лета проводили, с њима се увесељавали и утешавали и зато их держе као неке старе пријатеље. Јестественно убо сљедујет да они на онаго ружним оком гледати морају кој им показујет да они заиста до днес на неке вешчи нису праведно веровали, нису о њима право расуждавали. Признати да смо чрез теченије многих љет које какове лудости веровали, није тако легко. Всјакому би жао било когда би сам себи казати морао: ја чрез оволико и оволико љет веровао сам којекакове будалаштине. Зато из малена треба јуност истином науком напоявати и от всех ложних мњениј удаљавати.

Може бити није до днес ни јединаго народа било, у којему се не би сујевериј находило, најпаче у времја јего мењше културе и мењшаго просвешченија. Германија, просвешченаја Германија, от њих и днес празна није. У Англији, која нам за неколико стољетствиј у наукам и просвешченију предходит, у тој Англији јест јешче 1796. лета неки ковач једну старицу и једнаго старца, као вештца и вештицу, у присутствију многих

људи и с дозвољенијем селскаго суда, голе свјазао и у бари до смерти тукао.

Сујеверни, когда се разболе, не зове лекара, сохрани Бог, но бабу, која ће бајати и врачати. Ако је рана на телу, то баба мора којекакове речи около ње говорити, с ножем рану прекрстити, иначе наопако. Но разумна људи част мислит да рану треба с различним травима, с мелемом превити и кажет да бајаније ни најмењше не помажет. Сујеверни отвјетствујет да га је нога прошла како је обајана била. Ја то верујем да је нога прошла, но не верујем да је зато прошла, что су ју обајали. Она би прошла и да баба бајала није. Могут две вешчи једна за другом сљедовати а ничто мењше једна от друге причином не бити. Онај кој има грозницу прејде случајем преко плота и изгуби грозницу. Едали треба да верујет да ју је зато изгубио что је преко плота прешао. Жена почне прести у пјаток рано. Дојде јеј друга на посешченије. Јао, наопако, вели, друго, едали не знаш да је днес пјаток? Ова побацит преслицу а после пол дне добијет грозницу. Откуда ово? То је легко знати: наудила јеј Петка.

Изедено је, говорит, дете. Ко га је изео? Вештица. Что јест вештица? Что јест вештац? Јесу људи, који су у червеној кошуљици родили се и кој из онаго, на којего се разљуте, сердце изести могут. Они оваковому изеденому человјеку и смерт определе којом ће умрети. Он ће, на пример, кажу морати с древа пасти или ће се нехотице главом о что ударити. Овакове не треба дирати нити се с њими и когда свадити, ако је рад человјек добро пројти.

Ја сам от разумних докторов чуо да то ничто није чрезјестественно ако се дете у кошуљици, или белој или червеној, родит и да како перво неће

зато бити видовито, тако ни второ вештац. Дете је всјако у утроби матерној завијено у онакову кошуљицу. Достократно се догодит да оно с том и на свет дојде. Едали зато мора бити вештац?

1763. или 1764. лета јест из Јарка неколико тако називајемих вештиц у Митровицу доведено. Овде им се пресудит смрт. Пресуђденије се у Осек на верховну Команду пошље. Каков је от-вјет? Да срам буде судије у Митровици који су сироте жене за вештице држали и невиним жи-вот отузети определили.

Ничто није толико смешно као когда неке баке и саме признаду да су оне вештице, но да су се већ дела оваго мануле. А кто неће признати когда га батинами посипати начну? То је весма просто и вразумително. Зева ми дете. Что му јест? Уречено је. Дај да му гасимо углевље. Намени, секо, Петра, Павла, Марка, Станка, Јанка, Ми-тру, Јелу. Ево овај потону. Уми га с том водицом и протари му очице. Все ли је готово? Јешче није. Сад подај добри ручак оној која је углевље га-сила и плати јеј художество да ју и други крат употребити можеш. Зовни ти ју когда ти воља, она ће всегда казати да је дете уречено и да тре-ба да јеј дадеш јести и пити. Ово ми вси разу-мемо. Камо лепши живот, бацити два три угљена у воду и добити ручак. Ти, читатељу, храни се да не рекнеш у очи ни једној, аки би она људе ва-рала да не дојдеш и сам у такови случај у којему само углевље болест излечити может. Она ти, заи-ста, гасити неће.

Ја опет идем у место рожденија мојега. Ово је мислим простително, ибо ми највише онде ви-димо где се највише задржавамо и најмилије се онде задржавамо, где смо младост провели. У Руми су биле две жене у којима је дијавол био.

Кроме Руме нисам ја оваково что нигде видео, разве јешче у Сегедину једну калугерицу. Ово је код нас весма позната вешч и таквих страдалцев всгда код нас јест. Ја у целој Германији нисам нигде мужеско или женско у којој би дијавол био ни чуо ни видео. Чини ми се да се дијавол от свјета страшит а оваго у Германији довољно има. Ја ћу овде навести, что је мени у памјат дошло, да ја до сад не знам ни једино мужеско лице које би шчистије то имало да дијавол обиталиште сво-је у њему водрузит. Где се год что таково чујет јест жена. Ово би већ довољно било всјаку ону жену подозрителном држати. Обикновено ова-кове ничто не раде и в поте лица чуждаго и оне и фамилије их хлеб једу. Сујеверни људи, који заиста верујут да дијавол у человјеку бити мо-жет, дајут с чим могу. Дијавол у человјеку, по образу и подобију Божију созданом человјеку! Ка-кова је то срамота за наше пастире! Каково је то вечно за њих поруганије. Докле таква жена једе, пије, спава, докле не дојде у церкву, она је совсем мирна. А како је у церкви то абије почне главом махати као да јеј нешто повољно није. Затим ука-ти а около чтенија Евангелија и викати. Ја се весма добро опомињем да је овакова бештија и служашчаго свјашченика именем звала и Бог зна что није по церкви викала, бечила се, кочила. Овакова је једна 1779. и 1780. лета у Пеште била и лудовала. Како су ју преварили да је Протопрес-витер Карловачки (покојни Димитриј) овде, не-стало је за три лета. Ево, ако је и дијавол у њеј зна что је зло. Речени сиреч Протопресвитер јест њу у Карловци лупао.

Да је ово все превара, да само из среброљуби-ваго духа происходит и да дијавол у человјека унити не может, о том ја тако уверен јесм како

что сам уверен да ово перо држим с којим пишеш. О том је и свака она неваљала жена уверена која казујет да је у њеј нечестиви. Но нашла је људе који се дајут варати и који не расуждавајући труде своје с њом соопшчавају, опшчутила је сладост без труднаго оваго живота, пак зашто не би у цркви мало повикала? Много је лакше сваке недеље једин и два крат пробечити се и провикати, нежели целе седмице пословати. О, кога би ово само једна превара била која нас тиштит! Братије моја, верујемо ли да има Бог на небу, верујемо ли јего свјатим словесем? Знамо ли да је благ и человјекољубив, да је наш отец? Знајући все то, како можемо до те слабости дојти и помислити да дијавол у человјека унити и у њему обитавати может? Благослов неба на теби буди, благослов от человјечества. О, Торломане, кој си поставши Капетаном из овакове две неваљале жентурине истерао дијавола, жилом, истерао у времја свјате Литургије! Ово је свјати лек. Нека га само свако обшчество при оваковој жени употреби и чувствовати ће радост да је из ње дијавола истерао. Бојит се и дијавол батине. Освободите, Братије моја, такве жене от нападенија дијаволска, повратите ју Фамилији својеј, повратите ју человјечеству, нека јадна, знајући у искуству како је тјажко терпити кога из человјека дијавола истеривају, нека, велим, радити и с трудом живити начне. О, да би ми то доживили да се ове безделнице у нашем роду истребе, колика би то за нас похвала била!

Сверби ми рука. А ти ју почеши. Добити ћу новаца. Зашто? Ибо ме лева рука свербит. А што значит десна? Да ћу плаћати. Ја ти желим да ти непрестано лева рука свербит. Но што ће онај сиромаш на којего је десну руку свраб напао? Овај

би волио да тебе десна рука свербит, ибо би тогда нешто новца от тебе добити могао.

Пиштаније Уха не значит ни зло ни добро. Нека ти пишти ухо цели ден, зато нећеш гласа никакова чути, нимало се не бој. И што рука свербит и што ухо пиштит, все то има причине своје у частех человјеческаго тела. Како может длан засвербити от оних новаца, које ти јешче у руци не имаш или које ћеш ти у будушче платити? Како ли може ухо пиштити от гласа којего ти не чујеш, но којего ћеш чути? Каков је сојуз между руком и новци, между ухом и гласом? Ни најмењши. И ничто мењше многи то верујут и за истину держе.

Ја знам да је једин старец у вечер с пушком из дома изишао да убијет совуљагу која му је пред домом на дрелу викала. Что је причина, что му је учинила сова? Она је вилом својом јегову смерт предвозвестила. Мој драги старче, ти би морао многе псе и многе сове поубијати и зато себи нимало помогао не би. Храни ти твоје здравије и буди ничто мењше всегда по заповеди Божијеј к смрти готов, пак остави нека пси урличу, нека сове вичу. То је их посао. То все с животом твојим ни мало својужено није. Пси могут урликати а теби неће ничто бити. Пси неће урликати а ти ћеш дух предати.

Не мисли да ће кукавица определити теби дне живота твојего числом својего куканија. Она кука зато је кукавица, а и онај је права кукавица кој њеном куканију верујет.

Но, говори некто от читатељеј мојих, что се тиче руку то већ и сам мислим да свраб с новци сојуза не има, ово обаче не дам себи узети да кад ми се јазик опришти некто зло за мнош говори. — А откуда ти знаш? — Каково је то питање,

знам ја јербо сам тако от старих чуо а и сам сам већ искусио. Тако неки ден ми се опришти јазик да изгори. И то је било? Авакум је за мном којешта говорио. — Ја теби верујем да се и теби јазик оприштио и да је Авакум за тобом зло говорио, но ово последње заиста није причина перваго. Нека Авакум говори за тобом зло колико му драго, теби се зато, што он говори, јазик оприштити неће. Речи јего нису за јазик твој свјазане, нити с њим физическог сојуза имају. Когда се Петр у Бечу находи, а други кто њему у Темишвару педесет батина даде, он от ових педесет батина ничто не чувствујет. Јазик твој убо оприштио се јест от внутрење теплоте у крови, а да је други у оно исто времја за тобом зло говорио, јест догодило се случајем. Може теби јазик оприштити се да никто за тобом зло и не говори, а може тко за тобом зло говорити да ти се јазик не опришти.

Но говори мој противник: Ти каков си, ти нећеш веровати ни то, да се неспоменик (то јест Пришт) с тела на земљу скинути може. Ово сам ја поне очима собственима гледао, како Пришт по земљи скаче пак у једанпут отлетит. — А како би пришт по земљи скакао, кад пришт ногу не има, душе не има? — Пак и то не верујеш, наопако? — А како би веровао што је против самаго здраваго разума. — Но ја сам очима гледао. — Љубезни мој, немој тако. Не говори да ти се цели свет не смејет. Најпре је, вели, био пришт на палцу руке, отуда га је абије отерао на колено, а с колена на палец ножни, а с палца на земљу. Погоди. А може ли се тако отерати с једнаго места на друго чир? Ја мислим да не може и уверен јесм да што не може бити с мењшим, то не може ни с вјашчшим чиром. Ибо пришт није ничто друго но вид љутаго и злаго чира. Где је чир онде

је цела она околичност тела у непорјадочном, нездравом состојанију. Ово је всјаки нас при најмењшеј болетици приметити могао. Когда се кто зло у ногу уходе, цела нога букне. Како је убо можно овакове вешчи као неким волшебством излечити?

Неки, когда косу отсекут, или сожегут или покријут камењем да не би птице у гнездо своје отнети могле: ибо то, казујут, причињава главобољу! Добро је хранити и главу и косу своју, но што ће птица неку част косе твоје, која већ на глави твојеј није, у гнездо своје отнети, зато тебе, веруј ми, глава во веки заболети неће. Она коса коју си ти с главе твоје сбацио, толико теби може зла или добра причинити, колико ногти које си отсекао. Главобоља проиходит или от стомаха или от крови, а не што птице чију косу по воздуху носе.

Но онај поне мора себи у времја новолунија косу отсецти, кој желит да му коса растит, ибо као што млади месјац растит тако ће и јего коса растити. Ако коса јего тако растити будет као што растит луна, то неће много нарастити.

Ми смо већ у првој части Фисике видели да луна не растит као јабука, но да само мало по мало више осветљене своје половине нам указујет. Онај кој има грозницу нека пробијет јајце и обесит на плот: како истече беланце и жуманце таки ће га грозница оставити. Нека у орехову љуску метне паука и положит на стомах (да га прогризе).

Једном је циганка у руку гледала и казала да ће бити велики господар. Другому је на руци написани наша да за њим две девојке гину, једна церномастна а друга плава. Оба се радујут и верујут циганки, а ова им се из бужака смејет што их је преварила, ибо познато јест да она само тогда у руци читати зна, когда на руци десет или

двадесет круна леже, које она, прочитавши руку, у свој жеп метне. Зачто овакови, кој себи у руку гледати даде или кој пита циганке где се могу новци ископати, или кој иде у Вердник рожданику искусити шчистије своје, или кој тражит врачару да му ова кажет кто му је украо коње, кошуље с тавана, где ће их најти и хоће ли их најти, зачто, велим, овакови не мислит да вси ови вопроси человјеческим умом и јестественим начином разрешити се не могу. Откуда ће у том други више знати од тебе? Онај врачар и врачара и онај кој чита рожданике зна да је легше овако живити нежели копати и знојити се. Они се ослоњају на то да ће всегда довољно таквих људи бити који мало разума имају. Да они от всего того ничто не знају, освидетельствовали би двадесет пет или дважди толико теплих батин, с којима би дух пророчески из њих изгоњен био. Они би без всјакаго сумњенија и сами при оваковом благом Екзамену исповедили да су лаже и неваљали људи, који малоумне и сујеверне варају. Како би могао человјек знати будушче судбине о којима сам Спаситељ говорит: *Нест ваше разумети времена и лета*. Отец је сам својеј собственој власти то оставио знати будушчаја произшествија. Апостоли убо нису могли знати будушчаја, а да зна циганка, и телом и душом циганка, какову ћу ја имати супругу. Да они то знаду, где су новци закопани, не би они теби казивали, но сами би копали. То је за нас великоје шчистије да ми будушчаја не знамо. Да благодаримо Творцу за то повседневно, ибо не би ни једино ока мгновеније у спокојствију провели.

Да не заборавимо и девице оне по сели и по вароши, које у очи Божића секиру под главу полагају и на њеј спавају да би им будушчи их драги

на очи у сну изишао. Оне топе и олово и из различних фигур погађају, каков ће он рукодеља (занатчија) бити. Времја је већ да се ове деве от овакових сујевериј стиде и сраме, да не гледе у секире и у олово и да не кувају мртве главе и да скачут после кроз пенжер и прочаја.

Равно тако јест безумно когда кто сну верујет и мислит да он нечто значит. Сујеверије ово није ново. И древни су овде малоумије своје показивали. Оно се по целому свету распростерло и велике и мале себи покорило. Није ничто ново и разумне кадчто чути да су они ово и ово снили. Немци имају и књижице којекакове, које сне толкујут. Ми кажемо ако кој снит рибу или блато, бити ће болестан. Ако једе у сну шљиве, умрети ће му кто от рода. Кто снит пса, има непријатеља. Ако га је пес у сну ујео, зло, ако је само лајао, добро је: неће моћи душманин ничто учинити. Кому растит у сну коса или брада, има велику бригу, кому опадне, скинула му се брига с врата. Ако је кто радости сний, бити ће печален. Кому је кров из носа ишла, имати ће радост. По овому Каталогу можемо все проче сне расудити. Они вси имају равни крој.

У древња времена није оволико у свету било просвешченија колико сад. Свјашченоје писаније нам казујет да је Бог тогда чрез сне, но и то весма редко, неке муже учио что им делати треба. Овакови сны, о којима је у свјашченому писанију слово, овамо не принадлеже. Они су бивали при нарочних случајех, при наречених лицах, које је Бог к совершенију дјел неких употребљавају. Они су били само тогда и већ су прошли. Всичи сны не имају знаменија нити се толковати могу. Откровенија Божија чрезјестествена већ су престала. Кој убо сад на сне пази и предвозвешченија

нека у њима видит, онај показујет да је умом дете. Оваково што није само неразумно но оно је и против християнскога закона. Ибо где је у свјашченому писанију казао Спаситељ да ће нам Отец небесни чрез сновиденија будушче судбине наше откривати? Сновиденија су человјеку тако јестествена, како год што је јестествено спавати и мислити.

Дај да видимо како она бивају? Кто спава био луд или мудр, био стар или млад, може сањати. Что више, и пси сањају. Сновиденија јесу мисли и представљенија душе. Она је всегда дјествительна и всегда мислити мора. Что на њу дјествујет, она о оном мислит. Или предмети дјествујут на наше тело когда ми спавамо или сила вообразительна (која у сну тако дјествујет, као когда смо будни) представља души нашеј каков предмет. Душа и једнаго и другога сведома бива и мислит, само што не може тако остро, поњатно, јасно и тако определительно и сојузно мислити, когда чувства наша будна нису. Несојузност ова твори да ми Бог зна како противоположене вешчи сањамо и с предмета на други различнејши предмет скачемо. От туду се раждају достократно дивни и чудни сни који нас у једном ока мгновенију на тисјашчу миљ, и у рај и у пакао отнесу а потом внезапно у дом поставе. Како год што ми часто на вешчи мислимо које около нас повседневно бивају, часто на давнопрешедше, и како год што се часто с мислми нашими, рекао би, по целому свету шетамо, тако исто дјествујет дух наш у сну. Сад сањамо о вешчех које су около нас, сад нам онакове на сан дојду за које смо већ и заборавили били. Дух наш има силу састављати частице различных предметов и правити от њих један предмет. Ето како ми можемо

у сну видети вешчи које нећемо на јави никогда. Нам се у сну покаже онај кој је већ прежде двадесет љет умрео. Значит ли то да му треба дати за душу и упалити у церкви свешчу, да изгорит у ветр у пол подне. Ничто мењше от тог. То не значит ничто више но да је нам особитим неким путем предстао онај умерши и да смо се ми с њим тако договарали аки би он у животу био. Ако нам у сну падне на памјат каков предел, град, церква, ми то себи тако представљамо као кад смо будни, с тим само различијем што нам се чинит да смо на оном месту. Будни не можемо мислити да смо на оном месту где нисмо, ибо нам тело противословит, но у спаванију чувства утишала се јесу. Что легше человјек спава и што се више испавоао, то су му порјадочнишији и јаснишији сни, ибо тогда већ чувства више крепости имајут. Зато се вјашчша част сновидениј пред пробужденијем случава. Что бољше кто спава то мењше снива. Онај кој совсем добро спава, не снива ни мало. Вообшче сни зависе от всегдашњаго состојанија тела које или је весма здраво или болестљиво, или каков други узрок јест кој му не допушча мирно отпочивати. Тако дебела или густа кров производи страшне сне, а полни стомах смјатене и нејасне. С чим се человјек будан највише упражњава оно му и на сон исходит. Љути снива о боју, гневу, весели о мусики и гошченију, страшливи о дијаволу, авети, среброљубец о жесам с новци, солдат о битки, сабљи и пушки, неке девојке о белилу, руменилу и о момку. Из преднаведеннаго долгаго расужденија сљедујет да сновиденија јестествено бивају, да причину или у телу или у духу нашему имају, да ничто у будушче не значе, и да су ни више ни мењше но само мисли душе наше.

Ја сам некоје времја мислио да је шала, но скоро сам обистом видео да наши људи путештвије своје нешчастним почитују, ако их свјашченик најпре сретне. Ово једино велике части Сербов мњеније тако заплетеним и непоњатним правит Сербски Карактер, да се човек довољно надивити не може. Како се ово согласити може с нашим поњатијем, које ми, и достојно и праведно, о свјашченику имамо? Он со всеми нами приносит Творцу безкровнују жертву. Он предходит нашим молитвам. Он нас учит християнском закону. Он нам служит (или би поне морао служити) благоправним животом својим за огледало по којему се ми владати имамо. Ми все то признајемо. Ми јего чествујемо и у руку љубимо и ничто мењше не желимо да нас сретне когда пут предузимамо. Како треба ово разумети, ја то не знам, но само то знам да јешче неколико овакових вешчеј код нас има, којих би ја вољу имао у подлomu неких духу и у Интересу нашем тражити.

Всјакоје сујеверије, имало оно имја које му драго, всегда је за човека весма бедствено. Сујеверни губит чест, именије, здравије, спокојствије живота, живот и вечноје благополучије. Сујеверије је безумије и vsјаки сујеверни јест код разумних предметом презренија и поруганија. А и кто се не би оному ругао кој се онде страшит, где страха није, а онде се чему нибуд нада, где разумни упованију места не видит. Слуга или слушкиња, ако виде да господар их от ношчних привидениј и авети бежит, облекут се самми као авет и поплашивши јего творе по дому что им у главу дојде. Такови једин изучени злодеј может целоје общество страху у руке дати. Ја сам у овој књиги већ навео како је неки с белим чаршавом обвијен

човека от своје жене из постеле отерао. Ја ћу овде додати да је други у чаршаву дотле из Амбара (невредим, ибо кто би се усудио ударити на авет) жито крао, докле га нису напоследок видели, когда је из својего дома исходио и тако га познали.

Из реченаго vsјакому јест јавно да сујеверни достократно тшчету на именију својему терпити мора. Једному дошли цигани и уверили га да у јего соби многи новци закопани леже. Он се с њима договорит и почнет собу ископавати. Он, утружден послом, заспит обношч крепко, а цигани покупе где год что најду и без с Богом остај, отиду.

А здравије человекеско, коликократно је ово код малоумних терпило. Многи су достали велику болест, видевши Авет, други су у различне друге болезни падали. Онај кој је добио рану или пришт не тражит искусна човека да то обвије, но терчит к баби да даст обајати. Петр зна да је најболше на ден Константина и Јелени пустити кров. Он је при добром здравију, кров јему не досаждава. Обаче, како би он могао пропустити овај ден от године да кров не пустит? Он то учинит, ослабит и добијет грозницу. Марко је кровобогат. Лекар му совјетујет да даст себи пустити кров. Марко каже да сад тому није времја и да се то само на Константина и Јелену творит. Марко не сљедујет совјету. Марко ударит капља и Марко останет богаљ до смерти. Но кто би описао все оне многочислене прилике при којима се сујеверије на здравије наше ополчава и тоје разрушава!

Спокојствије живота! Что има смертни кроме тебе на свету? Творец је тебе у сердца наша с неба послао, а ми тебе сујеверијем из сердца гонимо.

Сујеверије је твој величајши непријатељ. О, како је можно да људи којих је свевишњеје Сушчество разумом обдарило, како је, велим, можно да они врага својего у персима својима носе!? Разум нас учит все што здравију и составу и благополучију нашему противно јест от себе удаљавати. А ми што творимо? Тражимо благополучија, тежимо к њему, а држимо се сујеверија које је благополучију противно. Како можемо ми и помислити да онај човек спокојно живити может кој се страшит сад от авети, сад от вештице, сад от дијавола? Не може ни једина ношч прејти коју би он без страха и попеченија провео. Совуљага му кречит пред домом. Јао, зло је, велит, умрети ће некто от фамилије. Пес урличе. Наопако и у зли час. Черв куца у греди. Он двигне главу с постеле, слуша. Воистину сат. У исто времја појде мачка по соби. Он је већ на полак умрео. Мертви га зној подузео. Зачто ибо је сујеверан и зато јадан и сожаљенија достојни човек, ибо је без разума. Није ли довољно да ми у животу нашему и без того не мало терпиме имамо, морамо ли бједствија наша непотребним страхом и непокојствијем духа умножавати? Сербљи, да не творимо тако! Зла она која су с урежденијем света сојужена да терпеливо носимо, нова, обаче, да не причињавамо. Перво уклонити не можемо, второ је у нашеј власти. Да употребимо разум кој нам је от Бога на употребљеније дан! Да сљедујемо словесем закона која на многих мјестах против сујеверија вопијут! Како можемо ми себе назвати свјатим Христова посљедоватеља именован, когда ми поверенија к њему не имамо и волимо се паче от мертвих твареј, от духов нечистих бојати нежелити все наше упованије на њего положити? Хоће ли, Братије моје, нас милостиви Бог љубити?

Хоће ли Он наш шчедри отец бити ако ми промислу јего не верујући којекаковим безделицама и мечтанијама дух наш покоримо и да сујеверија нами царствујут, себе попустимо?

Но да престанемо већ говорити о убитку и нешчистију, која сујеверије на почитатеље своје раскошном руком расипа. Да се постарамо, колико је можно, уме слабих смертних излечити и на пут истини извести. Да видимо које су средства, како се цели једин род от пагубнаго сујеверија ослободити может.

Первоје и силнешеје средство сујевериј избавити се јест правоје и сердечноје познаније закона Христова. Овај закон представља нам Бога као нашег отца, кој чада своја љубит и њих от всех бједствиј хранит. Овај закон нас учит да је Бог создатељ, управитељ и промислитељ целого мира. Јему су все силе јестества подложне, ничто без свјате јего воље на свету бити не може: Он судбинами чловјеческими управља, Он дајет живот и смерт, Он дајет благополучије, Он сам власт има попустити да ми у какво нешчистије паднемо. Ово знајући, како би се ја у Божијему созданију могао страшити от дијавола и от авети?

Сербљи, истина је то и свјата историјом потверждена истина да сердца, законом Христовим, сладким и благим овим законом, напојена, сујеверијама предати се не могу. Но закон Христов, сладка Братије, не состојит се само у посту и у посещченију цркве. Злодеј постит среду и пјаток и убија на Банстољу путешественике или отима им добро које су ови с љутим знојем стекли. Лицемерни онај и фарисеј посещчава цркву а речми убија брата и опорочава га. Нешчасни, такови се хвале да су православни христијани!

А имајут ли једну капљицу християнске крви у себи?

После закона второ средство победити сујеверија јест познаније јестества, но правоје и истиноје познаније. Ми, дакле, морамо познати све што је около нас на свету, како која вешч дјејствујет, каквово силе има и какова дјејствија произвести может. Ово сам се ја трудио у књиги овој по возможности мојеј исполнити. Добро би било когда би се кто от наших свјашчених лиц нашао који би науку християнскога закона простим и разумитељним, но топлим и сердечним јазиком написао. То је беспрекословно да оваково дело особитаго мужа изискујет. Но едали се от всех наших духовних ни једин к тому способен најти не может, то би весма печално било! А ово је, заиста, потреба, ибо ми до днес ни једне такове књиге не имамо. Ово је источник оне печали да: кто је пуштаија? Србин.

Человјек кој с јестественом науком (с Фисиком) није познат, пада из јединого заблужденија у друго. Он је подобен оному кој видећи да је вода код огња врити почела, то је од дијавола происходити, мислит. Други је довео при свјету луне магараца на поток напојити. Једва је магарац почео воду пити, луна зајде за облак и невидима постане. Вожд јего мислит да је магарац луну попио и расече му тербух. Овому подобно дјелајут вси који с Фисиком познати нису. Они остајут невјеже, остајут сујеверни. Ми, који смо Фисику читали и пречитали, уверени смо о многима вешчма, које прости не знаду. Ми се не бојимо комете, не бојимо ни змаја, ни кроваве кише, знамо како бива дуга, како гром, у нас не значит затменије луне ничто зло, но то бива тако јестественно као и земљетрјасеније. Ми смо чули да

се небо о богојављенију не отвара, да авети и вукодлака на свету не има. Ми смо уверени да планете над земљом царствовати не могу. Ми се смејемо когда узмемо календар у руке и у њему читамо да ће бити киша, лепа погода, снег или что таково и кажемо да онај кој га сочињава то напред знати не может. Ево, како знаније јестества всјуду свјет распростире и мглу сујевериј разгоњава.

Третије средство против сујеверија јест то да се ми из младости научимо всјаки предмет кој нам се чрезјестествен и подозритељен видит, точнејше просмотрјити и качество вешчи собственим искуством познати.

Ако ми при всјаком јављенију опите творити не можемо, то можемо ми о њем, междутем, расуждавати и јестествене какове причине тражити или разумне људе о том вопросити, а не абије на она сујеверна мњенија пасти која смо от наших старих чули. Ми ћемо видети да что смо до сад мислили да от дијавола или вештице происходи, все то јестествене своје причине има и да заиста у свету все јестественно бива. Само храброст и отрешеније треба имати, ибо кој ово двоје не има онај ће от шуштења листка у шуми устрашити се и мислити да је авет, онај ће, видевши зеца, обношч прекрестити и викати да воскреснет Бог и расточатсја врази јего. Шушти ли что или около дома твојего или у соби, лупа ли что у твојеј кухињи, видиш ли что двизати се у пољу, у шуми и пр., немој се страшити и абије авет и дијавола и вампира у глави носити. Онај каже да је видео у гробију свешчу горити. Но пак что је, није ли код наших обичај, зажешчи мертвим свешчу? Овај је видео мачку обношч ходити преко гробија и от мачке твори дијавола.

Но како год што треба искушавати јављенија, тако исто надобно јест и повести, које от старих слушамо, испитати а не абије као свјашченому писанију веровати. Не может человек веровати колико се ложних повестеј находит. Что се даљше река от источника удаљава, то она все вјашчша бива, тако бива и с повестију. Перви је видео керпу на плоту и казао да га је авет вијала. Други који га је слушао, већ је нечто додао и казујет да је авет била от три Фата. Трети зна что је авет говорила. Ове приповедке ако се умноже, могут и онаго ум смести, кој је већ расуждавати почео, ако он јешче довољно храбрости и мужества не има на сујеверија ополчавти се. Говорит ли се о каквој вешчи коју видиш бити против фисической науке, то свободно кажи да је превара, лаж и измишљеније и видићеш да си право имао. И тако не само что ћеш себе от сујевериј избавити но посрамити ћеш и оне кој су таково что изнели и сотворити ћеш да се и они со сујеверијем на веки опросте. То сут главнаја средства к разоренију и уничтоженију сујеверија. Ја желим от сердца да би всјаки, најпаче млади мој читатељ, такове всегда у готовости имао и при всјакој прилици употребљавао. Нека се всјаки потрудит к разоренију овага врага спокојствија нашего толико колико више может. Человјечество ће му благодарити. Род ће му прах благосиљати. Совјест ће му награжденије дати. Да се чемо многочислене чудовишта оваго главе. Кој једну отсече, служит человјечеству, роду, разуму. Благо мени ако таково дјејс вије будет малаго труда мојего!

(III 239—271)

СЛАВЕНОСЕРБСКИ СПИСАТЕЉ АТАНАСИЈЕ СТОЈКОВИЋ

Међу писцима који су се појавили крајем XVIII века као настављачи просветитељског и књижевног дела Доситеја Обрадовића најзначајнији је Атанасије Стојковић (1773—1832), доктор философије и члан немачких учених друштава, касније професор универзитета у Харкову¹.

Стојковић је непосредно деловао у српској књижевности свега неколико година, од повратка са студија у Немачкој (1799) до одласка у Русију (1804). Поред неколико псеудокласичних ода (*Ода о будућем заведењу наук философских у Карловце Сремстем, Сени П. Петровића епископа, На смрт бесмертног Јована Рајића*) и поучних песама (*Стихи каковим образом љубов у браку сохранили можно*) које немају већег значаја за ондашњу српску поезију, Стојковић је у том релативно кратком периоду оставио и четири занимљива прозна дела: философскороманескни спис *Кандор или откровеније египетских таин* (1800), сентиментални роман *Аристид и Наталија* (1801), велику *Фисику* у три тома (1801—1803) и *Сербски секретар* (1802), збирку образаца писама и других облика писмене комуникације². Сва ова дела настала су у интелектуалној и емоционалној клими коју можемо назвати доситејевском. У њима су дошле до израза оне идеје и књижевне тенденције које су се код нас први пут испољиле у делу Доситеја Обрадовића.

Али, иако као писац припада Доситејевој епоси, Стојковић је у књижевном сећању потомства остао више као Вуков противник него као Доситејев следбеник. Миш-

љење о њему полазило је превасходно од чињенице да је он био један од најогорченијих у табору непријатеља Вукове реформе а веома мало од његових дела која су настала пре те реформе и која имају значајно место у историји српске књижевности. Посебно је била кобна за његову књижевну репутацију улога коју је одиграо у борби против штампања Вуковог превода *Новог завјета*³. У очима потомства Стојковић је остао као пример надриученог, славољубивог и неморалног писца. Иако је овакво мишљење у великој мери оправдано, иако је Стојковић као човек изразито негативна личност⁴, иако је и његова улога у једној фази његовог књижевног деловања негативна, не би требало да ове чињенице буду пресудне у оцени вредности и значаја његовог дела узетог у целини. Карактер писца не поклапа се са карактером дела, па ни суд о писцу као човеку не би требало да буде истовремено суд о човеку као писцу.

Овде ћемо говорити о Стојковићу само на основу његовог дела и његове улоге у развоју српске књижевности. При томе ћемо имати у виду два кључна момента: 1. карактер књижевне епохе којој припада, 2. карактер дела које је створио, док ћемо његову личност, његов живот и карактер, као и његове свађе и сукобе са савременицима, оставити по страни.

КЊИЖЕВНА ЕПОХА

Раздобље у српској књижевности од појаве Доситеја Обрадовића 1783. до првих књига Вука Караџића 1814. раздобље коме припада и Атанасије Стојковић са својим најважнијим делима, можемо назвати Доситејевом епохом⁵. Доситеј је у то доба био наш најзначајнији и најутицајнији писац. Њему припада средишњи положај у епоси. Други писци раде или под његовим непосредним утицајем или у знаку идеја за које се он залагао. Поједини од њих свој главни задатак налазе у извршавању оних послова које је Доситеј поставио као најнеопходније за српску културу. „Господин Доситеј Обрадович открио је у поучитељних својих баснах желаније своје да би се какви Србин нашао, који би Фисику на свом језику за род свој издао. Ја се весма радујем да је на мене жребије пало испуњити желаније славнаг оваго мужа.“ Тим речима Стојковић почиње своје највеће дело, *Фисику*. Сличне примере налазимо и код мно-

гих других савремених писаца. Позивање на Доситеја било је, тако рећи, опште место у српској књижевности тог доба.

Књижевност Доситејеве епохе развија се великим делом у знаку даље разраде Доситејевог културног и књижевног програма. Поједини писци својим делом надовезују се на основне тематске, стилске и жанровско-морфолошке тенденције Доситејевог дела и развијају их даље.⁶ Све што се у тој значајној и, у много чему, пионирској епоси српске књижевности радило и стварало повезано је на овај или онај начин са именом и делом „просветоначелника“ и „Сократа“ српског, како су у то време а и касније називали Доситеја његови обожаватељи и следбеници.

Ако пођемо од језика који је владао у књижевности, Доситејеву епоху можемо назвати славеносербском као што ранију епоху у којој су деловали Захарија Орфелин и Јован Рајић, опет због језика, можемо назвати рускословенском. Доситеј се залагао за употребу народног језика у књижевности. Извесни писци прихватили су ту идеју и, заједно са Доситејем, покушали да је спроведу у праксу, али, ипак, ниједан од њих није могао да се сасвим ослободи старог књижевног језика. Други су, пак, били више за стари језик. Григорије Трлајић, иначе Доситејев пријатељ, супротставља се Доситеју и доказује да је „славјански“ погоднији за културно уздизање народа од народног језика. Стојковић сања о томе да сједини „силу Раичева и сладост Обрадовичева језика“. Али, упркос отпорима, народни језик незадрживо продире у књиге. Све је то језичку ситуацију тадашње српске књижевности чинило до крајности замршеном. У ствари, сваки писац је имао свој језик, и то у граматичком а не у стилском погледу. Њихови језици се крећу у разним нијансама од простонародног до црквенословенског. За ту језичку мешавину још тада је био уобичајен назив славеносербски језик. Такав језик представља једно од најважнијих обележја предвуковске књижевности па се цела та епоха може назвати славеносербском епохом а њени писци славеносербским писцима.

Не само у језику него и на другим плановима Доситејева епоха означава велики заокрет у српској књижевности. У њој је остварено оно што је Скерлић истакао као основну карактеристику нашег XVIII века: „излажење из средњег века и улажење у модерно доба,

одвајање од византизма и прилажење Западу, напуштање средњовековне црквене писмености и стварање савремене, световне, праве књижевности“.⁷ Други писци XVIII века који су претходили овој епоси, и Венцловић, и Рајић, а донекле и Орфелин, представљају више покушај да се стара култура прилагоди новим условима него заснивање нечег радикално новог. Доситеј излази пред српску културну јавност са захтевом да се из корена мењају основи на којима је почивала српска књижевност и српски народни живот. Његов књижевни и културни програм изграђен је на идеологији европске просвећености: ширење и популаризација науке, демократизација културе, веровање у свемоћ васпитања итд., која, у складу са српским приликама, добија и нека специфична, домаћа обележја: супротстављање традицији, народној и црквеној, пропагирање и преношење тековина западне цивилизације, просвећивање народа, схватање језика као средства просвећивања. Други писци, Доситејеви следбеници, раде сваки на свој начин на остваривању тога програма.

Али, иако их везује заједничко схватање да књижевност треба да служи просвећивању народа, ови писци се разликују по начину на који су реализовали то начело у својим делима. У вези са тим књижевност Доситејеве епохе, као и само Доситејево дело, може се поделити на две етапе. У првој етапи Доситеј је борбени просветитељ и реформатор који захтева радикалне промене у српској култури и друштвеном животу. У другој етапи он је више популарни књижевник који пише за „ползу и увесељеније“ народа и моралиста који се бави општим а не конкретним српским проблемима. Савремена књижевност пролази кроз исте фазе. У првој, упоредо са Доситејем, у знаку истих идеја а делимично и под његовим утицајем, делују писци: Јован Мушкатиновић, Емануел Јанковић и Михаило Максимовић, док у другој, између осталих, стварају: Григорије Трлајић, Атанасије Стојковић и Павле Соларић, сва тројица под већим или мањим утицајем Доситејевих идеја и Доситејевог дела.

Писци прве скупине као и Доситеј у првој фази свог рада представљају српску варијанту општеаустријског политичког и интелектуалног покрета јозефинизма. Све њих повезује борбени, антитрадиционалистички и антиклерикални програм реформи цара просветитеља Јосифа II који пропагирају и популаришу у својим де-

лима (пored Доситејевог *Живота и прикљученија, Совјета и Басана*, ту спада још пропагандно-полемички спис Ј. Мушкатиновића *Краткоје размисљеније о празници* 1786 затим једно од најзначајнијих дела јозефинистичке литературе *Что јест папа* 1784. у преводу М. Максимовића и књижица хумористичко-сатиричних афоризама *Мали буквар за велику децу* 1792. од истог писца). Заједничко је овим писцима и то што пишу скоро чистим народним језиком, сасвим у духу начела која је прокламовао Доситеј у свом *Писму Харалампију*. Најдаље је у томе отишао Е. Јанковић који на једном месту каже да не пише „у славенском него у материном језику“, јер није „Славјанин него Србљин“, а његове књиге нису „за Славјане нег за Србље“. Јанковићеве преведене и по-србљене комедије писане су скоро вуковским језиком.

Писци друге, постјозефинистичке етапе представљају у односу на јозефинисте извешан назад у питањима која су у јозефинистичком програму истакнута у први план. Њима недостаје онај борбени, критички, слободоумни дух који одликује прва Доситејева дела као и списе других јозефиниста. Калуђери и манастири, злоупотребе црквене хијерархије, црквени и народни живот нису више предмет њихове критике. Њихове теме су углавном општег карактера, као и Доситејеве у другој фази његовог рада. Идеја просвећивања народа и даље је оријентациона тачка њиховог деловања, али је они остварују више посредно него непосредно, више поучавањем него критиком. Они су поучени писци а не реформатори и друштвени критичари. Изузетак је унеколико А. Стојковић са својом *Фисиком*, али он је у њој развио само једну тему Доситејеве друштвене критике, тему народног сујеверја, а то без оне политичке актуелности која карактерише иступања Доситеја и других јозефиниста.

И у односу према народном језику постјозефинисти су назад у односу на јозефинисте. Трлајић се, као што смо видели, враћа „славјанском“. Стојковић пише мешавином рускословенског и народног језика. Слично је са Соларићем и другим писцима тог доба. Због тога се проблем књижевног језика мора поново актуализовати. Доситеј му се враћа у свом последњем делу, *Мезимцу*.⁸ Два млађа писца, Сава Мркаљ и Лука Милованов, покрећу питање реформе српског писма (1810) и дају нацрт српске азбуке која се не разликује много од данашње.⁹

Код њих се јављају идеје које ће избити у први план у наредној, Вуковој епоси.

Док су јозефинисти развили нарочито идеолошку страну дела Доситеја Обрадовића, борећи се за реализацију његове идеје о реформи српског друштва, српске културе и језика, писци који долазе после њих развијају даље основне компоненте његовог дела: науку и литературу. Код Доситеја наука и литература представљају на првом месту средства његове просветитељске пропаганде, што је дошло до израза нарочито у првој фази његовог рада. У каснијим његовим делима све се више испољава тенденција за осамостаљивањем тих супротних полова. Доситеј у то време преводи и прерађује приповетке и једну драму, с једне, и есеје, популарне расправе и једну научно-философску монографију (*Етика*), с друге стране. Исти процес настављен је у делима писца друге етапе Доситејевог доба. И Трлајић и Стојковић и Соларић су истовремено и литерати и људи од науке, Трлајић и Стојковић, уз то, професори универзитета у Русији. Сви они пишу истовремено и дела научног карактера (Трлајић искључиво на руском, Стојковић је дао енциклопедијску *Физику* на српском и велики број књига на руском језику, а Соларић је, поред низа научно-популарних списа, дао и прву географију на српском језику) и дела која спадају у чисту литературу (Трлајић је на „славјански“ превео једну Геснерову идилу као и једну приповетку са немачког и један роман са руског језика, Стојковић је дао сентименталистички роман *Аристид и Наталија*, а Соларић знатан број песама).

Књижевни рад ових писаца и у погледу стила наставља се на Доситеја. У Доситејевом делу дошле су до изражаја све главне књижевно-стилске тенденције и правци XVIII века: рационалистичко просветитељство и дидактика, просветитељски реализам, сентиментализам. Нарочито је занимљив однос рационалистичке и сентименталистичке стилске компоненте. Иако је био одушевљени поклоник разума, Доситеј је више пута показао да има чуло и за истине срца, „чувствитељног срца“, како га он назива. У његовим делима напоредо са партијама рационалистичко-просветитељског карактера налазе се емоционално-поетске партије у којима препознајемо неке од најважнијих стилских црта сентиментализма као књижевног покрета: величање осећања, идеализацију једноставних, необразованих људи и народа,

култ природе и у вези са тим развијен смисао за пејзаж, емоционалне изливе, исповест, а понекад и суморне, елегичне тонове итд. Писци друге, постјозефинистичке етапе наставили су се на ову сентименталистичко-поетску компоненту Доситејевог дела и развили је даље, као што су, претходно, јозефинисти развили просветитељско-рационалистичку компоненту његовог дела. И код Трлајића и код Стојковића, а унеколико и код Соларића, преовлађује сентименталистичка стилска тенденција. У њиховим делима налазимо исте оне стилске црте које су се први пут код нас појавиле у сентименталистичким партијама Доситејевог дела, с том разликом што се оне код Доситеја јављају напоредо са друкчијим стилским тенденцијама док су се код ових писаца испољиле скоро у чистом облику. Због тога се друга етапа Доситејевог доба може назвати сентиментализмом, а њени главни представници сентименталистима.¹⁰

Таква је била епоха у којој је Стојковић написао своја најглавнија дела: славеносербска, просветитељска, сентименталистичка и нада све доситејевска.

Какво је Стојковићево место у књижевности те епохе?

Одговор на то питање даће нам анализа његовог дела.

ДЕЛО

Од четири Стојковићева дела, која смо на почетку издвојили, говорићемо опширније о прва два: *Кандору* и *Аристиду* и *Наталији*,¹¹ док ћемо се на друга два, на *Физици* и *Српском секретару*, само укратко задржати.

Физика је најобимније и најпознатије Стојковићево дело. Оно што је Рајићева *Историја* у области националне историографије то је *Физика* у области природних наука: велика синтеза, капитално дело које је дуго остало непревазиђено. Чак ни љага која је пала на Стојковићево име због његове улоге у борби против Вука није могла да помрачи славу коју је на почетку свог књижевног рада стекао *Физицом*. Дело садржи систематско излагање о природним појавама и законима, поред физике у данашњем смислу оно обухвата и све друге природне науке изузев хемије. Иако популаран у начину излагања, Стојковић је по обавештености и по односу према научној материји на висини сувремене европске науке. Уступак необразованој српској публици

су честа телеолошка објашњења природних појава. Али *Фисика* није само научно дело. У начину њене обраде велику улогу играју чисто литерарни поступци, многе странице у њој имају књижевни карактер и вредност. Такви су лепо, надахнути описи разних природних појава расути по целој књизи, визије космоса и далеких светова и њихових становника, разговори са читаоцима о стварима које задиру у област практичног живота и нарочито велики број *причјечанија* у којима Стојковић даје рационалистичку критику народних обичаја и веровања. Због тога је *Фисика* и до данас сачувала извесну свежину и занимљивост, иако су знања која се у њој излажу највећим делом одавно превазиђена. Она показује не само шта се у Стојковићево време знало о природи него и како се доживљавала природа, она је истовремено поучавање о природи и доживљај природе, и наука и поезија.¹²

Сербски секретар је, као што је истакнуто, збирка образаца писмене комуникације, у првом реду писама која су разврстана у двадесет посебних група (љубавна, пријатељска, похвална, приповедна, трговачка и др. писма). Писма која су дата као примери конвенционална су и немају књижевног значаја. Међутим, Стојковић је у књигу унео опширан увод а уз сваку врсту писама краће уводе, у којима говори о правилима писања писама, улазећи, при томе, у питања стила не само писама него и свих „писмених сочињенија“, тако да његова књига заслужује скромно место у историји српске књижевнотеоријске мисли.

Друга два Стојковића дела, *Кандор* и *Аристид и Наталмја*, имају много већи значај у развоју српске књижевности од претходних: она стоје на почецима српског романа. Пре Стојковића имамо само преведене романе (Мармонтелов *Велизариј* 1777. и Дефоов *Робинсон Крузо* 1799). За два поменута Стојковићева списа може се, са доста разлога, тврдити да представљају прве самосталне огледе романа у новој српској књижевности, а то није мали и безначајан догађај.

Својим насловом *Кандор* подсећа на Волтеровог *Кандида*. Разлика је у томе што је Волтер узео француску а Стојковић латинску реч истог значења.¹³ И шири наслови једног и другог дела (Стојковићев наслов гласи: *Кандор или откровеније египетских тајни*, а Волтеров: *Кандид или оптимизам*) слични су по облику. Оба су састављена од два дела: први се односи на име главног

јунака, које није обично него симболично име, а други на смисао дела, први је литерарни, а други философски. Да ли је Стојковићев *Кандор* философски роман сличан Волтеровом роману?

Познавалац Стојковићевог дела Светислав Марић одриче му сасвим карактер романа. „*Кандор* није роман, каже он, није ни философски роман, какве је писао Волтер“ него је то „спис философске садржине“. Ипак, ни Марић не оспорава да у роману има „извесних елемената какви се у романима налазе“¹⁴.

Какав је однос између романескног и философског елемента у Стојковићевом спису?

Дело почиње као роман. Млади *Кандор*, син сиромашних родитеља, опрашта се једно јутро од родног краја јер намерава да иде у Египат у коме цветају све науке. Његову намеру омете појава неког тајанственог старца који га одведе на извесно скровито место, у прекрасни врт са кедровима који се до неба дижу и са мраморном палатом у средини, где га данима упућује у „египетске тајне“, тј. тајне мудрости. У ствари, старчев говор, који заузима највећи део књиге, представља само популарни преглед основних знања из науке и философије. Старчево излагање не тече континуирано, већ се прекида описима *Кандоровог* расположења за време учења. Пошто је са њим прешао све науке, старац га једне ноћи пробуди и уведе у „храм премудрости“ да му открије последње истине. У храму се старчево лице озари натприродном светлошћу. Био је то *Кандоров* анђео-хранитељ кога му је послао творац да га изведе на пут знања.

Кандор, према томе, има не само „извесних елемената какви се у романима налазе“ него и праву романескну фабулу у основи. Та фабула представља варијацију лутајућег мотива о „анђелу и пустињаку“ коју су обрађивали многи писци и пре и после Стојковића, између осталих и Волтер у философском роману *Задиг*. То би била још једна занимљива подударност између нашег и француског писца. У *Задигу* главни јунак, пролази кроз бројна искушења и опасности које служе као илустрација философске идеје романа да је човек играчка следе судбине која га непрестано баца из среће у несрећу и обрнуто. У средишту романа је сусрет између *Задига* и анђела Језрада. Улога анђела је да *Задигу* открије вишу истину која треба да баца светлост на његов животни пут. У сличној функцији се јавља анђео

и у Стојковићевом делу. Али ту је и битна разлика међу њима. Волтеров анђео понаша се као чаробњак. Он води Задига спознаји помоћу низа чудних, на први поглед неразумних поступака чије му значење после дешифрује. Стојковићев анђео понаша се као професор. Он одводи Кандора у чаробни врт где му одржи прави курс из философије и науке. И Волтер, додуше, напомиње да анђео прерушен у пустињака говори Задигу о разним стварима, али он не наводи његове речи. Стојковић, међутим, доноси све оно што анђео говори Кандору и тиме испуњава највећи део своје књиге.

Поред популарне науке, писац је у романескни оквир унео и три дуже философске песме што структуру дела чини још занимљивијом и сложенијом. Оно је мешавина прозе и стиха, научног и имагинативног, философског и литерарног, рационалног и емоционалног. *Кандор* није онакав философски роман какви су Волтерови романи, али ипак основну тенденцију његове структуре можемо означити као романескну. *Кандор* је примитивно конципиран, недовољно развијен и прилично наивно изведен философски роман који као такав потпуно одговара тадашњем степену развитка српске књижевности.

Кандор је књига о трагању за мудрошћу. Главни јунак обузет је, слично Доситеју, само једном страхћу, жудњом за знањем. *Аристид* и *Наталија* је, напротив, роман који нас уводи у свет осећања. Његови главни јунаци су Аристид и Наталија, љубавни пар и, касније, узорни брачни другови. Поред љубави, у роману се провлаче и друге емоционалне теме: пријатељство, родитељска љубав, синовска љубав, љубав према природи и према сеоском животу и раду. Овим позитивним осећањима супротстављена су негативна: верном пријатељству супротстављено је лажно пријатељство, а мирном и чедном сеоском животу — бучни, порочни живот у граду. Носилац негативног у роману је Алкид који Аристиду заводи на пут зла, откривши му опасна уживања у коцки и вину.

Али тематика романа се не исцрпљује у том црно-белом контрастирању добра и зла. Постоји такође опозиција између других, овог пута позитивних јунака романа: Аристид, Хелидона и Селијана. Аристид и Хелидон су пријатељи из детињства. У почетку оба живе срећно и безбрижно, Аристид на селу а Хелидон у суседном малом граду. Али Хелидона вуку његове ам-

биције и способности у велики свет. Он одлази у престо-ни град и постиже велики успех на владарском двору, али, оклеветан од завидљиваца, на крају пада у немилост. Судбина Наталијиног оца Селијана, о којој се укратко извештава у роману, супротна је Хелидоновој судбини. Пошто је рано упознао таштину светског живота, Селијан бежи у тишину једног полудивљег предела где учи сељаке како треба обрађивати земљу. Главни јунак, Аристид, није обдарен неким изузетним способностима као његов пријатељ нити се уздиже до животне мудрости коју поседује његов таст. Он је у свему просечан човек, по својој природи упућен на добро, али исто тако подложен негативним утицајима који га повремено гурају у зло. Али Аристид има два снажна ослоњања у животу који му увек изнова помажу да се, кад је залутао, врати на пут врлине, то су: љубав и рад. Мудрост коју проповеда роман је волтеровска мудрост: обрађуј свој врт. Та мудрост је супротстављена таштини великог света која је привукла, уздигла и на крају уништила Аристидовог пријатеља, даровитог и племенитог Хелидона.

У роману је обухваћен живот главног јунака од детињства до зрелог доба. У средишту је историја Аристидове љубави према Наталији од првог сусрета до свадбе што чини скоро половину књиге. Роман се на тај начин дели на три дела: први (I—V гл.) који обухвата Аристидов живот до доласка у Наталијино село, други (VI—XVII гл.) у коме је приказана љубав између двоје младих и трећи (XVIII—XXVIII гл.) у коме је предмет брачни живот Аристиде и Наталије. У првом и трећем делу писац приказује дуже периоде у животу свог јунака, догичући се само овлаш појединих догађаја. У другом делу он се усредсређује на догађаје који су се збили на једном месту и у кратком војенском периоду. Радња је због тога збијенија и концентрована, а ток збивања успоренији. Али чак ни у тим партијама писац није показао ни смисла ни жеље да прави сложене заплете како би фабулу романа учинио занимљивијом. Догађаји се нижу један за другим без веће повезаности. Роман уз то није завршен. У његовом поднаслову стоји „прва честица“. Друга „честица“ се није никад појавила. Није тешко схватити како би се роман могао наставити: простим долавањем нових догађаја, низањем. Али роман је и без тога целовит. Њему просто није ни требала друга „честица“.

Писац је довео своје јунаке до одређеног тренутка када су, пребродивши неке несреће, поново ушли у мирне воде породичног живота. Све што би се даље могло догодити нема великог значаја са становишта романа. Али то не значи да се роман не би могао наставити као што се могао и раније завршити.

У ствари догађаји сами по себи нису најважнији моменат у роману. Приповедачки поступци потиснути су у позадину поступцима друкчијег карактера, поступцима који непосредније извиру из основне моралистичко-сентименталне тематике романа. Ти поступци не долазе до изражаја толико на основном композиционом плану дела колико у структури поглавља од којих је дело састављено. За разлику од композиције романа која је лабава, епизодијска, поглавља имају чврсту, хомогену и затворену композицију. Карактеристично је уз то да деветнаест поглавља од двадесет осам, колико их је у књизи, имају симетричну композицију: најпре долази моралистичко разматрање, „расузденије“, о ономе што ће се догодити, а затим извештај о догађајима који су обухваћени у поглављу. Таква двоплана композиција огледа се и у сажетим заглављима, као нпр. у овом које стоји испред треће главе: „Величајши непријатељ јест гнев. Добро и зло у јестеству заједно. Хелидона званије. Печални растанак“. Заглавље се састоји од четири одреднице, прве две се односе на оно што је опште у датом поглављу, на моралне теме које су предмет „расузденија“, а друге две на оно што је појединачно, на личности и догађаје о којима се приповеда.

Стојковићева „расузденија“, иако се баве темама општег карактера, нису туђа наративној основи романа. Она су редовно подређена и мотивисана догађајима испред којих стоје као коментар. Поред тога, етичка мисао, која је експлицитна у наравоученијима, јесте чинилац који је присутан у начину на који писац приповеда о догађајима, чинилац који одређује његов поступак и стил. На своје јунаке и њихове доживљаје писац гледа очима моралисте. Етичко вредновање приказаних догађаја чини главну димензију романа.

Поред тог етичког становишта, које доминира у роману, постоје још два битна момента који одређују пишчев поступак: оријентација, с једне стране, на приказивање унутрашњег живота личности романа, а с друге — на сликање природе.

Аристид и Наталија има неке одлике психолошког романа. Тежиште приказивања у роману није на спољашњим него на унутрашњим збивањима, његов главни предмет је свет осећања његових јунака, пре свега главног јунака Аристиде. Догађаји о којима се приповеда у роману више су повод да се говори шта је осећао и преживљавао главни јунак неголи предмет самосталне обраде.

Психологија романа је наивна и детињаста. Аристидова склоност према пороцима, посебно према коцкању, мотивисана је утицајем рђавог пријатеља Алкида. Чим се Алкид појави, у Аристиду се разбуктају порочне страсти, а чим он нестане из романа, Аристид је чист и чедан као што је био и на почетку. Поред тога, психолошко сликање личности потиснуто је етичким валоризацијама које, као што је речено, доминирају у роману. Аристидова коцкарска страст нпр. више је повод за изражавање пишчевог моралног згражања према пороку него предмет психолошке анализе. Исто важи за позитивна осећања његових јунака: она су више повод за похвале и дивљења него предмет психолошког откривања.

Па ипак у роману има и правог психолошког сликања осећања, нарочито у поглављима у којима је приказана Аристидова љубав према Наталији. Аристид се заљубљује први пут и на први поглед. Његова љубав дата је у развоју од првог, наглог избијања до тренутка када се Аристид осмелио да вољеној девојци открије своја осећања. Приказане су и све пропратне појаве љубави: усамљеничка размишљања и туговања, снови, избегавање људи, шетње по пустим местима, збуњеност у присуству вољене девојке, очајања, сумње, надања итд. Има места која нас изненаде психолошким продорношћу. Писац прониче у она халуцинантна стања заљубљености када човеком овлада „мечтаније“, када се мешају сан и јава, стварно и нестварно. Ево једног таквог места из VIII главе у којој су, поред осталог, описане и „фантазије“ заљубљеног Аристиде:

„С тјашким srcцем он с постеле устане и по соби ходити зачне. Он нешто чује. Узме на ухо. Није ничто. Опет хода. Стане и слуша аки би кто у уши говорио“.

Понекад су Аристидова расположења повод за читаве мале психолошке студије. Такво је нпр. „расузденије“ на почетку IX главе у коме се анализира оно добро познато стање психичког кочења које се јавља

у човеку у тренутку када хоће да искаже неку дубоку тајну свог срца. Психолошки контекст садржан је и у дијалозима, којих је највише у овом делу романа, нарочито у онима које воде Аристид и Наталија. Наталија, којој је узрок Аристидовог стања непознат, пуна је пријатељске брине и наклоности према њему. Аристид у својим речима стално кружи око главног мотива али се никако не усуђује да га открије. Он даје неодређене наговештаје о правом узроку свога стања, а на сасвим одређена питања пружа нетачне одговоре. Истовремено, понашање га одаје, показујући шта му је на срцу. И на крају, кад дође до љубавне изјаве, Аристидов говор је свечан, патетичан, пун великих речи, а њен смеран, помало морализаторски интониран, али и женски опрезан. „Ја тебе из твојих благородних дјел познајем, но срце је твоје мени јешче страно“, тако она одговара на ватрене Аристидове изјаве. Овде као и на многим другим местима писац показује профињено чуло за мале истине срца, за психолошко нијансирање сродних осећања.

Приказивање унутрашњег живота јунака допуњује се сликањем природе. Природа је, у извесном смислу, једина спољашња реалност у којој живе јунаци романа. У делу нема приказивања друштвене средине, друштвених односа и друштвеног живота. Прилике у граду у коме се Аристид одао својој коцкарској страсти, нарави, обичаји и односи у високом друштву у коме се крећу Хелидон и његова сестра Софија као и односи који владају између Аристида, сеоског поседника, и његових „поданих“ сељака, приказани су увек на исти начин: морализаторски уопштено, без улажења у конкретне, временске, просторне и социјалне моменте који одређују положај и судбину његових јунака. Ми ништа не знамо о томе где се налази „прекрасни предео“ у коме живи његов јунак као ни „престони град“ и други градови о којима се говори у роману. Не знамо такође ништа о времену у коме су његови јунаци живели нити о народу коме су припадали. Природа и оно што је дато као антитеза природи, град, а не друштво и друштвени односи, представља реалност у којој живе јунаци романа.

Иако Стојковић познаје разорне уништавачке силе које делују у природи — то показују описи природних стихија у *Фисици* као и опис буре која је опустошила Селијаново село у *Аристиду и Наталији* — у његовом

сликању природе преовлађују благи и ведри, идиллични тонови. Сеоски предео, главни предмет његових слика и визија, обавијен је атмосфером рајске чистоте и безазлености. Карактеристичан је назив „Јелисејско поље“ за једну „опшчествену ливаду“ коју Стојковић описује у десетој глави романа. Визија Јелисејских поља је централна слика природе у Стојковићевом роману. Сва поља која он описује су „блажена места“, рајска, Јелисејска поља. Природа која је дата у роману није природа реалних, конкретних пејзажа него апстрактна, идеализована природа изграђена у складу са одређеном филозофском и моралном идејом на којој се заснива роман. Уместо живописних и разноликих пејзажа, у роману имамо једну једину слику, до крајности упрошћену, скоро схематизовану, развијену у многобројним варијантама, али слику богату лирским сугестијама и тоновима који се доживљавају као елемент поетске атмосфере дела.

По свом основном књижевном карактеру *Аристид и Наталија* је поетски роман. То се најпре огледа у његовој тематској оријентацији на подручја која су преваходно предмет поетског: на унутрашњи свет осећања и на природу. Те две основне реалности романа међусобно се преплићу и прожимају тако да је немогуће одвојити оно што је изнутра од оног што се догађа напољу. Карактеристичан је опис олује из VI главе. Тај опис не почиње, као што би се могло очекивати, моментима из спољашње стварности него подацима о душевном расположењу главног јунака: „Недалеко от места намјеренија својего чувствује он неку особиту тјаготу на срцу својему“. Писац пита свог јунака да ли је та „тјагота“ последица „тјажести“ ваздуха или његове узнемирене савести. Душевна тежба први је знак олује која се приближава и која ће подједнако унети узбурканост и пустош у околној природи и у души јунака. Сlike природе не стоје саме за себе тећ су дате у дејству на човека и његова осећања. Лепоте „Јелисејског поља“ „дјествоваху“ на Аристидово срце и утврђиваху „образ“ који је он начинио, тј. да то није обична него рајска ливада. С друге стране, у испољавању осећања која носе његови јунаци, нарочито осећања љубави и пријатељства, природа игра велику улогу. Аристидову љубав потхрањује како лепота и чистота лика вољене девојке тако и чар „восхититељних“ поља која окружују места њихове љубави.

Поетски карактер дела произлази из хармоније тих двају основних тематских компоненти дела: осећања и природе. Привлачност романа најмање је у ономе што чини роман као такав, у ликовима и догађајима, у романескном свету. Њу треба тражити у специфичном поетском штимуту романа, у атмосфери благодати, ведрине, чистоте и прозачности која обавија његов свет, у „тишини невиности“ која влада у њему.

Стилско јединство дела не нарушава се ни морализаторском интонацијом приповедања нити чак посебним „расузденијима“ којима писац прати ток збивања. Морал романа је исто толико наиван и детињаст као и психологија његових јунака и свет који је у њему приказан. Моралистичка разматрања немају у њему општи, философски значај, као што је то нпр. случај са Доситејевим моралним максимама, њихов значај је искључиво књижевни, поетски. Морализирање у *Аристиду* и *Наталији* само је посебан угао гледања на збивања и личности о којима се говори у делу. Она су просто уткана у структуру романа. Њихова чврста повезаност са контекстом огледа се такође и у стилском изразу романа. Нема никакве битне разлике у стилу чисто приповедачких партија и моралних „расузденија“: исти свечани, лирско-патетични тон, исте кратке, говорно интониране реченице које се нижу у убрзаном ритму, исто језичко лавирање између српске и словенске лексике и синтаксе, српских и словенских граматичких облика налазимо и у једнима и у другима.

Стилско јединство постоји не само између разних елемената од којих је роман изграђен него такође између овог и других Стојковићевих дела. Постоји нешто што повезује сва три главна дела овог писца, и поред тога што она припадају не само различитим жанровима него и различитим дисциплинама, постоји одређени лични тон који је истоветан у сва три, постоје јединствени ставови, идеје, тенденције, исто основно расположење које је заједничко и *Кандору*, који је спој науке и литературе, и *Аристиду* и *Наталији*, који је чиста литература, роман, и *Фисици*, која је монографија о једној научној дисциплини.

Полазећи од тог стилског јединства главних Стојковићевих дела, можемо прићи проблему њихове оригиналности на друкчији начин него што се то до сада чинило. Не смемо искључити могућност да је Стојковић сва три дела или било које од њих радио према неком

изворнику који је данас непознат и који ће се једног дана можда утврдити. Али та могућност не може довести у питање основну оригиналност његових књижевних радова а самим тим ни њихов значај у развоју нове српске књижевности. Ако је за карактер и значај једног дела примаран начин обраде а не изворност грађе од које је саздано, онда је несумњиво да су три Стојковићева главна дела у бити оригинална, јер сва три носе јединствени печат који можемо назвати пишчева личност или пишчев стил. Видели смо да је за *Аристиду* и *Наталију* од најмањег значаја управо оно што дело чини романом и што је, евентуално, могло бити преузето са неког страног извора а да роман постаје значајан и занимљив због личног, сентиментално-патетичног тона који доминира у њему и чини да га доживљавамо као превасходно поетско дело. Исто важи за *Фисику*. Оно што то дело чини јединственом појавом у нашој тадашњој књижевности нису научне чињенице изложене у њему нити систем научних погледа на коме је засновано — све је то могло бити преузето из било ког савременог уџбеника физике — него начин излагања научних истина, доживљај природе, егзалтације пред природним лепотама, удаљавања од предмета у разним правцима итд., дакле све оно што *Фисику* чини не само научним него и књижевним делом и што је приближава другим Стојковићевим делима, посебно његовим романима.

У прилог оваквом схватању оригиналности код Стојковића навешћемо и један податак из његове биографије. Стојковићеве колеге на Харковском универзитету сматрале су Стојковића не толико оригиналним научником колико вештим компилатором и одличним говорником који је умео да утиче на своју средину. Та својства могла су много више доћи до изражаја и још више значити у једној књижевно и интелектуално неразвијеној средини каква је била српска него у Русији где су постојале знатније књижевне и научне традиције. Управо је Стојковићева речитост, његова књижевна обдареност и његов смисао да прави веште компилације, била изванредно значајна и плодносна за тадашњи тренутак српске културе.

У том смислу Стојковић је занимљива и оригинална појава у српској књижевности на прелазу XVIII и XIX века. Чим је српска књижевност изишла из тог прималачког, подражавалачког стадијума, чим је почела да

прави самосталније кораке, да открива своје сопствене, аутентичне вредности, Стојковић је, као и други писци који су се напајали на истим изворима, изгубио тло под ногама. Није, стога, чудно што се Стојковић, иако је живео у страном свету, сврстао у табор противника Вукове културне револуције, која је управо била тријумф изворних стваралачких снага српског народа и која је довела у питање многе резултате које су српски књижевни предузетници постигли на својим ходочашћима европској култури.

Јован Деретић

НАПОМЕНЕ

1. Атанасије Стојковић рођен је у Руми 1773. у сиромашној породици. Завршио је основну и непотпуну средњу школу у Руми, средње школовање је довршио у мађарским гимназијама у Шопрону и Сегедину, студирао је физику и математику у Гетингену, на једном од најпознатијих немачких универзитета. Вратио се у отаџбину као доктор философије и члан Гетингенског ученог друштва и Јенског природњачког друштва. Почетком 1804. отишао је у Русију где је постао професор новооснованог универзитета у Харкову. Био је један од највиђенијих професора тога универзитета. Два пута је биран за ректора (1807—1808. и 1811—1813). Пензионисан је 1813. због једне афере која га је компромитовала. После пензионисања живео је и даље у Русији, највећим делом у Петрограду. Умро је 1832. као државни саветник и поседник великог спахилука у Бесарабији. За све време боравка у Русији одржавао је везе са отаџбином и узимао активног учешћа у српском културном и књижевном животу.
2. Као професор Харковског универзитета Стојковић је објавио низ научно-популарних књига и уџбеника на руском језику. Његов рад на руском језику је много обимнији него рад на српском језику. Непотпуна библиографија његових руских радова, коју је дао Св. Марић, садржи тринаест наслова. Посебно треба истаћи његове обимне уџбенике: *Систем физике*, *Основна начела физичке географије* и *Основна начела физичке астрономије*. Од његових већих радова насталих у Русији, српској књижевности припада једино његов српски или тачније славеносрпски превод *Новог за-*

вјета (Св. Марић, *Грађа за библиографију о А. Стојковићу*, Зборник МС за књижевност и језик, I, 1954, 173—179).

3. Стојковићу је 1823. поверено да прегледа Вуков превод *Новог завјета* и да га језички поправи. Пошто је сматрао да је Вук преводио на „скаредном“ наречју, Стојковић се заузео да спречи штампање Вуковог превода у Русији и сам се подухватио посла да преведе *Нови завјет* на српски језик. Његов превод се појавио у Петрограду 1824 (друго издање у Лајпцигу 1830). Стојковић је оптужен да је плагирао Вуков превод, да је народни језик тог превода прерадио на славеносрпски. Оправданост те оптужбе први је оспорио Светислав Марић (Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. XVII, 1969). Али без обзира на то да ли је и колико је Стојковићев превод самосталан у односу на Вуков, чињеница је да је Стојковић омео Вука у једном од најважнијих његових послова, да је допринео да се Вуков превод *Новог завјета* штампа са више од четврт столећа закашњења (1847). Српској књижевности био је потребан у том тренутку Вуков српски а не Стојковићев славеносрпски превод *Новог завјета*. Стога је Стојковић својим преводом нанео штету не само Вуку и његовом раду него и целој српској књижевности.

4. Вук у једном писму прича како је Стојковић покушао да српске емигранте у Русији насели на свој спахилук као кметове: „Поклонили му Руси пусту земљу, па он био дошао (са излаганим писмом од Црнога Ђорђа) да води наше Србље, да и насели, да му буду робови, кад Србљи нису ћели да иду, а он им рекао, да ће и предати паши, а Србљи му рекли: „Тамо њему матер“ с пашом, ти нити си нас извео од паше нити нас можеш њему предати, а он онда рекао, да ће им изосијецати носове, и уши, па и с козацима оћерати преко Дњестра у Русију; онда Србљи повичу: коље, браћо! Тако ти се Стојковић окани Срба“.

О Стојковићу има рђаво мишљење и прота Матеја Ненадовић, који за то није имао личних разлога као Вук. На свом дипломатском путовању у Русију 1805. Прота и његови сапутници стигну у Харков где им двојица Срба, професора универзитета, Атанасије Стојковић и Тодор Филиповић, понуде да их прате до Петрограда. Устаничким депутатима се више допадне

Филиповић те се одлуче да њега узму. Један од њих примети: „Ако овог већег (тј. Стојковића) поведемо, ни на по пута без кавге нећемо моћи отићи, и нај-после узеће нам и кола па се он возити а ми ићи пешке“. Кад је сазнао да је изабран његов колега а не он, Стојковић је све учинио да овај не добије од универзитетских власти дозволу за одлазак, тако да су се устанички депутати морали послужити фалсификованим Карађорђевићевим писмом да би га добили.

Овај негативни Стојковићев лик потврђују и историјски документи. Навешћемо један пример. Године 1810. Стојковић је путовао у Угарску. Путовање је, поред осталог, искористио и за то да накупује разноврсну робу која је имала прођу у Русији, па је на повратку почео да тргује том робом. Ствар је изишла на видело и претворила се у велики скандал. Против Стојковића је подигнута оптужба у којој је, поред осталог, изнесено да је „од Универзитета направио трговачку радњу, имајући у подруму велике количине вина које продаје“, да је трговао не само вином него и „гранатама, бакрорезима, свиленим пантљикама и тракама“. Стојковић, који је тада био ректор, морао је да поднесе оставку. Тако је његова универзитетска каријера неславно завршена (в. о томе у монографији Јована Радоњића *Атанасије Стојковић*, Глас САН, ССХИ, 1953, 138—143).

5. Тај назив предложио је за назначени период Тихомир Остојић у свом приказу на Скерлићеву књигу *Српска књижевност у XVIII веку* (Archiv für slavische Philologie, XXXII (1911), 239).
6. Ј. Деретић, *Поетика књижевног дела Доситеја Обрадовића*, Књижевна историја, II (7), 1970, 503—504.
7. Јован Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд, 1923, IX.
8. Ј. Деретић, *Проблеми књижевног језика у књизи Доситеј и његово доба*, Београд, 1969.
9. Ј. Деретић, *Мркаљев азбукотротрес у истој књизи*.
10. О сентиментализму в. радове Драгише Живковића: *Одјаци сентиментализма у српској књижевности XVIII и прве половине XIX века* (Савременик, 1955, бр. 9, 261—277) и *Почеци српске књижевне критике* (Београд, 1957, 25—39) и рад Ј. Деретића *Доситеј као „човек осећања“* (у књизи *Доситеј и његово доба*).

11. Исцрпнију анализу оба Стојковићева романа дали смо у студији *На почецима српског романа — Атанасије Стојковић*, Књижевна историја, II (8), 1970, 713—736.
12. О *Физици* в. радове Стевана Милованова *Физика у Срба* (Летопис Матице српске, књ. 145, 1886, 6—22), Светислава Марића *Природне науке код Срба у Војводини крајем XVIII и почетком XIX века* (Летопис Матице српске, књ. 363, 1949, 155—171) и Бранка Ђурића *О првој српској физици и њеном писцу Атанасију Стојковићу* (Наука и техника, VII, 1951, 237—249).
13. Латинска именица *sandor* значи искреност, поштење, а француски придев *candide* значи простодушан, искрен.
14. Св. Марић, *Да ли је Стојковићев Кандор роман?* Научни зборник Матице српске, серија друштвених наука, 1, 159—165.

РЕЧНИК

абије — одмах
аки — као, као да

багрјани — пурпурни
балсам — мирис
балсамски — миришљав
бездјејствен — беспослен
бездјелије — нерад, беспослица
беспрекословено — неприкосновено
бешчислени — безбројни
бједствен — очајан, опасан
благодареније — захвалност
благодјејаније — добротворство
благодјетељан — добротворан
благодјетељствовати — чинити добро
благоображеније — смерност
благополучан — срећан
благополучије — напредак, благостање, срећа
благопријатије — наклоност, повољност
благоразумије — разборитост
благоухајушчи — мирисни
бљадословије — празан говор
бољше — више
борствовати — борити се, супротстављати се
брег — обала

важити — вагати, бити тежак
вдова — удовица
вес — сав
вертоград — башта, врт
верхност — површина

весна — пролеће
 вешч — ствар
 вешчествено — стварно
 вешчество — материја
 взаимно — узајамно
 взискати — тражити
 вид — врста, вид
 висонарјаччи — који високо лети
 вјалост — млитавост, тромост
 вјалчи — виши
 вјежество — знање
 влајушчи — колебљив
 внезапе — изненада
 внезапни — изненадни
 внешњи — спољашњи
 вниманије — пажња
 внуреност — унутрашњост
 внурењи — унутрашњи
 воверити — поверити
 водворити се — удворити се, удомаћити се
 водрузити — удружити
 возбранити — забранити
 возбужден — побуђен
 возвращеније — повратак
 возгласити — огласити
 воздвигнут — подигнут
 воздвиженије — успон
 воздиханије — уздах
 воздјелавати — обрађивати
 воздјеланије — обрађивање
 воздухокружије — кружење ваздуха
 возивати — позивати, призивати
 возљубљени — драги
 возможност — могућност
 возносити — подизати, уносити
 возобновити — обновити
 возродити — родити, препородити
 волнијевидно — у облику таласа
 волновати се — таласати се
 волхв — чаробњак
 вообразитељна сила — уобразиља
 вооружати — наоружати
 вопль — вапај
 вопрос — питање
 воскресеније — васкрсавање, оживљавање

воспалјивати — распаљивати
 воспоминаније — успомена
 восторг, восторженије — узбуђење
 восхититељни — који усхићава, одушевљава
 восхишчен — усхићен
 восходити — пети се
 вразумитељно — разумно
 врајла — госпођица
 всеведущчи — свезнајући
 всегдашњи — сталан
 всемогушчество — всемогућство
 всјаки — сваки
 всује — узалуд
 втеченије — утицај
 втори — други

гад — гмизавац
 глубина — дубина
 глубок — дубок
 глубочајши — најдубљи
 горест — туга, јад

движеније — кретање
 двизати, двизатсја — кретати се
 дебри — долина
 дерзновеније — смелост
 дјејствитељни — стваран
 дјеланије — радња, дело
 добродјетель — врлина
 довод — разлог
 долгота — дужина
 домостроитељство — кућанство
 достократно — често
 достопамјатни — вредан памћења, знаменит
 дшчер, дшчи — кћи

жажд — жеђ
 животна — животиња
 жизн — живот
 житејски — животни
 жнец — жетелац

заблужденије — заблуда
 затменије — помрачење
 заутра — сутра

зреније — поглед
зри! — гледај!

збо — јер
изјатије — изузетак
изобрести — пронаћи, изумети
изобретано — пронађено, израђено
искуси — искуство, огледи
испештрен — ишаран
исполин — див
испољеније — извршење
истиноподобан — сличан истини
источник — извор
ишчадије — пород

јазва — туга, жалост
јего — њега, његов
јеј — њој
јеја — ње, њен
јему — њему
јестество — природа
јешче — још
јуност — младост
јуноша — младић
јуношески — младићки

каков небуд — било какав
кастрола — шерпења
кипеније — врење
киченије — разметање
коликократно — колико пута
корабелник — бродар, морнар
корабљ — лађа
корабљекрушеније — бродолом
кормило — крма
красан — леп
красота — лепота
крепост — снага
кротост — кроткост, смерност

ларфа — маска, образина
лес — шума
лесни — шумски
липки — лепљив

луча — светлост
лучши — бољи

љубоведеније — радозналост

мртвеност — мртвило
мгновеније — тренутак
мзда — награда, плата
мир — свет
мними — тобожњи, привидан
многократно — много пута
мњеније — мишљење
молчаније — ћутање, тишина
молчати — ћутати

набљудавати — посматрати, пазити
набљудатељ — посматрач
наименованије — назив
наипаче — нарочито
насекомије — инсекти
насишчавати — наслађивати
настављеније — поука
настојашчи — садашњи
натура — природа
начати — почети
невооружан — ненаоружан
невјежество — незнање
невкушатељни — неукусан
неизглагогани — неизрецив
неизмен — постојан, веран
неистовствен — јаростан, помаман
неишчетни — неизбројан
нелицепријатност — непристрасност
ненавист — мржња
необитајемни — ненастањен
неподвижни — непокретан
неподражајемни — који се не може подражавати
непорјадочни — без реда
непремен — непрестан
неприличествовати — неприличити
непричастен — неумешан
непрошен — немољен
нескверни — непокварен
несојужност — неповезаност
нестерпиви — неподношљив

неудоб поњатни — тешко схватљив
 неусипан — неуморан
 нешчастије — несрећа
 нешчастни — несрећан
 низвергнути — оборити

обаче — ипак, међутим
 обвиновљавати — окривљавати
 обиватељ — становник, житељ
 обикновено — обично
 обиманије — загрљај
 обитавати — становати
 обитајени — настањен
 објатије — загрљај
 облагообразити — оплеменити
 облечен — обучен
 облијати — полити, пролити
 обманшчик — обмањивач
 обољетни — овогодишњи
 образ — слика, лик
 образосечец — вајар
 обрашченије — окретање
 обстојатељство — околност
 општество — друштво
 овошчије — воће
 одејан — одевен
 очекивати — очекивати
 ополчавати — окомити се
 опорочавати — клеветати
 опороченије — клеветање
 определитељни — одређен
 определити — одлучити
 опредељеније — одлука
 освидетељствовати — посведочити
 осклабнути се — насмејати се
 осторожност — предострожност
 отвергнути — одбацити
 отвјет — одговор
 отвјетствовати — одговорити
 отвјешчати — одговорити
 отвлечени — одвојен
 отечески — очински
 отечество — отаџбина
 отјагошчавати — отежавати
 отмашченије — освета

отрасл — грана, огранак, порекло
 отрицатељни — одричан, негативан
 отчајаније — очајање
 опшчущавати — осећати
 охота — жеља, воља

пагуба — пропаст, погибија
 памјатствованије — сећање
 паче — више, чак
 первенствујуши — прваци
 перпедикуларан — усправан
 пестрен — шарен
 пестрота — шаренило
 печал — туга
 печалан — тужан
 питаније — храна
 пишни — раскошан
 пјатно — пега
 пјеније — певање
 поверхност — површина
 повседневно — свакодневно
 повторовати — понављати
 погода — време
 погрузити — потонути, загњурити
 погребавати — сахрањивати
 подозреније — сумња
 полза — корист
 получити — добити
 помежни — околни
 понеже — пошто
 поњатије — појам, разумевање
 поњатни — разумљив
 попеченије — брига
 посвјашчен — посвећен
 посев — усев
 посљедоватељ — следбеник
 поспешити — пожурити
 почтеније — поштовање
 почти — скоро
 преврашчати — превртати
 предваритељно — претходно
 предводителство — водство
 предвозвешчавати — предсказивати
 предпријатије — предузеће
 предрасудженије — предрасуда

прежде — пре
 преимущество — предност
 прелест — драж, љупкост
 прелститель — обманљивач, лицемер
 прелстительни — заводљив
 препитаније — храна
 препјатствије — препрека
 препојасан — опасан
 пререканије — прекор
 преступљеније — преступ, злочин
 претиканије — спотицање
 призреније — обзир
 прилив и отлив — плима и осека
 приљжаније — марљивост
 принадлежати — припадати
 присовкупити — придружити
 притјагатељни — који привлачи
 притјагатељна сила — сила привлачења
 причина — узрок
 пришествије — долазак
 прозјабавати — расти, опстојати
 прозјафеније — биљка
 проишествије — последица
 прољетије — пролеће
 просити — молити
 прохладженије — расхлађивање
 прочи — други, остали
 прошеније — молба
 публични — јавни

равнитель — екватор
 равновесије — равнотежа
 разве — осим
 растеније — биљка
 ревниност — завист
 ревнитель — марљив човек
 ревност — марљивост
 реченије — израз

свидјетель — сведок
 свидјетельствовати — сведочити
 свјашчени — свештен
 свједеније — упутство
 свједом — онај који зна
 свјет — светлост

сиреч — то јест
 скверни — гадан, мрзак
 скорб — жалост
 скорост — брзина
 скоротечец — тркач
 скудост — оскудност
 скуп — шкрт
 сљедоватељно — према томе
 сљедствије — последица
 совјест — савест
 совјет — савет
 совокупљеније — окупљање
 согласије — сагласност, хармонија
 содјеловати — чинити
 сожитель — жител
 созвјездије — сазвезђе
 созданије — створење
 сојужен — повезан
 сојуз — повезаност, веза, савез
 сокровен — тајан
 соответствовати — одговарати
 сопрјавати — спајати, повезивати
 сопрјажен — скопчан, спојен
 состав — састав, склоп
 состојаније — стање
 сочеловјек — сабрат
 сочетати — спојити
 спутешественик — сапутник
 средоточије — средиште
 старост — старост, старање
 степењеније — хијерархија
 стократно — стоструко
 стужа — студен
 сугубо — нарочито, особито
 сумнительство — слутња, забуна
 сушчество — биће
 сушествовати — постојати
 сходствовати — подударати се
 счисљавати — рачунати

таки — одмах
 твар — материја, тело
 творительни — стваралачки
 творчество — стваралаштво
 тезоимени празник — имендан

тезоименитство — имендан
теплиши — топлији
теченије — ток
тимпан — бубна опна
тишчекратно — хиљаду пута
тјажест — тежба
токмо — само
торжествен — свечан
торжественије — светковина
торжество — свечаност, светковина
торжествовати — прослављати
точир — кратер
точњејши — најтачнији, најпрецизнији
трепешчушчи — који подрхтава, дрхтаћи
тужашчи — који тужи
тшчета — штета

убо — дакле
увјешчавати — опомињати
увјешчатељни — који опомиње
удоборазумитељни — лако разумљив
удовољствије — задовољство
ујазвљавати — уцвјељивати
ујазвљен — уцвјељен, тужан
уједињен — усамљен
уједињеније — усамљеност
укрепити — оснажити
унивати — туговати
уничтожајушчи — који уништава
уничтоженије — уништење
упованије — нада
упиватељни — који доноси насладу
упражњавати — вежбати
упражњеније — вежба
усопши — покојни
усугубљен — повећан, појачан

фалаге — класе за везивање ногу при шибању

хотеније — хтење
хотја — макар
художество — уметност, вештина

цитирати — призивати
цјелитељни — лековит
цјеломудрије — чедност

част — део
черв — црв
червен — црвен
червеност — црвенило
черн — црн
чертог — ложница
чест — част
честовати — поштовати
честност — поштење, честитост
честократно — често пута
число — број
чрево — црево
чрез — кроз
чрезвичајан — необичан
чрезвичајно — необично
чувствитељни — осећајан
чувствованије — осећање
чувствовати — осећати

шар — небеско тело
шествије — ходање, путовање
шестовати — ићи
шчастије — срећа
шчастљив — срећан

УЗ ОВО ИЗДАЊЕ

Овај избор из дела Атанасија Стојковића обухвата његов роман *Аристид и Наталија* у целини и већи број фрагмената из *Фисике*.

Роман *Аристид и Наталија* објављен је 1801. у Будиму у универзитетској штампарији под насловом: *Аристид и Наталија од А. Стојковича. Перва частица*. У овом издању изоставили смо одредницу *перва частица*, пошто се друга частица, други део, није ни појавила. Изостављена је такође посвета која гласи: *Купцу и обиватељу тријестинскому господару Драгутину Теодоровичу искреному пријатељу и шчедрому благодјетељу својему посвешчајет списатељ*.

Три тома *Фисике* изишла су у Будиму у истој штампарији 1801, 1802. и 1803. године. У наше издање ушли су одабрани фрагменти из сва три тома. Избор је вршен по књижевном критеријуму. Она места на којима Стојковић одступа од строго научног излагања, било да би на поетски начин описао разне природне појаве било да би поводом научних истина о природи ступио са читаоцем у разговор о његовим схватањима, понашању и животу, размотрена су с пажњом и скоро сва таква места ушла су у овај избор. Трудили смо се, нарочито, да не изоставимо ниједан од оних фрагмената, *примјечанија* како их назива Стојковић, у којима он даје рационалистичку критику народних веровања и обичаја, зато што она садрже обиље етнографског материјала који до сада није проучен. Фрагменте смо расподелили у седам тематских циклуса. Наслови циклуса и наслови фрагмената су наши. Испод сваког фрагмента у загради су назначене странице књиге из које је узет.

Највише тешкоћа скопчано је с транскрипцијом Стојковићевог текста. Стојковићев језик је славеносерпски: чудна мешавина српског, рускословенског и руског. Српска основа тог језика је неоспорна, али су и словенизми и русизми многобројни како у лексици тако и у морфологији. Различити елементи мешају се ћудљиво, без икаквог система: догађа се да се на истој страни за исти појам употреби и српска и словенска реч или да напоре до стоје српски и словенски глаголски одн. именски облици. У транскрипцији настојали смо да што верније репродукујемо сва та својства Стојковићевог језика. Чували смо се свих уједначавања, нарочито оних која би водила осавремењавању. Ишли смо од случаја до случаја, настојећи да утврдимо која тенденција преовлађује у датом случају, српска или словенска. Нпр. слово јат (ѣ) транскрибовали смо у српским речима са е, у складу са говором Стојковићевог родног краја, а у словенским речима са је. При томе се догађало да се у једној истој речи тај знак транскрибује у једном случају са е а у другом са је, зависно од тога да ли је дата реч употребљена са српским или словенским наставком (нпр. *дело* и *дјел*, *звезда* и *звјезд*). У неким случајевима двојака транскрипција одлично је послужила да се диференцирају речи које се истоветно пишу а различито значе (нпр. *свет* у значењу настањено небеско тело и *свјет* у значењу светлост). Слово *шт* транскрибовали смо такође на двојак начин: као *шт* код именице на — *ште* (нпр. *огњиште*, *позориште*, *жилиште*), а у свим осталим случајевима са *шч* (нпр. *вешч*, *обшчество*, *ошчушчавати*). Слова *л* и *н* транскрибована су са *љ* одн. *њ* у свим случајевима где то одговара српском (а и руском) изговору (нпр. *благодјетелство* а не *блатодетелство*, *чувствителност* и *чувствителни* а не *чувствителност* и *чувствителни*, *бољши* и *мењши* а не *болши* и *менши*). Што се тиче писања великих и малих слова, пренели смо све оне случајеве општих именица а понекад и придева које Стојковић пише великим словом. И поред све недоследности која се испољава и овде као и у другим случајевима, велико слово има код њега можда извесну стилистичку функцију. Интерпункција је осавремењена.

Београд, маја 1970.

Ј. Д.

САДРЖАЈ

АРИСТИД И НАТАЛИЈА	7
ФИЗИКА	103
О новим речима	105
<i>Човек и природа</i>	
Преимућство човека	109
Наука и живот	110
Човек мења природу	112
<i>Пред тајнама природе</i>	
Пред звезданим небом	117
Пред тајнама макрокозма	118
Пред тајнама микрокозма	119
<i>О свемиру</i>	
О мноштву светова	123
Средишта свемира	124
О планетама	124
О разумним створењима у свемиру	125
<i>О земљи и земаљским појавама</i>	
Атмосфера	131
О горама	131
Подземне пештере	132
О мору	133
Кружење воде	134
О огњу	134
О животињском царству	135
Бура	136

Огњене горе	137
Олуја	138
Ноћ	139

Врт природе

Дарови ноћи	143
Дарови годишњих доба	144
Дарови ветра	148
Дарови боја	149

Разговори са читаоцем

О кометама	153
О сили теже	156
О кретању земље	157
О бојама	162
О пореклу боја	165
О белилу и руменилу	168
О именима ветрова	169
О смрзнутим и живим закопанним	169
О старим и новим временима	172

Наука и сујеверје

О баснословним брзинама	177
О откривању крадљивца	179
О вештицама	181
О небеским знамењима	182
О божјем суду	187
О испитивању вештица	189
О ноћним привиђењима	190
О призивању духова	195
О вихору	197
О крвавој киши и Грабанцијашу	198
О громовим стрелама	200
О закопаном благу	201
О северној светлости	204
О блудејим светлима	205
О репу комете	206
О сујеверју	207
Славеносербски списатељ Атанасије Стојковић	227
Напомене	245
Речник	249
Уз ово издање	260